

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΦΥΛΟ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΔΑΦΝΗ- ΝΙΚΟΛΕΤΑ ΧΡΙΣΤΟΥΛΑΚΗ

ΣΥΝΘΗΜΑΤΑ ΜΕ ΕΜΦΥΛΟ ΚΑΙ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΣΤΟ

ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΤΟΠΙΟ ΤΗΣ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΨΗ

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΝΑΚΗΣ | Αναπληρωτής Καθηγητής

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΝΑΚΗΣ | Αναπληρωτής Καθηγητής

ΒΕΝΕΤΙΑ ΚΑΝΤΣΑ | Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΙΑΝΝΙΤΣΙΩΤΗΣ | Επίκουρος Καθηγητής

ΜΥΤΙΛΗΝΗ | ΙΟΥΝΙΟΣ 2017

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	iii
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
2. ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΤΟΠΙΟ: Θεωρητικό πλαίσιο και μεθοδολογικά ζητήματα.....	6
2.1. Επισκόπηση του θεωρητικού πλαισίου	6
2.1.1. Πρώτο κύμα μελέτης του γλωσσικού τοπίου	8
2.1.2. Διεύρυνση του πεδίου: Από το πρώτο στο δεύτερο κύμα.....	14
2.1.3. Από το γλωσσικό στο σημειωτικό τοπίο	16
2.1.4. Υπερποικιλότητα και γλωσσικοί πόροι	19
2.1.5. Το γκράφιτι στη μελέτη του γλωσσικού τοπίου	22
2.1.6. Γκράφιτι και πολιτικές διεκδικήσεις	24
2.1.7. Το φύλο & η σεξουαλικότητα στο γλωσσικό τοπίο	28
2.2. Μεθοδολογικά προαπαιτούμενα: Εθνογραφική Ανάλυση Γλωσσικού Τοπίου (ΕΑΓΤ).....	30
3. ΑΝΑΛΥΣΗ	33
3.1. Μεθοδολογικές επιλογές	33
3.2. Το σκηνικό της έρευνας	37
3.2.1. Η πόλη ως χώρος: καίρια σημεία στη Μυτιλήνη	37
3.2.2. Η πόλη ως τόπος: “περαστικά” και σταθερά πληθυσμιακά στρώματα	40
3.3. Τα δεδομένα	52
3.3.1. Ποτέ καμία μόνη: Το έμφυλο σύνθημα στο ΓΤ της Μυτιλήνης	52
3.3.2. Εκπτώσεις Τέλος: Μίσος και οργή.....	60
3.3.3. Ζέλες ανώμαλοι, πόρνες ασφαλίτες: Εμφυλοποιημένες ετερότητες.....	65

3.3.4. <i>Μπάτσοι</i> (Περίφραση;) <i>Πουστράκια</i> : διακειμενικότητα, μεταβολή και εξαφάνιση στοιχείων του ΓΤ	73
3.3.5. <i>Η ανωμαλία “σας” είναι η υδωνή μας</i> : ανωμαλία και ομαλότητα	78
3.3.6. <i>Τσούλα Σωστή</i> : επανανοηματοδότηση	82
3.3.7. <i>Έρχονται φαμ φατάλες</i> : διαθεματικές διεκδικήσεις	84
3.3.8. <i>My rules</i> : η επιλογή της γλώσσας.....	94
3.3.9. <i>Ελεύθερες, όχι γενναίες</i> : Συνομιλία με γεγονότα και τόπους.....	99
4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	102
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	107

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για την ολοκλήρωση της εργασίας αυτής οφείλω ένα μεγάλο και ουσιαστικό ευχαριστώ στον επιβλέποντα καθηγητή, Κώστα Κανάκη, αρχικά για την εκτενή βιβλιογραφία που μου διέθεσε. Πέραν αυτού, τον ευχαριστώ για τα εποικοδομητικά σχόλιά του και τη συνεχή ενθάρρυνση που μου έδινε σε όλη τη διάρκεια της συνεργασίας μας, ακούγοντας με πολλή υπομονή κάθε μικρό ή μεγάλο προβληματισμό μου, και για την καθοδήγησή του, που κατάφερε να κάνει τα δύσκολα απλά.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω, επίσης, τις καθηγήτριες και τους καθηγητές μου στο ΠΜΣ το ακαδημαϊκό έτος 2015-16 για όλα όσα με βοήθησαν να μάθω.

Ένα ευχαριστώ χρωστάω και στις φίλες και συμφοιτήτριες που πέρασαν ατέλειωτες ώρες συζητώντας μαζί μου ό,τι με απασχόλησε στην πορεία εκπόνησης αυτής της εργασίας.

Ευχαριστώ, τέλος, την Αφροδίτη, τον Τίτο, τη Λουμνίτσα και το Γιάννη για τη συνεχή υποστήριξή τους σε κάθε μου βήμα στην πρωτεύουσα και στη νήσο.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η έννοια του γλωσσικού τοπίου συμπυκνώνει τους τρόπους με τους οποίους η γραπτή έκφραση της γλώσσας εμφανίζεται στο δημόσιο χώρο και τα γλωσσικά στοιχεία αναπαρίστανται και διατάσσονται στο χώρο. Στη συγκρότηση αυτού του δυναμικού και ευμετάβλητου συνόλου, του γλωσσικού τοπίου, επιδρούν διαρκώς τα δρώντα υποκείμενα που κινούνται, ενεργούν και παράγουν νόημα μέσα σε αυτό. Το γλωσσικό τοπίο, δηλαδή, παρότι μπορεί να είναι πεδίο εφαρμογής κανόνων, εντούτοις δεν είναι προϊόν σχεδιασμού, αλλά προκύπτει με τρόπους απρόβλεπτους. Έτσι, η μελέτη του γλωσσικού τοπίου¹ μπορεί να αξιοποιηθεί ώστε να διαφανούν όψεις του πώς συντίθενται κοινωνικές πραγματικότητες.

Η παρούσα εργασία θέτει στο επίκεντρο ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας, όπως αυτά διαφαίνονται μέσω του μη επίσημου, “από τα κάτω” γραπτού λόγου που εμφανίζεται στο δημόσιο χώρο με τη μορφή συνθημάτων. Αξιοποιώντας μια εθνογραφική προσέγγιση για την ανάλυση του ΓΤ (Blommaert 2013, Blommaert & Maly, 2014), αναλύονται όψεις του ιδιαίτερα ενδιαφέροντος και ποικίλου πεδίου που παρουσιάζει η πόλη της Μυτιλήνης. Η διεξαγωγή της έρευνας αυτής στο συγκεκριμένο τόπο γίνεται σε μια χρονική περίοδο έντονων κοινωνικών ανακατατάξεων, οι οποίες συνομιλούν με το πώς τα δρώντα υποκείμενα συμβάλλουν στη συγκρότηση του ΓΤ, στο οποίο μπορεί να εγγράφονται κοινωνικές διαδικασίες ταυτόχρονα ή ακόμα και πριν αυτές γίνουν αντιληπτές σε άλλα πεδία του δημόσιου χώρου και λόγου.

Σκοπός της έρευνας είναι να διαφανούν οι πολλαπλοί τρόποι με τους οποίους οι δημιουργοί του γλωσσικού τοπίου χειρίζονται τους διαθέσιμους γλωσσικούς πόρους για να διεκδικήσουν αλλά και να διαμορφώσουν συμβολικά το βιωμένο χώρο μέσα στα πολλαπλά επίπεδα του οποίου κινούνται και παράγουν νόημα (Jaworski & Thurlow, 2010). Καθώς, δηλαδή, ο χώρος γίνεται τόπος μέσα από την εμπρόθετη δράση, διερευνώνται οι όψεις αυτής της εμπρόθετης δράσης που αποτυπώνονται στο ΓΤ.

¹ Στο εξής ο όρος “γλωσσικό τοπίο” εμφανίζεται, για λόγους συντομίας, με τη συντετμημένη μορφή “ΓΤ”.

Εξετάζεται, λοιπόν, το γκράφιτι, μια μορφή γλωσσικής επικοινωνιακής πρακτικής συνδεδεμένη με την αμφισβήτηση και την αποσταθεροποίηση κυρίαρχων λόγων (Pennycook, 2010: 148). Η συγκεκριμένη, ιδιαίτερη κατηγορία στοιχείων του γλωσσικού τοπίου επιλέχθηκε για τους σκοπούς της έρευνας ακριβώς επειδή μπορεί να ιδωθεί ως μια μορφή γλωσσικής και υλικής υποστασιοποίησης αντί-λόγων και αναταραχών που γεννιούνται σε τοπικό επίπεδο (ό.π.: 144) εν μέσω των συνθηκών υπερποικιλότητας και των διαδικασιών παγκοσμιοποίησης που χαρακτηρίζουν σε γλωσσικό επίπεδο τους αστικούς χώρους. Επιπλέον, μπορεί να αποτελεί μέσο δημιουργίας αφηγήσεων για τον εαυτό (Carrington, 2009: 419). Προτείνεται, συνεπώς, πως η εξέταση των graffiti της Μυτιλήνης δίνει τη δυνατότητα να συνδεθούν τα σημειωτικά στοιχεία έμφυλου και σεξουαλικού ενδιαφέροντος που συνθέτουν το γλωσσικό τοπίο με εντόπιες κοινωνικές διαδικασίες και διαδικασίες παραγωγής ταυτοτήτων και νοημάτων.

Το παρόν κεφάλαιο, το οποίο αποτελεί το πρώτο μέρος της εργασίας, επιχειρεί μια σύντομη και γενική εισαγωγή στο υπό εξέταση θέμα. Η συνέχεια της εργασίας διαρθρώνεται ως εξής:

Το δεύτερο κεφάλαιο συνιστά μια επισκόπηση του θεωρητικού πεδίου στο οποίο εντάσσεται η συγκεκριμένη εργασία, και των μεθοδολογικών θεωρήσεων που την διαμορφώνουν. Συζητούνται αναλυτικά οι εργασίες που όρισαν τον τομέα της μελέτης του ΓΤ στα αρχικά στάδιά του και οι συμβολές που έθεσαν τα θεμέλια ώστε να αναπτυχθούν διαφορετικές προσεγγίσεις, ενώ διευκρινίζονται και ορισμένες έννοιες σημαντικές για τις θεωρητικές προσεγγίσεις της μελέτης του ΓΤ. Σκιαγραφείται, έτσι, η διεύρυνση του αντικείμενου μελέτης και των ερευνητικών ερωτημάτων, αλλά και η επιστράτευση πειραματικών, διεπιστημονικών μεθόδων που οδηγεί εν τέλει στην ανάδυση του αποκαλούμενου «δεύτερου κύματος» μελέτης του ΓΤ. Στη συνέχεια του δεύτερου κεφαλαίου αναλύονται έρευνες, κυρίως του δεύτερου κύματος, που αξιοποιούν τη μελέτη του γκράφιτι ως στοιχείου του ΓΤ που μπορεί να προσφέρει μια προνομιακή ματιά σε ζητήματα κοινωνικών διεκδικήσεων και ανακατατάξεων. Αναφορά γίνεται επίσης σε εργασίες που έχουν εξετάσει το ΓΤ σε διάφορες πόλεις και περιστάσεις χρησιμοποιώντας, όπως και η παρούσα εργασία, ως αναλυτικά εργαλεία το φύλο και τη σεξουαλικότητα.

Πέραν του θεωρητικού πλαισίου της έρευνας του ΓΤ, στο δεύτερο κεφάλαιο σκιαγραφούνται επίσης τα μεθοδολογικά προαπαιτούμενα διεξαγωγής μιας εθνογραφικού τύπου ανάλυσης του ΓΤ. Η εθνογραφική ανάλυση του γλωσσικού τοπίου, όπως συγκροτείται στον συγκεκριμένο, διαρκώς αναπτυσσόμενο κλάδο, χρησιμοποιείται ως μια προσέγγιση που έχει επιπλέον πλεονεκτήματα έναντι της ποσοτικής προσέγγισης καθώς μπορεί να τροφοδοτήσει διαφορετικού τύπου ερευνητικά ερωτήματα. Αναλύονται, λοιπόν, αφενός οι τρόποι με τους οποίους το μοντέλο της Εθνογραφικής Ανάλυσης Γλωσσικού Τοπίου (Blommaert 2013, 2016, Blommaert & Maly, 2014) μπορεί να “δει” επιπλέον πράγματα, ιστορικοποιώντας και λαμβάνοντας υπόψιν τους δημιουργούς και τη χρονικότητα των στοιχείων του γλωσσικού τοπίου, και αφετέρου οι τρόποι με τους οποίους η παρούσα εργασία κάνει χρήση του μοντέλου αυτού.

Στο τρίτο κεφάλαιο, αρχικά συντίθεται το σκηνικό της έρευνας: περιγράφεται η πόλη της Μυτιλήνης, ο τόπος στον οποίο διεξάγεται η εθνογραφική ανάλυση των συνθημάτων με έμφυλο και σεξουαλικό περιεχόμενο που εμφανίζονται στο ΓΤ. Γίνεται, λοιπόν, μια περιγραφή των επιλογών που οριοθετούν την παρούσα έρευνα, σε ό,τι αφορά τον υπό ανάλυση τόπο και τις μεθόδους και τα εργαλεία μέσω των οποίων γίνεται η ανάλυση. Πέραν αυτού, και δεδομένου ότι ο υλικός χώρος συγκροτείται σε τόπο μέσω του πώς βιώνεται από τα υποκείμενα που δρουν σε αυτόν, περιγράφονται μέρη της πόλης σε συνάρτηση με ορισμένες όψεις του πώς αυτά τα μέρη βιώνονται. Επιπλέον, δίνεται μια γενική περιγραφή του ποιοι ζουν και περιηγούνται στην πόλη της Μυτιλήνης, και πώς η παρουσία και η ορατότητά τους μπορεί να συνομιλεί με μεταβολές στο ΓΤ της.

Στη συνέχεια του τρίτου κεφαλαίου γίνεται η ανάλυση των δεδομένων της έρευνας όπως αυτά συλλέχθηκαν στους δημόσιους χώρους της πόλης. Η ανάλυση του γλωσσικού τοπίου γίνεται με επικέντρωση σε ένα ιδιαίτερο είδος σημάτων, δηλαδή στα συνθήματα με τη μορφή γκράφιτι, μέσα από τα οποία αναδύονται ζητήματα κοινωνικών διεκδικήσεων και αποκλεισμών από το κοινωνικό και εθνικό σώμα. Η ανάλυση γίνεται μέσα από το πρίσμα του φύλου & της σεξουαλικότητας, τα οποία θεωρούνται σημαντικοί άξονες βάσει των οποίων χτίζονται, διαπραγματεύονται και οριοθετούνται τόσο υποκειμενικότητες όσο και συλλογικές ταυτότητες. Μέσα από το τι εμφανίζεται, λοιπόν, στις δημόσιες επιφάνειες της πόλης της Μυτιλήνης μπορεί να

γίνει μια διερεύνηση του περιεχομένου και της σημασίας των συνθημάτων με έμφυλο και σεξουαλικό περιεχόμενο. Η ανάλυση των δεδομένων γίνεται βάσει πολλαπλών αξόνων· τα ερωτήματα που τίθενται, λοιπόν, θα μπορούσαν να περιγραφούν ως η έρευνα του *τι γράφεται*, εννοώντας το κειμενικό περιεχόμενο των συνθημάτων. Πέραν αυτού, την παρούσα εργασία απασχολεί και το *πώς γράφεται* ό,τι γράφεται, δηλαδή ερευνάται η εικόνα του συνθήματος και η τοποθέτησή στο βιωμένο χώρο της πόλης, καθώς και οι προθέσεις του δημιουργού που προκύπτουν από την επιτόπια και εντόπια πληροφόρηση της ερευνήτριας, *αλλά και πώς διαβάζεται*, εννοώντας τις νοηματικές προεκτάσεις που το υπό ανάλυση στοιχείο –όπως αυτό εν-τοπίζεται στο χώρο και στο χρόνο– μπορεί να λαμβάνει στα συγκεκριμένα συμφραζόμενα. Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά επιτρέπουν μια σκιαγράφηση των γλωσσικών πόρων και επικοινωνιακών πρακτικών που αξιοποιούνται μέσα στο πλαίσιο του ΓΤ (από δημιουργούς και αναγνώστες/θεατές των συνθημάτων). Τα συνθήματα αυτά, λοιπόν, ερευνώνται ως (κάπως ιδιόμορφες) συνομιλιακές στιγμές στην αναδίπλωση των οποίων νοήματα για το φύλο και τη σεξουαλικότητα διαπλέκονται, αναπαράγονται και ανατρέπονται. Μέσα από αυτές και μέσω αυτών των συνομιλιακών στιγμών συγκροτούνται επίσης ταυτότητες και υποκειμενικότητες εντός του δημοσίου χώρου ο οποίος αναδεικνύεται σε πεδίο αμφισβήτησης και πεδίο προς κατάκτηση.

Έτσι, στο τέταρτο κεφάλαιο, παρουσιάζονται τα συμπεράσματα που συνάγονται από την έρευνα του γλωσσικού τοπίου της Μυτιλήνης. Αυτά έχουν να κάνουν αφενός με την κατασκευή του ίδιου του βιωμένου χώρου μέσα από χρήσεις της γλώσσας ως χώρου αμφισβήτησης αλλά και ως αμφισβητούμενου χώρου. Γίνεται φανερό πως οι δημόσια ορατές επιφάνειες της πόλης της Μυτιλήνης ανάγονται στο πεδίο όπου καταλήγουν να αποτυπώνονται –μέσα από μια καθόλου απλή ή ευθεία πορεία– εντόπιες ανησυχίες αλλά και εντάσεις. Αφετέρου, μέσα από την ανάλυση των στοιχείων του ΓΤ προκύπτουν ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με το πώς οι δημιουργοί αλλά και οι θεατές/αναγνώστες των στοιχείων του ΓΤ συγκροτούν και διαπραγματεύονται τις υποκειμενικότητές τους, αλλά και τα κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια εντός των οποίων αυτές συγκροτούνται. Έρχονται, έτσι, στην επιφάνεια προσπάθειες ανατροπής ή διάρρηξης κυρίαρχων νοημάτων σχετικά με το φύλο και τη σεξουαλικότητα. Αυτό που φαίνεται να συντίθεται, λοιπόν, είναι μια διαρκής μάχη στο ΓΤ, το αποτέλεσμα της οποίας κρίνεται κυριολεκτικά από το ποιος θα έχει την

τελευταία λέξη, ενώ οι τρόποι με τους οποίους αυτή η μάχη διεξάγεται μπορεί να προσφέρει πληροφορίες για τη συγκρότηση των εντόπιων –έμφυλων και σεξουαλικών– κοινωνικών πραγματικοτήτων και νοημάτων.

2. ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΤΟΠΙΟ: Θεωρητικό πλαίσιο και μεθοδολογικά ζητήματα

2.1. Επισκόπηση του θεωρητικού πλαισίου

Το γλωσσικό τοπίο είναι μια σημαντική όψη του τρόπου με τον οποίο ο δημόσιος χώρος οργανώνεται ως το πεδίο στο οποίο λαμβάνουν χώρα κοινωνικές σχέσεις, δράσεις και διαδικασίες. Η σύνθεση των στοιχείων του γλωσσικού τοπίου επηρεάζεται από κοινωνικά και πολιτισμικά νοήματα που διέπουν έναν συγκεκριμένο τόπο, νοήματα τα οποία με τη σειρά τους επιδρούν στον τρόπο με τον οποίο τα στοιχεία του γλωσσικού τοπίου γίνονται αντικείμενο θέασης, ανάγνωσης και ερμηνείας στο δημόσιο χώρο (Blommaert, 2013: 39-41). Γίνεται, έτσι, φανερό ότι ο δημόσιος χώρος δεν είναι πεδίο ουδέτερο, μια υλικότητα που υπάρχει παράλληλα με ό,τι αλληλεπιδρά με αυτή· αντίθετα, «το χωρικό κατασκευάζεται κοινωνικά αλλά και το κοινωνικό συγκροτείται επίσης χωρικά» (Γιαννακόπουλος & Γιαννιτσιώτης, 2010: 13). Επιπλέον, όψεις της χωρικότητας μπορούν να λειτουργήσουν μετωνυμικά, περιγράφοντας όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας μέσα στην οποία ο καθένας οφείλει να τοποθετείται σωματικά, νοηματικά αλλά και γλωσσικά: να ξέρει ποια είναι η θέση του («to know one's place», Duranti, 2003: 114). Κατ' επέκταση, υπάρχουν κοινωνικοί, πολιτικοί και ιστορικοί παράγοντες που καθορίζουν τι επιτρέπεται και τι όχι στον δημόσιο χώρο, πράγμα το οποίο μπορεί να “διαβαστεί” μέσα από τα σήματα που απαρτίζουν το ΓΤ (Blommaert, 2013: 40). Ταυτόχρονα, τα σήματα στο δημόσιο χώρο μπορούν να αναπαράγουν και να ενισχύουν τους τρόπους οργάνωσης του χώρου σύμφωνα με τους οποίους έχουν τοποθετηθεί (ό.π.: 39-40).

Οι μελετητές που έχουν ασχοληθεί με το γλωσσικό τοπίο θεωρούν ότι ο τρόπος με τον οποίο η γλώσσα παρουσιάζεται, παραμένει, μεταβάλλεται ή εξαλείφεται από το δημόσιο χώρο δεν είναι τυχαίος ή ασύνδετος από τα άλλα στοιχεία, έμψυχα και άψυχα, που συνθέτουν το τοπίο που βλέπει κανείς ως ενιαίο (Shohamy & Gorter, 2009: 3). Θεωρούν, με άλλα λόγια, ότι τα στοιχεία αυτά που οριοθετούν το γλωσσικό τοπίο είναι στενότερα συνδεδεμένα με τους ανθρώπους που τα παράγουν, τα κατασκευάζουν, τα βλέπουν και τα ερμηνεύουν. Τα στοιχεία του γλωσσικού τοπίου είναι, δηλαδή, προϊόντα ανθρώπινης ενέργειας, τόσο επειδή κάποιος αναλαμβάνει την υλική κατασκευή και τοποθέτησή τους, όσο και επειδή τα στοιχεία του γλωσσικού τοπίου

επενδύονται με νοήματα (Pennycook, 2009: 308). Επιπλέον, το γλωσσικό τοπίο θεωρείται δυναμικό και συνεχώς μεταβαλλόμενο, καθώς παρότι μπορεί να είναι πεδίο εφαρμογής κανόνων (Blommaert, 2013: 40), εντούτοις δεν είναι προϊόν σχεδιασμού, αλλά προκύπτει με τρόπους απρόβλεπτους μέσα από τη διαδικασία με την οποία ο χώρος μετατρέπεται σε τόπο. Γίνεται, λοιπόν, φανερό ότι διακυμάνσεις και αλλαγές στην εικόνα ενός συγκεκριμένου δημόσιου χώρου συνδέονται με μεταβολές και διακυμάνσεις σε άλλα επίπεδα της κοινωνικής δραστηριότητας και σύνθεσης (Ben-Rafael, 2009: 40). Η μελέτη του γλωσσικού τοπίου έχει σκοπό να διερευνήσει αυτήν ακριβώς τη σύνδεση, θεωρώντας τους τρόπους εμφάνισης της γλώσσας στο δημόσιο χώρο μέρος ενός συστήματος που έχει τη δυνατότητα να μεταφέρει μηνύματα για τις κοινωνίες μέσα στις οποίες εμφανίζεται (Shohamy & Gorter, 2009: 1).

Το ενδιαφέρον για την κατανόηση της σημασίας που μπορεί να φέρει η σήμανση και η γλώσσα του δημοσίου χώρου υπήρχε πριν ακόμα προκύψει ο όρος ή και η έννοια του γλωσσικού τοπίου. Κλάδοι όπως η αστική γεωγραφία, η εκπαίδευση, η κοινωνιολογία, η γλωσσολογία κ.ά. (Shohamy & Gorter, 2009: 1) έχουν ασχοληθεί με αυτό που στη συνέχεια θα συγκροτηθεί σταδιακά σε ξεχωριστό πεδίο μελέτης. Ακολουθώντας την πορεία της μελέτης του γλωσσικού τοπίου, μπορεί να παρατηρηθεί μια σαφής μετατόπιση στους στόχους, στα μεθοδολογικά εργαλεία και στην γενικότερη θεματολογία στις εργασίες που δημοσιεύονται την τελευταία δεκαετία. Η πορεία αυτή δεν μπορεί να περιγραφεί, ωστόσο, ως γραμμική. Υπάρχουν, δηλαδή, ερευνητικές εργασίες οι οποίες στρέφονται σε ποιοτικά εργαλεία πριν ακόμα γίνει σαφές το πέρασμα στο επόμενο κεφάλαιο της μελέτης του ΓΤ, ενώ στην πορεία οι ποσοτικές μέθοδοι που χαρακτηρίζουν τα πρώτα στάδια της μελέτης του ΓΤ δεν απορρίπτονται εντελώς, αντίθετα συνδυάζονται με μεθόδους με ποιοτικό προσανατολισμό (Zabrodskaja & Milani, 2014: 1-2). Έτσι, την παρούσα στιγμή μπορεί να γίνεται λόγος για δύο διακριτά θεωρητικά ρεύματα στη μελέτη του γλωσσικού τοπίου, που συνοπτικά ονομάζονται πρώτο και δεύτερο κύμα (Barni & Bagna, 2015: 10-13, Blommaert, 2016, Canakis, 2017: 167-168).

2.1.1. Πρώτο κύμα μελέτης του γλωσσικού τοπίου

Οι πρώτες εργασίες που μιλούν για γλωσσικό τοπίο, αρχής γενομένης από την εργασία των Landry & Bourhis (1997) στην οποία εισάγεται ο συγκεκριμένος όρος ώστε στη συνέχεια να εδραιωθεί, θέτουν στο επίκεντρο πολυγλωσσικά, συνήθως αστικά περιβάλλοντα: το γλωσσικό τοπίο είναι γλωσσικό αστικό τοπίο («Linguistic landscape is really linguistic cityscape, especially in multilingual settings», Coulmas, 2009: 14). Σημαντικό εργαλείο για το πρώτο αυτό κύμα μελέτης είναι οι ποσοτικές μέθοδοι καταγραφής των γλωσσών που εμφανίζονται στους δημόσιους χώρους (Blommaert & Maly, 2014: 3), ώστε στη συνέχεια οι χρήσεις των γλωσσών αυτών να συνδεθούν με διακριτές πληθυσμιακές ομάδες που τις μεταχειρίζονται, και να μελετηθούν ευρύτερες κοινωνικές διαδικασίες.

Οι Landry & Bourhis (1997), οι οποίοι ασχολούνται με το θέμα (υπό τη σκοπιά της εθνογλωσσικής ζωτικότητας στον Καναδά), κάνουν, για προφανείς λόγους, έναν αρχικό διαχωρισμό μεταξύ των στοιχείων του ΓΤ, μιλώντας για επίσημα και ιδιωτικά. Σε μια προσπάθεια να γίνει μια ακριβέστερη περιγραφή της πολύτροπης παραγωγής γραπτού λόγου που εμφανίζεται στο δημόσιο χώρο, εμφανίζονται και άλλου είδους συστήματα κατηγοριοποίησης των στοιχείων του ΓΤ. Οι Ben-Rafael κ.ά. (2006: 14) κάνουν λόγο για σήματα που δημιουργούνται “από τα πάνω” και απευθύνονται “προς τα κάτω” (top-down), πληροφορώντας και οριοθετώντας, και για τα αντίστοιχα κάτωθεν δημιουργημένα στοιχεία που απευθύνονται “προς τα πάνω” (bottom-up). Αυτός ο διαχωρισμός επίσης δεν αρκεί για να περιγράψει όλες τις εκφάνσεις του ΓΤ, καθώς γίνεται δύσκολη μια κατάταξη του εκάστοτε δημιουργού ενός σήματος του ΓΤ στην κατηγορία “πάνω” ή “κάτω” (Ben-Rafael, 2009: 49). Με άλλα λόγια, δημιουργείται μια συνθήκη όπου στοιχεία του ΓΤ δημιουργημένα από φορείς που τυπικά θα θεωρούνταν “από τα κάτω” (φορείς μη κρατικούς, δηλαδή, όπως λ.χ. μια πολυεθνική εμπορική εταιρία) μπορούν να δημιουργήσουν κατευθυντήριες γραμμές εξίσου ισχυρές με “από τα πάνω” στοιχεία του ΓΤ (στοιχεία, δηλαδή, κατασκευασμένα από κρατικούς θεσμούς και πολιτικές). Ως αποτέλεσμα, η κατηγορία “από τα κάτω”

γίνεται τόσο ευρεία που δεν είναι πια χρήσιμη². Ο συνήθης διαχωρισμός που απαντάται σε εργασίες που μελετούν το ΓΤ είναι μεταξύ επισήμων και μη επισήμων σημάτων, με την πρώτη κατηγορία να παρουσιάζει μία σχετική ομοιομορφία στο ύφος και την γενικότερη όψη, και με την δεύτερη κατηγορία να περικλείει πολλά ετερόκλητα είδη πινακίδων, επιγραφών, χειρόγραφων ανακοινώσεων, συνθημάτων κ.ά.

Ένας ενδιαφέρων, και ίσως δοκιμότερος χαρακτηρισμός για να αναφερθεί κανείς σε επίσημα και μη επίσημα στοιχεία είναι η αντιστοιχισή τους με *in vitro* και *in vivo* στοιχεία του ΓΤ. Δανειζόμενος από την επιστήμη της βιολογίας, ο Calvet (1990, στο Backhaus, 2006: 53-54) περιγράφει τα στοιχεία που έχουν δημιουργηθεί από κρατικούς θεσμούς και αρχές ως *in vitro*, το οποίο στη βιολογία εννοεί αυστηρά ελεγχόμενες συνθήκες, στις οποίες δεν υπεισέρχεται ο ζωντανός παράγων. Έτσι, οι πινακίδες των οδών, τα σήματα ρύθμισης της κυκλοφορίας, κ.ο.κ που δημιουργούνται και τοποθετούνται με παρόμοιους, θεσμοθετημένους τρόπους σε ευρείες περιοχές εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία. Αντίστοιχα, τα φτιαγμένα από ιδιώτες πολίτες συστατικά στοιχεία του ΓΤ χαρακτηρίζονται *in vivo*, καθώς δημιουργούνται μέσα σε συγκεκριμένα χωρικά και κοινωνικά συγκείμενα, συνήθως από τα ίδια τα δρώντα υποκείμενα που βιώνουν το χώρο. Στην έρευνά του ο Calvet παρατηρεί, όπως και οι Landry & Bourhis (1997), πως η εικόνα που το *in vivo* ΓΤ παρουσιάζει μπορεί να είναι αρκετά διαφορετική από αυτήν που συγκροτούν τα επίσημα, *in vitro* στοιχεία του, καθώς οι διαφορετικές γλώσσες που επιλέγονται στην κάθε περίπτωση (επίσημο ή μη επίσημο στοιχείο του ΓΤ) δεν μπορούν να αντιστοιχιστούν άμεσα με τις πραγματικές χρήσεις της γλώσσας στις εκφάνσεις του λόγου, γραπτού ή προφορικού, στον αστικό δημόσιο χώρο.

Ο ορισμός της έννοιας του γλωσσικού τοπίου από τον οποίο εκκινούν οι περισσότεροι μελετητές του ΓΤ χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τους Landry & Bourhis (ό.π.: 25), οι οποίοι θεωρούν πως

² Ειδικότερα, η σήμανση διεθνούς βεληνεκούς στα αστικά κέντρα, με την ιδιαιτερότητα που τη χαρακτηρίζει καθώς είναι προϊόν ιδιωτικής δημιουργίας αλλά διαθέτει επιρροή όμοια ή και ισχυρότερη με κρατικούς φορείς, έχει αποτελέσει αντικείμενο εκτενούς μελέτης από ερευνητές του ΓΤ ως ιδιαίτερα σημαντικό συστατικό στοιχείο του συνόλου του δημοσίου χώρου (για μια επισκόπηση του ζητήματος, βλ. Edelman, 2009).

Η γλώσσα των πινακίδων στο δρόμο, των διαφημιστικών πινακίδων, τα ονόματα των δρόμων, τοπωνύμια, οι πινακίδες των εμπορικών καταστημάτων και δημόσιες πινακίδες σε κρατικά κτήρια συγχωνεύεται για να σχηματίσει το ΓΤ ενός συγκεκριμένου πεδίου, μιας περιοχής ή ενός αστικού συνόλου.³

Το μοντέλο που κατασκεύασαν οι Landry & Bourhis έχει σκοπό να συνδεθεί η γλώσσα στο δημόσιο χώρο με ευρύτερες αντιλήψεις σχετικά με τη γλώσσα και τις χρήσεις της μέσα από το πρίσμα της εθνογλωσσικής ζωτικότητας (ethnolinguistic vitality). Το μοντέλο αυτό χρησιμοποιείται στην εργασία τους για να συζητηθεί το γλωσσικό τοπίο ως παράγοντας που επηρεάζει τους τρόπους με τους οποίους άτομα που ανήκουν σε διαφορετικές ομάδες αντιλαμβάνονται και βιώνουν το δημόσιο χώρο. Αξιοποιώντας δεδομένα που συνέλεξαν από τον Καναδά σχετικά με τη χρήση της αγγλικής και της γαλλικής γλώσσας, και λαμβάνοντας υπόψη ότι η γλώσσα στο δημόσιο χώρο αποτελεί πεδίο εφαρμογής κρατικών πολιτικών (policy), οι συγγραφείς συνδέουν τη χρήση της γλώσσας με τη ζωτικότητα και το κοινωνικό στάτους διακριτών (εθνικά και γλωσσικά) ομάδων στην κοινωνική ζωή της περιοχής που εξετάζουν.

Παρότι το εγχείρημα των Landry & Bourhis αποτελεί σημαντική βάση πάνω στην οποία χτίζεται η έρευνα του γλωσσικού τοπίου που έπεται, οι συγγραφείς φαίνεται να αντιλαμβάνονται το γλωσσικό τοπίο ως το πεδίο μέσα στο οποίο λαμβάνουν χώρα διαδικασίες, χωρίς όμως να δίνεται προσοχή στα δρώντα υποκείμενα ή στους κοινωνικοπολιτικούς παράγοντες που συμβάλουν στη διαμόρφωσή του (Ben-Rafael, 2009: 42). Απουσιάζει, δηλαδή, η πλευρά της δυναμικής μεταβολής του ΓΤ, το οποίο στις εργασίες του πρώτου κύματος τείνει να θεωρείται ένα σταθερό, «“δεδομένο” συγκείμενο κοινωνιογλωσσικών διαδικασιών» (Ben-Rafael κ.ά., 2006: 15). Εντούτοις, η έρευνα των Landry & Bourhis, που εντάσσεται στο πρώτο κύμα, είναι σημαντική για τη μελέτη του γλωσσικού τοπίου κυρίως διότι εδραίωσε τη σχέση μεταξύ ΓΤ και γλωσσικής συμπεριφοράς. Οι συγγραφείς, δηλαδή, τονίζουν πως η γλώσσα στο δημόσιο χώρο πράγματι μπορεί να επηρεάσει μετατοπίσεις στις χρήσεις της γλώσσας,

³ «The language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs on government buildings combines to form the LL of a given territory, region, or urban agglomeration» (Landry & Bourhis 1997: 25).

και ως εκ τούτου αποτελεί χρήσιμο εργαλείο για την ενίσχυση της χρήσης μιας γλώσσας όταν αυτή φαίνεται να ατονεί (Landry & Bourhis 1997: 45-6).

Σημαντική συμβολή της εργασίας αυτής, επίσης, είναι οι δύο λειτουργίες που οι συγγραφείς περιγράφουν ότι μπορεί να έχει το γλωσσικό τοπίο μιας περιοχής. Η πρώτη είναι η πληροφοριακή, καθώς η γλώσσα την οποία βλέπει κανείς στον δημόσιο χώρο μπορεί να ενημερώσει για τα γλωσσικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής ομάδας που τον καταλαμβάνει, ενδεχομένως και το στάτους που η συγκεκριμένη ομάδα απολαμβάνει σε σχέση με κάποια άλλη (ό.π.: 25-6). Πέραν αυτού, το ΓΤ πληροφορεί και για τη γλωσσική συμπεριφορά που κατά πάσα πιθανότητα θα πρέπει να υιοθετήσει κάποιος για να πετύχει τους επικοινωνιακούς του σκοπούς στο συγκεκριμένο τόπο: να χρειάζεται, λ.χ., να χρησιμοποιήσει μια συγκεκριμένη γλώσσα για να εξυπηρετηθεί σε κάποιο συνοικιακό μαγαζί σε περιοχή που δεν γνωρίζει. Οι συγγραφείς σημειώνουν, ωστόσο, ότι η σχέση μεταξύ του γλωσσικού τοπίου και των γλωσσικών συμπεριφορών των ανθρώπων που το βιώνουν, ειδικά όταν γίνεται αναφορά σε πολυγλωσσικά περιβάλλοντα, μπορεί να χαρακτηρίζεται από ασυμμετρία (ό.π.: 25), δεδομένου ότι οι πρακτικές που αναπτύσσονται “από τα κάτω” δεν μπορούν να αντιστοιχιστούν με απόλυτο τρόπο με τις κατευθυντήριες γραμμές που μπορεί να συγκροτεί η πληροφοριακή λειτουργία του ΓΤ (Ben-Rafael, 2009: 49).

Οι συγγραφείς αναφέρονται επίσης και στη συμβολική λειτουργία που μπορεί να έχει η χρήση της γλώσσας στο ΓΤ, την οποία συνδέουν με την συγκρότηση της ταυτότητας των μελών μιας ομάδας που χρησιμοποιεί μια συγκεκριμένη γλώσσα ως κύρια. Ακόμα, η συμβολική λειτουργία της γλώσσας στο ΓΤ μπορεί να σχετιστεί με το στάτους που πιθανόν απολαμβάνει μία ομάδα σε πολυγλωσσικά συμφραζόμενα (Landry & Bourhis 1997: 27-28). Θεωρούν, δηλαδή, ότι η παρουσία ή ο αποκλεισμός μιας γλώσσας στο δημόσιο χώρο συνδέεται με τον τρόπο με τον οποίο οι ομάδες που την χρησιμοποιούν ως κύρια γλώσσα επιλέγουν να επικοινωνούν στο δημόσιο χώρο, το οποίο μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία πεποιθήσεων σχετικά με το στάτους τόσο της γλώσσας όσο και της/ων ομάδας/ων με την/ις οποία/ες συνδέεται. Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι που βιώνουν έναν συγκεκριμένο χώρο στον οποίο μια γλώσσα χρησιμοποιείται λιγότερο μπορούν να εξάγουν το συμπέρασμα ότι η γλώσσα αυτή απολαμβάνει μειωμένη συμβολική αξία, το οποίο θα έχει επίδραση και στο πώς, τότε και πόσο αυτοί την χρησιμοποιούν.

Η χρήση των γλωσσών ως τοποθετημένων σε αξιακά συστήματα, και οι τρόποι αλλά και ο βαθμός στον οποίο το συμβολικό στάτους γλωσσών και γλωσσικών κοινοτήτων αντανakλάται στα ΓΤ συγκεκριμένων τόπων απασχόλησε και άλλους ερευνητές. Κομβική είναι η συμβολή των Spolsky & Cooper –συμβολή που ανήκει στο πρώτο κύμα περισσότερο χρονικά και λιγότερο σε ό,τι αφορά την οπτική της έρευνας– οι οποίοι εξετάζουν τις «Γλώσσες της Ιερουσαλήμ» (1991) στο ομώνυμο βιβλίο τους. Οι συγγραφείς διερευνούν τις γλώσσες που χρησιμοποιούνται στο δημόσιο χώρο –τόσο διεθνικές γλώσσες όσο και διαλέκτους της εβραϊκής γλώσσας– σε συνάρτηση με τα πολιτικά νοήματα και τις τυχόν συνδηλώσεις ιερότητας που αναπτύσσονται και επισυνάπτονται στην επιλογή της γλώσσας (Spolsky & Cooper 1991: 33). Παρατηρούν, έτσι, ότι μέσα σε ένα τεταμένο πολιτικό κλίμα, όπου η γλώσσα του δημόσιου χώρου γίνεται και πεδίο εφαρμογής κρατικών πολιτικών σε τοπικό επίπεδο, η «εβραϊκή πολυγλωσσία» λειτουργεί με έναν ιδιαίτερο τρόπο έτσι ώστε να υπάρχει «ένα είδος κοινωνικής αφομοίωσης» (acculturation) χωρίς να επέρχεται πλήρης (γλωσσική και πολιτισμική) ενσωμάτωση (assimilation) (ό.π.: 31).

Η Grbavac (2013) μελετά το γλωσσικό τοπίο του Μόσταιρ της Βοσνίας αναλύοντας ένα εκτενές δείγμα στο οποίο μελετήθηκαν, συν τοις άλλοις, σημειωτικά στοιχεία της εικόνας του ΓΤ (Grbavac, 2013: 504), και σημειώνει ότι η εθνογλωσσική ζωτικότητα αποκτά σημασία στη δημιουργία των τοπικών σημάτων του ΓΤ. Η ερευνήτρια καταλήγει, δηλαδή, ότι οι χρήστες της γλώσσας προσαρμόζουν τις επικοινωνιακές στρατηγικές τους στο ΓΤ ανάλογα με το σημείο της πόλης στο οποίο δημιουργούνται τα εκάστοτε σήματα, ενώ επισημαίνει ότι σημαντικό κριτήριο στη δράση εντός του ΓΤ είναι η χρήση γλωσσικών πόρων που φέρουν συνδηλώσεις αυξημένης συμβολικής αξίας και εγγύτητας σε δυτικές κοινωνίες (ό.π.: 512-513).

Η εξέταση του ΓΤ θεωρείται ότι μπορεί να αξιοποιηθεί ως ένα πρίσμα μέσω του οποίου αποκτάται μια βαθύτερη κατανόηση ζητημάτων πολυγλωσσίας. Με πολυγλωσσικά περιβάλλοντα ασχολούνται, λοιπόν, και οι συμβολές στο Gorter (2006), συμβολές που εξετάζουν η κάθε μία ένα διαφορετικό τόπο όπου παραπάνω από μια γλώσσες μπορούν να εντοπιστούν στο δημόσιο χώρο ώστε να διαγραφούν μοτίβα χρήσεων της γλώσσας στο ΓΤ, ενώ περιγράφονται και ορισμένα ζητήματα μεθοδολογικής προσέγγισης της μελέτης του ΓΤ (Gorter, 2006: 2-4). Έτσι, στις έρευνες των Huebner και Backhaus αξιοποιούνται καθαρά ποσοτικές μέθοδοι (Huebner, 2006:

34 και Backhaus, 2006: 54-55), χαρακτηριστικές του πρώτου κύματος, σύμφωνα με τις οποίες συλλέγονται, ταξινομούνται και συγκρίνονται τα εκάστοτε δεδομένα. Γίνεται, έτσι, μια στατιστική, κυρίως γλωσσολογική ανάλυση των επιλεγμένων σε κάθε περίπτωση δεδομένων ώστε να συναχθούν συμπεράσματα σχετικά με τις χρήσεις γλωσσών σε συγκεκριμένα είδη σημάτων του ΓΤ. Ωστόσο, στις συμβολές των Cenoz & Gorter και Ben-Rafael, Shohamy κ.ά. γίνεται φανερή μια νέα έμφαση στο ιδιαίτερο συγκείμενο των υπό εξέταση τόπων, το οποίο περιγράφεται αναλυτικά (Cenoz & Gorter, 2006: 68-70), ενώ εξετάζονται και τα νοηματικά συστήματα που διέπουν και δίνουν μορφή στο δημόσιο χώρο (Ben-Rafael κ.ά., 2006: 8-9) σε μια προσπάθεια συνομιλίας με πολυτροπικές μεθόδους έρευνας του ΓΤ.

Ειδικότερα η εργασία του Backhaus (2006) σχετικά με την σταδιακή κατάλυση των αυστηρά μονογλωσσικών συνθηκών της Ιαπωνίας, όπως αυτή μπορεί να παρατηρηθεί μέσα από το ΓΤ, διασαφηνίζει ορισμένες σημαντικές μεθοδολογικές προεκτάσεις της έρευνας. Στην εργασία αυτή δίδεται και ο ευρέως χρησιμοποιούμενος τρόπος οριοθέτησης του τί εξετάζεται ως σημείο του ΓΤ (linguistic landscape sign), ήτοι «οποιοδήποτε στοιχείο γραπτού λόγου μέσα σε ένα χωρικά οριοθετημένο πλαίσιο» (Backhaus, 2006: 62), ενώ ακολουθείται ο διαχωρισμός μεταξύ επίσημων (κρατικά ή τοποθετημένα από τις αρχές) στοιχείων του ΓΤ και μη επίσημων (φτιαγμένα και τοποθετημένα από ιδιώτες). Ο συγγραφέας μελετά την επιλεγόμενη σε κάθε περίπτωση γλώσσα μέσω των κοινωνιογλωσσολογικών εννοιών της εξουσίας (power) και της αλληλεγγύης (solidarity). Καθώς, δηλαδή, η ιαπωνική γλώσσα είναι κυρίαρχη στα επίσημα σήματα, γίνεται φανερό πως η γλώσσα αυτή είναι η γλώσσα της εξουσίας, η γλώσσα «στην οποία γράφονται όλοι οι κανόνες» (ό.π.: 70). Οι προσμίξεις και η επιλογή διαφορετικών γλωσσών στα μη επίσημα σήματα –όπως η αγγλική, που συνδέεται με μια επιθυμητή, φαντασιακή ταύτιση με μια μοντέρνα, νεωτερική ταυτότητα και η κορεάτικη, που συνδέεται με την πραγματική εθνική και γλωσσική ταυτότητα εντόπιων πληθυσμών– μπορεί να ιδωθεί, σύμφωνα με το συγγραφέα, ως έκφραση αλληλεγγύης και επιθυμητής ταύτισης με μη ιαπωνικά στοιχεία.

Η προσέγγιση του Backhaus είναι καθαρά ποσοτική, μια προσέγγιση που είναι δόκιμη για να απαντήσει τα συγκεκριμένα ερωτήματα που θέτει ο συγγραφέας. Ωστόσο από την οπτική του απουσιάζει η εξέταση των στοιχείων του ΓΤ ως προϊόντα

πολύπλευρων σημειωτικών τρόπων, ως πολυτροπικά, δηλαδή, στοιχεία και όχι απλώς γλωσσικά (Blommaert, 2013: 41).

Γίνεται, λοιπόν, φανερό πως η εξέταση πολυγλωσσικών κοινωνιών μπορεί να συμβάλει στο να κατανοηθούν διαφορετικές όψεις χρήσεων της γλώσσας μέσα στη συνθήκη της παγκοσμιοποίησης, καθώς και τοπικές εντάσεις που μπορεί να διέπουν τις χρήσεις αυτές, εντάσεις σχετικές με την εθνογλωσσική ζωτικότητα των πληθυσμών και των κοινοτήτων που δρουν στο ΓΤ. Έτσι, πληθώρα εργασιών ερευνούν τις πεποιθήσεις που σχηματίζονται σχετικά με μια γλώσσα έναντι μιας άλλης, αλλά και τους τρόπους με τους οποίους οι διάφορες γλώσσες έρχονται σε επαφή (Huebner, 2006, Marten, 2010, Backhaus, 2010). Μέσα από έρευνες του ΓΤ σε πολυγλωσσικά πεδία φωτίζονται επίσης πλευρές της ατομικής ταυτότητας που μπορεί να συγκροτεί ένας χρήστης μιας συγκεκριμένης γλώσσας σε έναν συγκεκριμένο τόπο (Ben-Rafael κ.ά., 2006), η σύνδεση εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας με χρήσεις της γλώσσας (Kallen & Dhonnacha, 2010), καθώς και ζητήματα γλωσσικών πολιτικών και θεσμικής ρύθμισης των τρόπων με τους οποίους μια συγκεκριμένη γλώσσα θα χρησιμοποιείται ή θα αποκλείεται από το δημόσιο χώρο (Spolsky & Cooper 1991, Cenoz & Gorter, 2006, Marten, 2010).

Τα παραπάνω έργα είναι αντιπροσωπευτικά, καθώς στο ίδιο πλαίσιο με αυτά κινούνται οι έρευνες του πρώτου κύματος της μελέτης του ΓΤ, ένα πλαίσιο που μπορεί να περιγραφεί ως κυρίως περιγραφικό και όχι βαθύτερα ερμηνευτικό. Αυτή ακριβώς η εμβάθυνση, ώστε να διαπιστωθούν τα όρια και οι δυνατότητες του ΓΤ ως αναλυτικής κατηγορίας, γίνεται αντικείμενο των ερευνών που προκύπτουν στο δεύτερο στάδιο της μελέτης του ΓΤ, που κυριαρχεί σήμερα.

2.1.2. Διεύρυνση του πεδίου: Από το πρώτο στο δεύτερο κύμα

Σταδιακά γίνεται φανερό το κενό που αφήνουν οι εργασίες του πρώτου κύματος οι οποίες χαρακτηρίζονται από μια ποσοστική, στατική προσέγγιση: η ανάλυση των στοιχείων του γλωσσικού τοπίου δεν αξιοποιείται για να εξεταστούν οι συγκεκριμένοι τρόποι με τους οποίους οι πληθυσμοί που διαμορφώνουν και βιώνουν τον υπό μελέτη χώρο σχετίζονται με αυτόν αλλά και μεταξύ τους (Blommaert & Maly, 2014: 3-4). Έτσι, αναπτύσσεται το αίτημα για μια διαφορετική προσέγγιση της μελέτης του ΓΤ,

μια προσέγγιση που θα διευρύνει τόσο το αντικείμενο του πεδίου όσο και τις θεωρητικές επιλογές που υπαγορεύουν τους τρόπους με τους οποίους αυτό μπορεί να αναλυθεί. Τα νέα ερωτήματα που τίθενται επιζητούν μια εναργέστερη ανάλυση του πώς η γλώσσα γίνεται μέρος του περιβάλλοντός μας.

Αυτό το θεωρητικό κενό έχουν επιχειρήσει να καλύψουν οι Scollon & Scollon (2003) στο βιβλίο τους *Discourse In Place*, όπου αναπτύσσουν ένα νέο μοντέλο χρήσιμο για την διερεύνηση του ΓΤ. Οι συγγραφείς, σε μια προσπάθεια να συνδυάσουν τη γλώσσα με την κατασκευή του χώρου και τις διάφορες εκφάνσεις της υλικότητας των σημάτων στο δημόσιο χώρο, μιλούν για τη *γεωσημειωτική* (Geosemiotics), δηλαδή «τη μελέτη του κοινωνικού νοήματος της υλικής τοποθέτησης σημάτων και λόγων αλλά και των ενεργειών μας στον υλικό κόσμο» (ό.π.: 2). Η προσέγγισή τους προτρέπει τους ερευνητές να εξετάσουν τη σημασία τόσο της υλικής, όσο και της πολιτισμικής τοποθέτησης των σημειωτικών συστημάτων. Ειδικότερα για τα στοιχεία του ΓΤ, περιγράφουν πώς η τοποθέτησή λχ. μιας πινακίδας σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο είναι αυτή που κατασκευάζει νόημα, καθώς πριν από αυτήν ή χωρίς αυτήν το όποιο γλωσσικό περιεχόμενο ενός σήματος παραμένει αφηρημένο (Scollon & Scollon, 2003: 1-3), ενώ το νόημα που κατασκευάζεται έχει να κάνει με μορφές ενδεικτικότητας (ό.π.: 41-3) μέσω των οποίων κατανοούμε τον κόσμο γύρω μας, και οι οποίες επανανοηματοδοτούνται διαρκώς (Canakis, 2012).

Μια άλλη σημαντική συμβολή που φέρνει στο προσκήνιο τους τρόπους με τους οποίους ο χώρος μπορεί να επενδύεται με νόημα και έτσι να γίνεται τόπος είναι η έρευνα για τη χρήση πολλαπλών γλωσσών στο δημόσιο χώρο των Ben-Rafael κ.ά. (2006). Οι συγγραφείς θεωρούν πως η πρωτοποριακή εργασία των Landry & Bourhis (1997) παραλείπει να λάβει υπόψη τους δράστες (actors) που διαμορφώνουν το γλωσσικό τοπίο (Ben-Rafael κ.ά., 2006: 8). Έτσι, εξετάζοντας ορισμένες γειτονιές στο Ισραήλ επιχειρούν να διερευνήσουν ακριβώς αυτό: πώς δηλαδή το ΓΤ σχηματίζεται μέσα από τις σχέσεις των εντόπιων πληθυσμών που το βιώνουν (ό.π.: 21). Θεωρείται, δηλαδή, ότι το ΓΤ αποτελεί αφενός μια αντανάκλαση των γλωσσικών πόρων που επιλέγονται –με όλες τις συμβολικές συνδηλώσεις που μπορεί μια τέτοια επιλογή να έχει (ό.π.: 7)– και αφετέρου των σχέσεων εντόπιων ομάδων με την θεσμική εξουσία και μεταξύ τους (ό.π.:9). Ταυτόχρονα, το ΓΤ είναι το πεδίο στο οποίο μπορούν να εκφραστούν μεταβολές στον χαρακτήρα και την κοινωνική σύνθεση ενός ορισμένου

τόπου (ό.π.:9). Έτσι, το γλωσσικό τοπίο μπορεί να ιδωθεί με όρους συμβολικής κατασκευής του χώρου (symbolic construction of space). Δεδομένου αυτού, οι συγγραφείς θεωρούν ότι η ανάλυση του ΓΤ μπορεί να αξιοποιηθεί για να σκιαγραφήσει «τις συμβολικές πρακτικές που διαμορφώνουν τους τόπους» (ό.π.: 26).

Η αντίληψη να εξετάζονται τα σημεία ως τοποθετημένα στο χώρο (signs-in-place) μαζί με τις ενδεικτικές και συμβολικές συνδέσεις που ενεργοποιούνται στην ανάγνωση και την ερμηνεία τους επηρέασε μεταγενέστερες εργασίες, στις οποίες γίνεται φανερή μια μετατόπιση από τον γλωσσικό σε έναν ευρύτερο, σημειωτικό άξονα εξέτασης του δημοσίου χώρου. Έτσι, τα στοιχεία του ΓΤ εξετάζονται ως πολυτροπικές –και όχι απλώς γλωσσικές– επικοινωνιακές πρακτικές (Blommaert, 2013: 40-43).

2.1.3. Από το γλωσσικό στο σημειωτικό τοπίο

Το γλωσσικό, λοιπόν, δεν είναι η μόνη όψη του ΓΤ που μπορεί να εξεταστεί. Είναι ένα πολύ σημαντικό στοιχείο στην διαδικασία με την οποία ο χώρος βιώνεται, νοηματοδοτείται και μετατρέπεται σε τόπο –ωστόσο δεν είναι το μόνο (Jaworski & Thurlow, 2010: 2). Οι Stroud & Mpendukana προτείνουν πως η γλώσσα είναι ενταγμένη σε έναν βιωμένο χώρο που μπορεί να εξεταστεί με όρους «ροών, διαδικασιών και κοινωνικών πρακτικών» (Stroud & Mpendukana, 2009: 364). Θεωρούν, έτσι, πως οι γλώσσες κυκλοφορούν και μετακινούνται μέσω διαφόρων σημειωτικών μέσων, όπως είναι τα στοιχεία του ΓΤ, ενώ ερευνούν με μια εθνογραφική ματιά το ρόλο της πολυγλωσσίας σε μια τοπική οικονομία.

Στο ίδιο πνεύμα, οι Jaworski & Thurlow (2010) χρησιμοποιούν την έννοια του σημειωτικού τοπίου (semiotic landscape). Με τον όρο αυτό εννοούν οποιονδήποτε δημόσιο χώρο στον οποίο υπάρχουν στοιχεία που είναι αποτέλεσμα ανθρώπινης επέμβασης στον χώρο, και ταυτόχρονα αποτέλεσμα διαδικασιών κατασκευής νοήματος (Jaworski & Thurlow, 2010: 2). Το σημειωτικό τοπίο, ως ένα συνεκτικό αλλά διαρκώς μεταβαλλόμενο σύνολο, μπορεί, σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό να απαρτίζεται από γλωσσικά και εξωγλωσσικά στοιχεία, εικόνες και ήχους (Barni & Bagna, 2015: 11). Έτσι, ο αναγνωρίσιμος από τη διεθνή βιβλιογραφία όρος “γλωσσικό τοπίο” χρησιμοποιείται στις έρευνες του δεύτερου κύματος διασταλτικά,

συμπεριλαμβάνοντας την ανάλυση άλλων στοιχείων που παράγουν νόημα σε συνδυασμό με τη γλωσσική επικοινωνία (Milani, 2014: 201).⁴

Πέραν αυτού, η διεύρυνση του τοπίου από γλωσσικό σε σημειωτικό οδηγεί στο να εξετάζονται ως αξιόλογα δεδομένα τόσο τα σταθερά μέρη του, πινακίδες και ταμπέλες, όσο και τα σημεία που είναι λιγότερο σταθερά στον χρόνο και στον τόπο: για παράδειγμα, τα γκράφιτι που δημιουργούνται κατά τη διάρκεια μιας διαδήλωσης (Kitis & Milani, 2015), αλλά και τα ανθρώπινα σώματα ως *skinscape*, ως “τοπίο δέρματος” (Peck & Stroud, 2015), τα οχήματα που περιοδικά συναντώνται σε μια γειτονιά (Blommaert & Maly, 2014), οι άνθρωποι που καταλαμβάνουν προσωρινά τον υπό μελέτη τόπο (Barni & Bagna, 2009: 133-134) τα πανό και τα φέιγ-βολάν σε μία εκδήλωση ορατότητας (Milani & Levon, 2016), η αίσθηση της όσφρησης ως συγκροτησιακή του βιωμένου χώρου (Pennycook & Otsuji, 2015), ακόμα και στοιχεία του ψηφιακού γλωσσικού τοπίου που βρίσκει κανείς στο διαδίκτυο (Ivkovic & Lotherington, 2009, Milani & Levon, 2016).

Ταυτόχρονα, αναδύεται το αίτημα της εξέτασης του κάθε σήματος του ΓΤ ως το προϊόν μιας διαδικασίας (Spolsky, 2009: 30-31). Αντί, δηλαδή, ο ερευνητής να βλέπει το κάθε στοιχείο του ΓΤ χωρίς πληροφορίες για την προέλευση και τον σκοπό του, πράγμα το οποίο θεωρείται πως θα οδηγήσει στο να υπεισέλθουν σε μεγαλύτερο βαθμό οι προκαταλήψεις και οι υποθέσεις του ερευνητή, υπογραμμίζεται η σημασία του να γίνεται ανάλυση σε συνάρτηση με την διερεύνηση του πώς συγκεκριμένα σημεία και όψεις του ΓΤ δημιουργήθηκαν. Αυτό περιλαμβάνει ερωτήματα σχετικά με το σε ποιόν απευθύνονται, καθώς και ζητήματα σχετικά με την εμπρόθετη δράση

⁴ Η επιλογή μεταξύ των όρων *γλωσσικό τοπίο* ή *σημειωτικό τοπίο* από τους ερευνητές του πεδίου γίνεται πολύ συνειδητά, ώστε να ανατροφοδοτείται από διαφορετικές σε κάθε περίπτωση διαδρομές ο ακαδημαϊκός διάλογος μεταξύ των μελετών που ασχολούνται με το ΓΤ. Έτσι, οι Jaworski & Thurlow (2010) περιγράφουν ότι επέλεξαν να ονομάσουν το συλλογικό τόμο που επιμελούνται *Semiotic Landscapes* (και όχι *Linguistic Landscapes*) ακριβώς για να τονίσουν την νέα έμφαση που δίνεται στην πολυτροπικότητα των επικοινωνιακών πρακτικών που προκύπτουν από τα στοιχεία του ΓΤ (ό.π.: 1-2). Από την άλλη, ο Milani (2014) σημειώνει πως η χρήση του όρου *γλωσσικό τοπίο*, ο οποίος είναι ευρύτερα αναγνωρίσιμος, μπορεί να επιτρέπει αφενός την σύνδεση του δικού του γραπτού με άλλες εργασίες στο ίδιο πεδίο. Αφετέρου –και αυτό είναι σημαντικότερο για τον συγγραφέα– η χρήση του όρου *γλωσσικό τοπίο* σε μια δουλειά που εξετάζει όχι μόνο τη γλωσσική, αλλά και τη σημειολογική διάσταση των στοιχείων του ΓΤ μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τον επαναπροσδιορισμό του ίδιου του περιεχομένου που ο όρος αποκτά. Με άλλα λόγια, η επιλογή αυτή μπορεί να λειτουργήσει ως *queering* των όποιων συμβάσεων έχουν σχηματιστεί ή πάνε να σχηματιστούν στη μελέτη του ΓΤ περιορίζοντάς τη.

(agency) τα οποία δεν λαμβάνονταν υπόψη σε προγενέστερα στάδια της μελέτης του ΓΤ.

Η πορεία προς το δεύτερο κύμα της έρευνας του ΓΤ, συν τοις άλλοις, παύει να βασίζεται σε ποσοτικοποιημένες περιγραφικές αναπαραστάσεις των στοιχείων του ΓΤ με σκοπό τη σύνθεση μιας γενικότερης εικόνας, όπως συνέβαινε στο πρώτο κύμα. Γίνεται επίσης φανερό ότι η σημασία που μπορεί να έχει η αριθμητική υπεροχή ενός γλωσσικού στοιχείου στο ΓΤ πρέπει να γειώνεται σε άλλους παράγοντες κατασκευής νοήματος: να απαντηθεί, με άλλα λόγια, το ερώτημα «Τι είναι αυτό που καθιστά κάποια σήματα σημαντικά, ενώ άλλα μπορεί να παραβλέπονται;» (Pennycook, 2009: 304). Έτσι, η εστίαση μετακινείται προς την ιδιαιτερότητα του τόπου στον οποίο συντίθεται το ΓΤ. Έρχεται, δηλαδή, στο προσκήνιο, η λεπτομέρεια του τοπικού συγκείμενου και οι συγκεκριμένες πολιτισμικές και συμβολικές αξίες που ενεργοποιούνται στη δημιουργία αλλά και την ανάγνωση και πρόσληψη της γλώσσας στο δημόσιο χώρο (Coupland & Garrett, 2010: 8), μέσα από την εξέταση πιο περιορισμένου αριθμού δεδομένων με διαφορετικού είδους αναγνώσεις. Ως εκ τούτου, οι προσεγγίσεις του ΓΤ του δεύτερου κύματος επικεντρώνονται όλο και περισσότερο σε μια εθνογραφικού τύπου ανάλυση, ενώ (επισήμως ή τυπικά) μονόγλωσσα περιβάλλοντα αρχίζουν να τραβούν το ερευνητικό ενδιαφέρον (Canakis 2012, 2014, 2016, 2017; Canakis & Kersten-Pejanić, 2016: 128-129).

Η ανάδυση πειραματικών μεθόδων, η εστίαση σε στοιχεία του ΓΤ που μέχρι πρότινος δεν θα τραβούσαν το ενδιαφέρον των ερευνητών και η έμφαση στην διαχρονική και ιστορικοποιημένη έρευνα αποτυπώνεται στο μοντέλο που συγκροτούν οι Blommaert & Maly στην εργασία τους “Ethnographic linguistic landscape analysis and social change: A case study” (Blommaert & Maly, 2014).

Η εθνογραφικού τύπου προσέγγιση που ακολουθούν οι Blommaert & Maly (2014) είναι αυτή που δίνει ένα συλλογικό όνομα (ΕΑΓΤ) σε τέτοιου είδους προσεγγίσεις, ωστόσο έρευνες με παρόμοιες στοχεύσεις που εντάσσονται στο δεύτερο –πιο πειραματικό και διεπιστημονικό– κύμα ερευνών του γλωσσικού τοπίου έχουν διενεργηθεί και από άλλους ερευνητές. Έτσι, οι Stroud & Jegels (2014) διεξάγουν την έρευνά τους κάνοντας “αφηγηματικούς περιπάτους” (narrated walking) μέσα στο πεδίο έρευνάς τους, αφήνοντας τα ίδια τα δρόντα υποκείμενα που ζουν μέσα στο χώρο να αφηγηθούν πώς τον νοηματοδοτούν (Stroud & Jegels, 2014: 180) και κατ’ επέκταση

πώς μπορεί να συνδεθεί η διαδικασία συγκρότησης του τόπου με τις καθημερινές, συνηθισμένες αναγνώσεις του γλωσσικού (σημειωτικού) τοπίου. Έτσι, η εξέταση της υλικής υπόστασης και τοποθέτησης του σώματος στο χώρο, σε συνάρτηση με τις νοηματικές επενδύσεις του χώρου οδηγεί σε μια θεώρηση του γλωσσικού τοπίου ως «πολυτροπικά και σωματικά» (ό.π.: 180) συγκροτούμενου. Αυτή είναι μια θεώρηση που διαφαίνεται και τις έρευνες των Milani και Kitis & Milani, όπου η υλικότητα του σώματος επιδρά αφενός στην αντίληψη των σημειωτικών στοιχείων του ΓΤ (Milani, 2014: 214-215) και αφετέρου στην ίδια την διαμόρφωση του δημοσίου χώρου μέσω επιτελεστικών σωματικών πρακτικών που εν-σωματώνουν τοπικές “αναταραχές” (Kitis & Milani, 2015: 269-270).

2.1.4. Υπερποικιλότητα και γλωσσικοί πόροι

Η μετάβαση από το πρώτο στο δεύτερο κύμα χαρακτηρίζεται, συν τοις άλλοις, από τους τρόπους με τους οποίους αντιμετωπίζεται το ζήτημα της χρήσης πολλαπλών γλωσσών στο δημόσιο χώρο. Η πολυγλωσσία ως περισσότερο ή λιγότερο τεταμένη σχέση μεταξύ μιας κυρίαρχης και μίας ή περισσότερων υπάλληλων γλωσσών που χρησιμοποιούνται από τις ανάλογες ομάδες στο δημόσιο χώρο δεν έχει πάψει να απασχολεί την κοινωνιογλωσσολογική έρευνα⁵. Εντούτοις, και παρότι η συγκρότηση του ΓΤ (πρέπει να) μπορεί να εξηγηθεί με όρους σχέσεων εξουσίας μεταξύ κυρίαρχων και υπάλληλων ομάδων (Gorter, 2006: 4), το ΓΤ θεωρείται μια όψη της κοινωνικής πραγματικότητας που δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται απλουστευτικά ως μια ευθεία, συγκρουσιακή σχέση (Ben-Rafael κ.ά., 2006: 25), παραδοχή η οποία δημιουργεί νέες προϋποθέσεις στην έρευνα του ΓΤ.

Σε αυτή τη μετατόπιση παίζουν ρόλο δύο σημαντικά ζητήματα. Πρώτον, οι τρόποι με τους οποίους οι διαδικασίες παγκοσμιοποίησης έχουν αλλάξει, και εξακολουθούν να αλλάζουν, τις γλωσσικές συμπεριφορές. Στη μελέτη αυτού του ζητήματος σημαντική είναι η κοινωνιογλωσσική έννοια της υπερποικιλότητας

⁵ Βλ. τις συνεισφορές στον συλλογικό τόμο *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism* (2006, επιμ. D. Gorter).

(superdiversity), μια έννοια βασική για το δεύτερο κύμα έρευνας του ΓΤ, που αναφέρεται στις κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές διαφορές που μπορεί να χαρακτηρίζουν όχι μόνο διαφορετικές εθνικές ομάδες, αλλά και υποομάδες εντός της ίδιας εθνικής κοινότητας –με άλλα λόγια, στην διαφορά εντός της διαφοράς. Ο Blommaert (2013) θεωρεί την υπερποικιλότητα απότοκο δύο σημαντικών κινητήριων δυνάμεων: αφενός του νέου πολύπλοκου τρόπου οργάνωσης της παγκόσμιας μετακίνησης/μετανάστευσης, και αφετέρου των νέων τρόπων με τους οποίους διεξάγεται η επικοινωνία και διαχέονται πληροφορίες. Οι σημαντικές αυτές μεταβολές σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης «κάνουν δυσκολότερο να απαντηθεί το ερώτημα “Ποιος είναι ο Άλλος;” και “Ποιοι είμαστε Εμείς;”» (Blommaert, 2013: 6). Έτσι, η υπερποικιλότητα έχει οδηγήσει σε μια αλλαγή παραδείγματος για τις κοινωνικές επιστήμες εν γένει, μια διαδικασία αμφισβήτησης των παραδεδεγμένων θεωρήσεων του πώς οι κοινωνίες οργανώνονται και λειτουργούν –διαδικασία στην οποία η γλώσσα έχει κεντρικό ρόλο.

Το δεύτερο ζήτημα που έχει επηρεάσει σημαντικά τις προϋποθέσεις των ερευνών του δευτέρου κύματος είναι το πώς γίνεται αντιληπτή η ίδια η έννοια της γλώσσας. Στο παρελθόν η γλώσσα θεωρείτο απόλυτα συνυφασμένη με μια οριοθετημένη, διακριτή –συχνά εθνοτική– ομάδα, και ως εκ τούτου, προσδεμένη σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Η σταθερότητα αυτή που αποδιδόταν στη γλώσσα έκανε εύκολη μια ευθεία αντιστοίχιση μεταξύ γλωσσικών και κοινωνικών στοιχείων. Επιπλέον, αυτό που ονομάζουμε “γλώσσα” τείνει να γίνεται αντιληπτό ως η δομή και τα στοιχεία μιας συγκεκριμένης γλώσσας –μια αφαίρεση που εν τέλει δεν ανταποκρίνεται στο πώς οι χρήστες της γλώσσας την αξιοποιούν στην καθημερινή τους επικοινωνία (Jørgensen κ.ά., 2011: 23). Η αντίληψη αυτή περιόρισε τη μελέτη του ΓΤ σε ότι αφορά τους τρόπους με τους οποίους οι ερευνητές εξήγαγαν συμπεράσματα σχετικά με το τί σημαίνει η επιλογή και η χρήση μιας γλώσσας έναντι μιας άλλης. Ωστόσο, οι διαδικασίες παγκοσμιοποίησης και οι αλλαγές στους τρόπους με τους οποίους διεξάγεται η επικοινωνία, τόσο online όσο και offline, κάνουν πλέον δυσκολότερο το να διαγραφούν τα όρια που χωρίζουν τη μία γλώσσα από την άλλη (Blommaert, 2013: x). Μπορεί να παρατηρηθεί, δηλαδή, σημαντική ποικιλία τόσο εντός της γλώσσας που χρησιμοποιείται, όσο και μεταξύ των γλωσσών που επιλέγονται (Canakis, 2014). Αυτό καταδεικνύεται γλαφυρά στο παράδειγμα που παρουσιάζει ο

Pennycook, ο οποίος αναρωτιέται αν η ταμπέλα που συναντά έξω από ένα κτίριο στην Κουάλα Λουμπόρ με το κείμενο *Pub dan karaoke* (Pub και Καραόκε) μπορεί με ακρίβεια να περιγραφεί ως ένα στοιχείο του ΓΤ που περιλαμβάνει μία, δύο ή τρεις γλώσσες, καταλήγοντας ότι το να αναρωτηθεί κανείς “σε τί γλώσσα είναι κάτι” μοιάζει άστοχο για να περιγράψει όλες τις εκφάνσεις της ομιλίας και της γραφής (Pennycook, 2009: 305-6).

Καθώς, λοιπόν, αρχίζει να αμφισβητείται η ιδέα της γλώσσας ως ταυτιζόμενης με μια εθνική ομάδα, γίνεται φανερό ότι οι χρήστες της γλώσσας στα απρόβλεπτα πολυγλωσσικά περιβάλλοντα που έχουν συγκροτηθεί στη βάση τεράστιας κινητικότητας και υπερποικιλότητας ακολουθούν πρακτικές για την περιγραφή των οποίων οι όροι “εναλλαγή κώδικα” ή “διγλωσσία” νοούμενη «ως διπλή μονογλωσσία» (Jørgensen κ.ά., 2011: 33) δεν επαρκούν πλέον. Αντί αυτών, επιχειρείται η ανάπτυξη νέων όρων: ερευνητές χρησιμοποιούν τις έννοιες *translanguaging* (García, 2009: 140), *polylingualism*, *metrolingualism*, (Blommaert, 2013: 8) κ.ά. για να εξεταστεί το πώς στοιχεία της μιας γλώσσας διαχέονται και ενσωματώνονται μέσα σε άλλες (ό.π.: 8). Αμφισβητούνται, δηλαδή, παραδοχές και ηγεμονικές αντιλήψεις σχετικά με τις γλώσσες, καθώς υπογραμμίζεται πως η μελέτη της γλώσσας στηρίζεται σε ιδεολογικά συστήματα –γλωσσικά και άλλα (Pennycook, 2004: 3-6). Συνεπώς, η εστίαση των ερευνών μετατοπίζεται στους τρόπους με τους οποίους οι χρήστες των διασταυρούμενων αυτών γλωσσών τις αξιοποιούν για να μεγιστοποιήσουν τις επικοινωνιακές τους ικανότητες (García, 2009: 140-141) και η γλώσσα αντιμετωπίζεται ως ένα “οπλοστάσιο” πόρων, τους οποίους οι ικανοί χρήστες αξιοποιούν με εφευρετικούς τρόπους.

Σε αυτό το πλαίσιο, η χρήση της αγγλικής γλώσσας στο ΓΤ απασχόλησε ερευνητές όπως ο Huebner (2006), ο οποίος υποστηρίζει ότι η αγγλική γλώσσα στο δημόσιο χώρο δεν χρησιμοποιείται απαραίτητα επειδή απευθύνεται σε ικανούς χρήστες της αγγλικής γλώσσας, είτε ντόπιους είτε ξένους. Θεωρεί, δηλαδή, πως η ορατότητα της αγγλικής γλώσσας λειτουργεί κυρίως συμβολικά στο ΓΤ, καλλιεργώντας μια κοσμοπολίτικη ατμόσφαιρα (Huebner, 2006: 48). Μελετώντας το ΓΤ της Μπανγκόκ, ο συγγραφέας διαπιστώνει την επίδραση που έχουν τα αγγλικά ως διεθνής γλώσσα στην ίδια την Ταϊλανδική γλώσσα μέσα από την ανάμιξη στοιχείων των δύο γλωσσών. Ένα από τα βασικά ερωτήματα που θέτει ο Huebner είναι «πού σταματάει μια γλώσσα και

πού ξεκινάει μια άλλη;» (ό.π.: 50), ερώτημα με το οποίο καταπιάνονται και άλλοι ερευνητές που μελετούν το ρόλο της αγγλικής γλώσσας στο ΓΤ (Backhaus, 2010, Canakis, 2014).

Συνοψίζοντας, το ΓΤ είχε ήδη περιγραφεί ως ένα “παράθυρο” σε κοινωνικές πραγματικότητες από το πρώτο κύμα. Με την έλευση του δεύτερου κύματος τονίζεται η δυναμική όψη του. Το ΓΤ θεωρείται πλέον ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο πεδίο, μέσα στο οποίο μπορούν να “διαβαστούν” πληροφορίες για το πώς οι χρήστες του χώρου σχετίζονται με αυτόν αλλά και μεταξύ τους, συγκροτώντας νοήματα και υποκειμενικότητες. Έτσι, μια διαχρονική ανάλυση (Canakis, υπό έκδοση β) μπορεί να μας πληροφορήσει για το παρόν, το παρελθόν και το μέλλον μιας περιοχής, γειτονιάς ή ολόκληρης πόλης, να μας «πει ιστορίες σχετικά με το πολιτισμικό, ιστορικό και πολιτικό παρασκήνιο» της (Blommaert, 2013: 41).

2.1.5. Το γκράφιτι στη μελέτη του γλωσσικού τοπίου

Στο πλαίσιο της διεύρυνσης της έρευνας του ΓΤ τίθενται υπό εξέταση στοιχεία του που προηγουμένως δεν είχαν απασχολήσει τόσο το συγκεκριμένο πεδίο. Ένα από αυτά είναι το γκράφιτι, το οποίο έχει εξεταστεί από άλλα επιστημονικά πεδία με επίκεντρο τον παραβατικό και παράνομο χαρακτήρα του. Πράγματι, το γκράφιτι γενικώς θεωρείται παραβατικό· το τι θεωρείται παραβατικό, ωστόσο, εντάσσεται σε ένα σύστημα νοημάτων το οποίο μπορεί να μεταβάλλεται. Αυτό σημαίνει πως ένα στοιχείο, όπως το γκράφιτι, που σε κάποιο συγκεκριμένο χρονικό και χωρικό συγκείμενο “απαγορεύεται”, μπορεί σταδιακά να προσλαμβάνει έναν διαφορετικό χαρακτήρα, με διαφορετικές σημειωτικές διασυνδέσεις, και να χρησιμοποιηθεί συμβολικά σε κάποιο άλλο συγκείμενο (Scollon & Scollon, 2003: 151). Για τον Pennycook το γκράφιτι είναι «ένας από τους τρόπους με τους οποίους η πόλη ζωντανεύει και συγκροτείται μια αφήγηση για το χώρο» (Pennycook, 2010: 137). Πράγματι, είναι δύσκολο να σκεφτεί κανείς ένα αστικό περιβάλλον χωρίς ίχνος γκράφιτι στο γενικό τοπίο της πόλης. Ακριβώς επειδή δίνει μια συγκεκριμένη εικόνα και εντύπωση για τον αστικό χώρο, δεν είναι καθόλου σπάνιο η ίδια η ενέργεια του να ζωγραφίζονται τοίχοι της πόλης με εικόνες και λέξεις, καθώς και το προϊόν της ενέργειας αυτής υπό συγκεκριμένες συνθήκες να μη διώκονται. Αντιθέτως, μπορεί αυτά να προωθούνται και να

συντηρούνται από τοπικές αρχές⁶ προς τέρψη των επισκεπτών της πόλης, οι οποίοι, ως υποκείμενα που βιώνουν τους χώρους της πόλης, συμβάλλουν στη συγκρότηση του αστικού χώρου (ό.π.: 137).

Ωστόσο, ως επί το πλείστο το γκράφιτι –παρότι έχει σταθερή παρουσία στα αστικά περιβάλλοντα– συνήθως δεν είναι κάτι που τραβάει το βλέμμα, παρά μόνο φευγαλέα: είναι αυτό που δεν πρέπει να φαίνεται (ό.π.: 137), ενώ οι Scollon & Scollon (2003) στην εργασία τους σχετικά με τη γεωσημειωτική κάνουν λόγο για παραβατική σημειωτική (transgressive semiotics), δηλαδή στοιχεία του ΓΤ που αντιμετωπίζονται σαν να μην έπρεπε να βρίσκονται στο σημείο που βρίσκονται. Σύμφωνα με τον Pennycook, η παραβατικότητα με την οποία συνδέεται το γκράφιτι εν γένει έχει να κάνει αρχικά με την μεταβολή της εικόνας μιας πόλης, και ως εκ τούτου τη μεταβολή της εικόνας –ή όπως γράφει ο Pennycook, του «μπουρζουά προσώπειου» (2009: 302)– μιας κοινωνίας.

Η προφανής αδιαφορία του δημιουργού ενός γκράφιτι ή συνθήματος για τους όρους ιδιοκτησίας, είτε ιδιωτικής είτε κρατικής, οι οποίοι επιχειρούν να καθορίσουν τι μπορεί να γράφεται και πού, όσο και η ανατρεπτική φύση των εικόνων και των λέξεων που μπορεί να απαρτίζουν ένα τέτοιο στοιχείο του ΓΤ είναι ικανά να το καταστήσουν αντικείμενο απαγορεύσεων και, ενίοτε, αυστηρών πολιτικών στο πλαίσιο μιας “μάχης” για το ποια θα είναι η εικόνα που θα παρουσιάζει μια συγκεκριμένη αστική περιοχή. Οι αυστηρές αυτές πολιτικές μπορούν με τη σειρά τους να εμπνεύσουν εφευρετικούς τρόπους αντίδρασης από μέρους των δημιουργών των γκράφιτι. Για παράδειγμα, ο Pennycook αναλύει την περίπτωση του “μετακινούμενου τοίχου γκράφιτι”, ενός εγχειρήματος που προκύπτει ως απάντηση στην ιδιαίτερα άκαμπτη πολιτική ενάντια στα γκράφιτι που υιοθετούν οι δημοτικές αρχές στην πόλη της Μελβούρνης σε μια χρονική περίοδο που η εικόνα της πόλης είχε ιδιαίτερη σημασία. Έτσι, μια ομάδα καλλιτεχνών δημιουργεί μια μεγάλη επιφάνεια, έναν κινητό “τοίχο” γεμάτο γκράφιτι. Η ευελιξία που παρέχει η υλική μετακίνησή της επιφάνειας αυτής μέσα στην πόλη

⁶ Για παράδειγμα, τον Φεβρουάριο του 2017 διοργανώθηκε κατά τη διάρκεια του φεστιβάλ Island of Love εκδήλωση γκράφιτι στο δημοτικό πάρκινγκ της Μυτιλήνης, η οποία προέβλεπε τη δημιουργία εικόνων σε σημεία τα οποία ενέκρινε η δημοτική αρχή της πόλης στο πλαίσιο ενός υπαίθριου πάρτυ. Βλ. <http://islandoflove.eu/2017/01/26/program-2017/> (τελευταία πρόσβαση: 25/5/2017).

επιτρέπει την παράκαμψη της τοπικής απαγορευτικής πολιτικής, ενώ η παρέμβαση αυτή αποκτά σταθερότητα με έναν εναλλακτικό τρόπο: μέσω του φωτογραφικού υλικού που κατέγραφε το εγχείρημα και δημοσιεύτηκε στο διαδίκτυο απαθανατίζοντάς το (Pennycook, 2010: 145-7). Πέραν αυτού, σε σχέση με τη σημειολογική εξέταση του ΓΤ, ο Pennycook περιγράφει τη δυνατότητα του γκράφιτι να αποβεί “σημειολογικά παραβατικό”, εφόσον σε αυτό η γλώσσα χρησιμοποιείται πρωτίστως ως ύφος (style) και όχι για την γλωσσική μεταβίβαση κάποιου μηνύματος, όπως συνηθίζεται με τα στοιχεία του ΓΤ (Pennycook, 2009: 302). Ο συγγραφέας θεωρεί ότι είναι σημαντικό να μελετηθεί το νόημα με το οποίο επενδύεται μια τέτοια “εκτός κανόνων” συνεισφορά στο ΓΤ. Τονίζει ότι η μελέτη του ΓΤ, που έχει ασχοληθεί κατεξοχήν με τα επίσημα στοιχεία του, θα μπορούσε να ασχοληθεί και με στοιχεία του ΓΤ που δεν εντάσσονται ακριβώς ούτε στην top-down ούτε στην bottom-up ροή επικοινωνίας (ό.π.: 307). Εξετάζοντας, λοιπόν, πώς και από ποιόν δημιουργείται ένα γκράφιτι, καθώς και πώς “διαβάζεται” από το κάθε άτομο το οποίο κινείται μέσα στον αστικό χώρο, το ΓΤ μπορεί να ιδωθεί ως ένας βιωμένος χώρος, ένας χώρος υπό συνεχή κατασκευή μέσω των υποκειμένων που τον φαντάζονται, τον μεταβάλλουν, συνδιαλέγονται, επιτελούν γλωσσικά γεγονότα και συγκροτούν υποκειμενικότητες εντός αυτού (ό.π.: 309-10).

2.1.6. Γκράφιτι και πολιτικές διεκδικήσεις

Η κατηγορία των στοιχείων που μπορούν να θεωρηθούν γκράφιτι είναι ιδιαίτερα ετερογενής, καθώς το γκράφιτι είναι ένας ευρύς όρος, που μπορεί να περιλαμβάνει πολύ διαφορετικά μεταξύ τους πράγματα. Οι Lynn & Lea (2005: 41) ακολουθούν έναν τριμερή διαχωρισμό, κάνοντας λόγο για στοιχεία που γράφονται σε χώρους όπως οι δημόσιες τουαλέτες, “καλλιτεχνικό γκράφιτι”, και συνθήματα.⁷ Η κατηγορία των συνθημάτων, ειδικότερα, δεν απαιτεί να διαθέτει ο δημιουργός ιδιαίτερη καλλιτεχνική ευχέρεια, καθώς λίγη προσοχή δίνεται στην μορφή, ενώ το περιεχόμενο μπορεί να αναφέρεται σε οτιδήποτε: από φράσεις που γίνονται κατανοητές μόνο από συγκεκριμένα άτομα, μέχρι εκφράσεις σχολιασμού της καθημερινότητας και της ποπ

⁷ « “[A]rt” graffiti, “slogans” (or “public” graffiti) and “latrinalia” (or “private” graffiti) » (Lynn & Lea, 2005).

κουλτούρας, αλλά και εκφράσεις πολιτικών απόψεων και, φυσικά, πολιτικής αγανάκτησης. Το κοινό στοιχείο σε κάθε μία από αυτές τις περιπτώσεις είναι ότι το περιεχόμενο του συνθήματος παίρνει τη μορφή μιας δήλωσης, μιας ανακοίνωσης (Halsey & Young, 2002: 169), η οποία «αναζητά το νοερό διάλογο με το δυνητικό κοινό» της (Ζαϊμάκης, 2015: 22). Η κατηγορία των συνθημάτων έχει απασχολήσει ερευνητές του ΓΤ, οι οποίοι έχουν μελετήσει το ενδεικτικό και συμβολικό νόημα που μπορούν να μεταφέρουν οι λέξεις που γράφονται στους δημόσιους χώρους με σπρέι, μαρκαδόρους, κ.ο.κ.

Η Papen (2012) έκανε μακροχρόνια έρευνα στην περιοχή Prenzlauer Berg του Βερολίνου –περιοχή η οποία σε πολλές περιστάσεις είχε βρεθεί στο επίκεντρο οργάνωσης διαμαρτυριών λόγω της μαζικής ανοικοδόμησης και αλλαγής της φυσιογνωμίας της (Papen, 2012: 69-70)– φωτογραφίζοντας και καταγράφοντας συγκεκριμένες κατηγορίες σημάτων, διεξάγοντας συνεντεύξεις και αξιοποιώντας αρχειακές πηγές για να σκιαγραφήσει την ιστορικότητα του ΓΤ. Έτσι, μελετά την αλληλεπίδραση κοινωνικών γεγονότων με το ΓΤ κατά τη διάρκεια διαδικασιών εξευγενισμού (gentrification) και εμπορευματοποίησης (commodification) που άλλαξαν το χαρακτήρα συγκεκριμένων περιοχών από γειτονιά εργατών σε μεσοαστική. Η συγγραφέας, θεωρώντας πως ένα ΓΤ συγκροτείται και λαμβάνει την ευμετάβλητη μορφή του μέσω και σε συνάρτηση με σταδιακές ή ραγδαίες κοινωνικές μεταβολές, εξετάζει το ΓΤ ως φορέα ενδεικτικών νοημάτων αλλά και ιστορικότητας (ό.π.: 58-9). Σε συνάρτηση με προσόψεις καταστημάτων, η Papen εξετάζει τις “φωνές” που αντιτίθενται στην ταχεία εμπορευματοποίηση της περιοχής με μέσον τα συνθήματα που απαντώνται στο ΓΤ της περιοχής (τα οποία, δεδομένου ότι έχουν να κάνουν με διεκδικήσεις των κατοίκων, λαμβάνουν χαρακτήρα πολιτικό). Μέσα από τα γκράφιτι γίνεται φανερό η εναντίωση στις νέες χρήσεις του χώρου οι οποίες οδηγούν στον οικονομικό και συμβολικό εκτοπισμό των παλιών κατοίκων, αλλά και η προσπάθεια να διεκδικηθεί ξανά ο χώρος. Η συγγραφέας, έτσι, καταδεικνύει πώς το ΓΤ μπορεί να αποτελέσει το πεδίο στο οποίο εγγράφονται απόψεις (εν προκειμένω για το ποιος θα έπρεπε να καταλαμβάνει χώρο στην υπό εξέταση γειτονιά και ποιος όχι) και δυσαρέσκειες (των παλιών κατοίκων για τον εκτοπισμό τους). Επίσης γίνεται φανερό πως η ανάλυση του ΓΤ, σε συνδυασμό με κοινωνικά και πολιτικά γεγονότα που

λαμβάνουν χώρα, μπορεί να σκιαγραφήσει την οριοθέτηση ενός χώρου ως συγκεκριμένο τόπο που “ανήκει” σε συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού (ό.π.: 68).

Το πολιτικό γκράφιτι είναι το αντικείμενο μελέτης και του Ζαϊμάκη (2015), ο οποίος μέσα από μια κοινωνιολογική σκοπιά αναζητά να σκιαγραφήσει την σημασία και τις μορφές που μπορεί αυτό να λαμβάνει σε κοινωνίες όπου ξεσπά κάποιου είδους κρίση –οικονομική, νοήματος, κ.ο.κ. Ο συγγραφέας, κάνοντας μια αναδρομή σε διαφορετικούς αστικούς χώρους (Ισραήλ, Γαλλία, Β. Ιρλανδία, Αργεντινή) αναλύει πώς το γκράφιτι μπορεί να είναι μια έκφραση διαμαρτυρίας από τα κάτω σε συνθήκες όπου αυτή δεν μπορεί να ακουστεί με άλλα μέσα (ό.π.: 122), καθώς επίσης και μέσον κατασκευής συλλογικής μνήμης, συλλογικής εκτόνωσης συναισθηματικών φορτίσεων (ό.π.: 124), και εν τέλει διεκδίκησης χώρου. Η ίδια η ενέργεια της δημιουργίας του γραπτού συνθήματος, ειδικά όταν αυτό προτρέπει σε δράση, μπορεί να ιδωθεί ως στάδιο μιας “διαβατήριας τελετουργίας”: ενός περάσματος, με άλλα λόγια, από το να πιστεύει κανείς κάτι προς την ενεργό πολιτική δράση (ό.π.: 126). Ο συγγραφέας, έχοντας συλλέξει φωτογραφικό υλικό από διάφορες πόλεις της Ελλάδας τα τελευταία έτη (εν μέσω οικονομικής κρίσης) αναλύει τους τρόπους με τους οποίους αναδύονται οι δυσαρέσκειες, οι υπαρξιακές αναζητήσεις και οι ελπίδες των δημιουργών των πολιτικών γκράφιτι, που μπορούν να θεωρηθούν η φωνή ολόκληρης της γενιάς που ζει σε συνθήκη επισφάλειας. Η δημιουργική αυτή κοινωνική ποιητική που καταλήγει στους αστικούς τοίχους λειτουργεί, σύμφωνα με το Ζαϊμάκη, ώστε να υπενθυμίζεται σε όποιον κινείται στο χώρο το κλίμα αναβρασμού που επικρατεί, αλλά ταυτόχρονα ώστε η ένταση να εκτονώνεται.⁸

Οι Waldner & Dobratz (2013) επίσης εξετάζουν το γκράφιτι ως πράξη που μπορεί να “πιάσει τόπο”, πολιτισμικό και υλικό, με τη μορφή της εναντίωσης σε ηγεμονικούς λόγους. Έτσι, θεωρούν ότι τα πολιτικά συνθήματα αποτελούν μέρος ενός “οπλοστασίου” διαθέσιμων στρατηγικών αντίστασης σε θεσμικά ισχυρότερες δυνάμεις (ό.π.: 382), το οποίο μπορεί, μεταξύ άλλων να περιλαμβάνει την κατάληψη κτιρίων ή

⁸ Για τη μελέτη του ΓΤ σε τόπους και χρονικές στιγμές “αναταραχής” βλ. Kitis & Milani (2015), καθώς και Stroud (2016), ο οποίος ερευνά τη διαπλοκή της ιδιότητας του πολίτη με τη χωρικότητα στη Νότιο Αφρική. Επίσης βλ. Barni & Bagna (2016) οι οποίες ερευνούν χωρικές πρακτικές και το δυναμικά μεταβαλλόμενο ΓΤ σε δώδεκα ιταλικές πόλεις κατά τη διάρκεια της «Ημέρας χωρίς μετανάστες», μια ημέρα απεργίας των μεταναστών εργαζομένων που συνοδεύεται από μαζικές δημόσιες διαδηλώσεις.

τις παρεμβατικές δράσεις που σταματούν οικονομικές συναλλαγές στο πλαίσιο της καπιταλιστικής οικονομίας (culture jamming) (ό.π.: 380). Οι συγγραφείς σημειώνουν, επίσης, ότι το πολιτικό σύνθημα δεν έχει μια, ευνόητη ή ίδια ερμηνεία για τον κάθε αναγνώστη/θεατή του. Αυτό παραπέμπει και στην μπαχτινική ετερογλωσσία, την οποία αναλύει ο Ζαϊμάκης εξετάζοντας το γκράφιτι στον αστικό χώρο (2013). Οι δημιουργοί ενός γκράφιτι, δηλαδή, μπορεί να έχουν την πρόθεση να ενθαρρύνουν μια κάποιου είδους πολιτική συναίσθηση, ωστόσο εν τέλει ο αναγνώστης είναι αυτός που κατασκευάζει νοήματα μέσα από το πολιτικό σύνθημα (Waldner & Dobratz, 2013: 385).

Η πρακτική της δημιουργίας γκράφιτι με πολιτικό περιεχόμενο στο πλαίσιο κοινωνικών αναταραχών και διαδηλώσεων έχει απασχολήσει επίσης τους Kitis & Milani (2015). Στην εργασία τους εξετάζεται η ενσώματη διάσταση της συγκρότησης του βιωμένου χώρου: καθώς τα σώματα των δρώντων υποκειμένων αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και με τον χώρο, λειτουργούν έτσι ώστε να τον καταλάβουν με επεμβατικό τρόπο και επηρεάζοντας την ίδια του την υλική υπόσταση. Κατά τη διάρκεια αναταραχών, δηλαδή, τα δρώντα υποκείμενα μπορούν να απογυμνώσουν τον χώρο από τον χαρακτήρα που του έχει αποδοθεί από εξουσιαστικές δομές σε μια διαδικασία από-οριοθέτησής του (deterritorialize), ενώ ταυτόχρονα αφήνουν πίσω τους τα ίχνη των δράσεων, με στρατηγικές όπως το να αφαιρούν ή να σπάνε κάμερες που παρακολουθούν το δημόσιο χώρο. Πέραν αυτού, τα σώματα λειτουργούν –ενίοτε με όρους περφόρμανς/επιτέλεσης– ώστε ο χώρος να οριοθετηθεί εκ νέου ως τόπος συγκεκριμένων ομάδων (reterritorialize) (Kitis & Milani, 2015: 272). Αυτό μπορεί να συμβαίνει με την δημιουργία συνθημάτων στο ΓΤ κατά τη διάρκεια μιας διαδήλωσης, την ενέργεια, δηλαδή, του να γραφτεί σε κάποια επιφάνεια της πόλης η ίδια σύντομη φράση την οποία οι συμμετέχοντες στη διαδήλωση εκφωνούν ρυθμικά. Μπορεί, έτσι, να επιτευχθεί η αποτύπωση της φευγαλέας διαδήλωσης με τρόπο τέτοιο, ώστε όχι μόνο δημιουργείται ένα μονιμότερο ίχνος στο ΓΤ της περιοχής όπου εκδηλώνονται αναταραχές, αλλά μεταβάλλεται σε βάθος και η ίδια η εικόνα της περιοχής (ό.π.: 279, Canakis 2017).

2.1.7. Το φύλο & η σεξουαλικότητα στο γλωσσικό τοπίο

Το φύλο & η σεξουαλικότητα έχουν αποτελέσει αναλυτικό εργαλείο στην κοινωνιογλωσσολογική έρευνα, και δημοσιεύσεις για τη σύνδεση γλώσσας-φύλου-σεξουαλικότητας βρίθουν τις τελευταίες δεκαετίες (Canakis & Kersten-Rejanić, 2016: 5-6). Η μελέτη του ΓΤ, ωστόσο, ως νεοσυσταθέντος πεδίου έρευνας (και εν συνεχεία κλάδου) της κοινωνιογλωσσολογίας, έχει ασχοληθεί ελάχιστα με την έμφυλη και σεξουαλική διάσταση που μπορεί να αναδυθεί στην ανάλυση των στοιχείων της γλώσσας στο δημόσιο χώρο. Οι έμφυλες γλωσσικές πρακτικές στο δημόσιο χώρο με τη μορφή γκράφιτι φαίνεται να έχουν τραβήξει το ενδιαφέρον ερευνητών από διαφορετικά επιστημονικά πεδία (Bruner & Kelso 1980: 239) πριν τη σύσταση του ερευνητικού πεδίου του ΓΤ, ωστόσο η ενασχόληση με έμφυλα ζητήματα από τη σκοπιά της μελέτης του ΓΤ είναι περιορισμένη.

Ο Milani (2014) τονίζει τη σημασία που έχουν το φύλο και η σεξουαλικότητα ως σημαντικοί άξονες γύρω από τους οποίους χτίζεται, κατανοείται και νοηματοδοτείται η καθημερινότητα των δρώντων υποκειμένων, και κατ' επέκταση οι πολύτροπες επικοινωνιακές πρακτικές τους. Θεωρεί, λοιπόν, πως σημειωτικά στοιχεία που μεταφέρουν νοήματα για το φύλο & τη σεξουαλικότητα με τρόπο που δεν μας τραβά την προσοχή –χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν έχουν βαθιά επίδραση– υπάρχουν παντού μέσα στο ΓΤ που μας περιβάλλει. Τα στοιχεία αυτά τα ονομάζει «μπανάλ έμφυλα/σεξουαλικοποιημένα σήματα» (banal sexed signs) (Milani, 2014: 203). Αξιοποιώντας μια κούιρ οπτική, ο συγγραφέας εξετάζει ορισμένα αναπάντεχα στοιχεία του ΓΤ: πρώτον, εξώφυλλα περιοδικών, τοποθετημένα σε προθήκες ανάλογα με το φύλο στο οποίο απευθύνονται. Δεύτερον, μπλουζάκια, για τα οποία αποκτούν σημασία τόσο το τυπωμένο μήνυμα όσο και η ίδια η υλικότητά τους, ανάλογα με το φύλο για το οποίο προορίζεται (ή και φοριέται) το ρούχο, και τρίτον, ένα café ο χαρακτήρας του οποίου γίνεται αντικείμενο διαπραγματεύσεως σε συνάρτηση με την έννοια της ομοφυλόφιλης και κούιρ ταυτότητας. Μέσα από την ανάλυση του Milani προκύπτει ότι αντιλήψεις για το φύλο –κυρίως οι επικρατούσες ετεροκανονικές– δρουν κανονιστικά στον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται ο βιωμένος χώρος, ενώ ταυτόχρονα κινούν διαδικασίες υποκειμενοποίησης, όπου ο δυνητικός αγοραστής ή θαμώνας προσελκύεται ως πέρα για πέρα έμφυλος καταναλωτής, καταναλωτής με συγκεκριμένη σεξουαλικότητα (ό.π.: 211-2). Σημειώνει, ωστόσο, ότι υπάρχουν διάφοροι τρόποι να

δημιουργηθούν ρωγμές στην πανταχού παρούσα ετεροκανονική οργάνωση του ΓΤ και του χώρου.

Οι Milani & Levon (2016), χρησιμοποιώντας ως εργαλείο το ΓΤ, εξετάζουν επίσης πώς διαπλέκονται ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας με λόγους σχετικά την εθνική ταυτότητα αλλά και εθνικιστικές ιδεολογίες –ιδεολογίες οι οποίες εκδηλώνονται με αδιόρατους, “μπανάλ” τρόπους. Αναλύουν, λοιπόν, τα σημειωτικά μέσα με τα οποία το κράτος του Ισραήλ προωθεί μια εικόνα ανοχής στη μη κανονιστική σεξουαλικότητα, με κυρίαρχη την gay ταυτότητα. Αυτό επιχειρείται με σκοπό να τονιστεί ο δημοκρατικός χαρακτήρας του κρατικού πλαισίου και ταυτόχρονα να ενισχυθεί η τοπική οικονομία, εφόσον ο συγκεκριμένος τόπος παρουσιάζεται ως ιδανικός γκέι προορισμός. Η διαδικασία αυτή ονομάζεται συνοπτικά “ροζ ξέπλυμα” (pinkwashing), και αποτελεί μια έκφανση του ομοεθνικισμού⁹ (Milani & Levon, 2016: 70-71), ενώ στο άρθρο αναλύεται η χωρική διάσταση που μπορεί αυτό να λάβει μέσα από το γραπτό λόγο στο δημόσιο online και offline χώρο.

Με την διαπλοκή εθνικής ταυτότητας και έμφυλων και σεξουαλικών διεκδικήσεων ασχολείται, επιπλέον, και η εργασία των Canakis & Kersten-Rejanić (2016). Οι συγγραφείς εξετάζουν τα στοιχεία του ΓΤ ως γλωσσικές πράξεις που αποκτούν ιδιαιτερότητα λόγω της γραπτής μορφής τους, και ασχολούνται με το ΓΤ σε Αθήνα και Βελιγράδι, δηλαδή μη πολυγλωσσικά αστικά περιβάλλοντα του βαλκανικού χώρου, σε καιρό σημαντικών οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών ανακατατάξεων (ό.π., 2016: 2). Η έρευνα θεωρεί ότι λόγοι για το φύλο και τη σεξουαλικότητα

⁹ Ο όρος “ομοεθνικισμός” αναφέρεται σε μια συμπαιγνία κανονιστικών προτύπων που αφορούν ομοφυλόφιλα υποκείμενα με ρητορικές σχετικές με τον πατριωτισμό, όπου το ζητούμενο είναι η συμπερίληψη των γκέι υποκειμένων που πληρούν τις προϋποθέσεις της ευπρέπειας στα περιχαρακωμένα όρια του έθνους (Puig, 2006, 2007). Έτσι, ο εθνικά και πολιτισμικά Άλλος κατασκευάζεται ως μη ανεκτικός στη σεξουαλική ετερότητα και ως εκ τούτου βάρβαρος και απολίτιστος, ενώ η ανοχή της σεξουαλικής ετερότητας αποκτά σημασία για τον ίδιο τον ορισμό του έθνους, ώστε να δικαιολογηθούν αποκλεισμοί στη βάση της έλλειψης ανεκτικότητας στο διαφορετικό (Milan & Levon, 2016: 70). Η διαδικασία κατά την οποία τα δικαιώματα και τα συμφέροντα ΛΟΑΤΚΙ ατόμων τίθενται στο προσκήνιο σε μια προσπάθεια αποπροσανατολισμού από ή βελτίωσης της (συνήθως σκοτεινής σε ό,τι αφορά τη συμπερίληψη στη βάση του φύλου και σεξουαλικότητας) εικόνας ενός κράτους ή θεσμού ονομάζεται “ροζ ξέπλυμα”. Ο όρος, μάλιστα, χρησιμοποιείται πρώτη φορά από τον αμερικανικό οργανισμό “Breast Cancer Action”, ο οποίος επιχειρεί να καταγγείλει τις πρακτικές μάρκετινγκ μεγάλων εταιριών που εμπορευματοποιούν την ασθένεια του καρκίνου υιοθετώντας ανάλαφρα σύμβολα όπως η ροζ κορδέλα, ενώ ταυτόχρονα επωφελούνται οικονομικά από τη διαδικασία (πηγή: <http://thinkbeforeyoupink.org/about-us/>, τελευταία πρόσβαση: 25/5/2017).

εκφράζονται στο ΓΤ και συμβάλουν στη συμβολική κατασκευή του χώρου, συγκροτώντας ταυτόχρονα μια ενδεικτική σχέση με τον ίδιο το χώρο στον οποίο εντοπίζονται. Εξετάζει, λοιπόν, το γκράφιτι που παρουσιάζει σεξουαλικό και έμφυλο περιεχόμενο σε συνδυασμό με την ιδιότητα του πολίτη και διαδικασίες αποκλεισμού και ετεροποίησης από τη φαντασιακή κοινότητα του έθνους (ό.π., 2016: 6-7). Παρά το πολύ διαφορετικό ύφος που χαρακτηρίζει τα στοιχεία του ΓΤ της Αθήνας και του Βελιγραδίου, εντοπίζονται κοινοί οι μαχητικοί τρόποι διαθεματικής επανοριοθέτησης και διεκδίκησης τόσο του φυσικού, όσο και του πολιτισμικού χώρου (ό.π., 2016: 12-3), ενώ περαιτέρω έρευνα για το ΓΤ και τα “παραβατικά” στοιχεία του σε βαλκανικές πόλεις έχει γίνει και από τον Canakis (2016, υπό έκδοση β).

2.2. Μεθοδολογικά προαπαιτούμενα: Εθνογραφική Ανάλυση Γλωσσικού Τοπίου (ΕΑΓΤ)

Το μοντέλο των Blommaert & Maly, όπως αναλύεται στην εργασία τους “Ethnographic linguistic landscape analysis and social change: A case study” (Blommaert & Maly, 2014) είναι ένα από τα εμβληματικά κείμενα του δεύτερου κύματος έρευνας, καθώς περιγράφει με συστηματικότερο τρόπο τα πλεονεκτήματα μιας πολυτροπικής ανάλυσης του ΓΤ. Οι συγγραφείς τονίζουν τη σημασία που αποκτά η γλώσσα ως ένας από τους αμεσότερους ενδείκτες αλλαγών που συντελούνται σε έναν συγκεκριμένο χώρο (ό.π.: 1). Σε μια προσπάθεια, λοιπόν, «να γίνουν περισσότερα με τη μελέτη του γλωσσικού τοπίου από όσα έγιναν στο “πρώτο κύμα”» (Blommaert, 2016: 1) οι συγγραφείς αναπτύσσουν μια εθνογραφική προσέγγιση για την ανάλυση του ΓΤ (Ethnographic Linguistic Landscape Analysis, συχνότερα συντετμημένο στο αρκτικόλεξο ELLA). Οι βασικές συνιστώσες της προσέγγισης εκκινούν από την θεώρηση του δημόσιου χώρου ως κανονιστικού, καθώς αποτελεί πεδίο και εργαλείο άσκησης εξουσίας (Blommaert & Maly, 2014: 3), και ως εκ τούτου τη θεώρηση των επικοινωνιακών πρακτικών στο δημόσιο χώρο ως αναπόσπαστο μέρος αυτού του πεδίου (ό.π.: 4). Επιπλέον, οι συγγραφείς θεωρούν πως τα στοιχεία του γλωσσικού τοπίου χωρίζουν τον βιωμένο χώρο και συντονίζουν το πώς αλληλεπιδρούν αυτά τα διαχωρισμένα “κομμάτια” μεταξύ τους. Η αλληλεπίδραση αυτή έχει να κάνει τόσο με τη χωρικότητα, εφόσον οριοθετείται ένα υλικό πεδίο στο οποίο μπορεί ένα σήμα να αναφέρεται (spatial scope) όσο και με τα νοήματα που μεταφέρονται μέσω των

επικοινωνιακών τρόπων που αξιοποιούνται σε ένα σήμα (semiotic score). Έτσι, μπορεί να θεωρηθεί πως τα στοιχεία του γλωσσικού τοπίου “δείχνουν”, προς το παρελθόν (πώς και γιατί δημιουργήθηκαν), το μέλλον (προληπτική λειτουργία για συγκεκριμένες δράσεις) αλλά και το παρόν (τοποθέτηση στο χώρο και σε σχέση με άλλα στοιχεία του ΓΤ). Αυτός ο προσανατολισμός σε μια διαχρονική θεώρηση ιστοριοποιεί το ΓΤ, και το καθιστά σημαντικό στοιχείο του χώρου στη διαδικασία με την οποία αυτός συγκροτείται ως τόπος (ό.π.: 4-5).

Μέσα από την ανάλυσή των στοιχείων του γλωσσικού τοπίου μιας γειτονιάς της Γάνδης του Βελγίου, η οποία χαρακτηρίζεται από υπερποικιλότητα, οι συγγραφείς καταλήγουν να περιγράψουν στο τελευταίο σκέλος της δημοσίευσής τους «τι μπορεί να κάνει για μας η Εθνογραφική Ανάλυση Γλωσσικού Τοπίου» (ό.π.: 22-3), ποιες, δηλαδή, είναι οι επιπλέον όψεις μιας κοινωνικής διαστρωμάτωσης και των μεταβολών της σχετικά με τις οποίες μπορεί κάποιος ερευνητής να πληροφορηθεί μέσα από την μελέτη του ΓΤ. Οι συγγραφείς απαριθμούν ορισμένα βασικά σημεία συνεισφοράς της ΕΑΓΤ: αρχικά, δίνει τη δυνατότητα να σχηματιστεί μια ακριβής εικόνας της δημογραφικής σύνθεσης μιας γειτονιάς με όρους κατανομής, όπως θα κατάφερνε και μια καθαρά ποσοτική ανάλυση. Η εθνογραφική παρατήρηση, ωστόσο, πληροφορεί δίνοντας μια βαθύτερη αίσθηση του πώς οι διάφορες ομάδες σχετίζονται μεταξύ τους. Το ΓΤ, δηλαδή, μπορεί να δώσει πληροφορίες για το ποιες ομάδες είναι πληθυσμιακά μεγαλύτερες ή μικρότερες, πολιτισμικά κυρίαρχες ή αόρατες, εδραιωμένες από παλιά ή νεοσυσταθείσες, κ.ο.κ., προσθέτοντας μια επιπλέον διάσταση: αυτήν της διαστρωμάτωσης. Η διαστρωμάτωση που μπορεί να εντοπιστεί και στις υλικές δομές της ίδιας περιοχής, οι οποίες δημιουργούνται και μεταβάλλονται σε συνάρτηση με τους ανθρώπους που τις χρησιμοποιούν, μπορεί μέσω της εθνογραφικής ανάλυσης να συνδεθεί με την πληθυσμιακή σύσταση μιας περιοχής.

Επιπλέον, όλα τα παραπάνω δείχνουν μια πολύτροπη και δυναμική διαδικασία που η εθνογραφική προσέγγιση μπορεί να εντοπίσει και να περιγράψει (ό.π.: 22-23). Με άλλα λόγια, βλέποντας κανείς πώς μια γειτονιά μεταμορφώνεται μέσα στο χρόνο μπορεί μεν να δει τα καινούρια στοιχεία που εμφανίζονται, μπορεί δε μέσω αυτών να “διαβάσει” και τις ιστορίες των παλιών στοιχείων –μεταξύ άλλων, μέσα από αυτό που ο Backhaus περιγράφει ως παρατηρήσιμη διαστρωμάτωση της δράσης (layering) στο ΓΤ (2010: 367-368).

Πέραν αυτού, η εθνογραφική ματιά στη μελέτη του γλωσσικού τοπίου επιτρέπει να εντοπιστούν διαδικασίες με τις οποίες οι άνθρωποι δημιουργούν ενδεικτικές σχέσεις μέσω των σημειωτικών πόρων που αξιοποιούν, καθώς και πώς συγκροτούνται τάξεις ενδεικτικότητας (orders of indexicality) (Silverstein, 2003: 193-194).¹⁰ Ενδεικτικές συνδέσεις, με άλλα λόγια, οι οποίες δημιουργούν διαστρωματωμένες “τάξεις” νοημάτων. Τα νοήματα αυτά συνθέτουν την επικοινωνιακή νόρμα, ενώ τα ομιλούντα υποκείμενα προσανατολίζουν τις χρήσεις των επικοινωνιακών τους πόρων σε αυτά. Οι τάξεις αυτές είναι πολλαπλές, λειτουργούν ταυτόχρονα και δεν είναι αυθαίρετες, αντίθετα φτιάχνονται σε συνάρτηση με το ιστορικό και πολιτισμικό συγκείμενο καθώς, όπως υπογραμμίζουν και οι Blommaert & Maly, η γλώσσα είναι, εν τέλει, ένα φαινόμενο απολύτως τοπικό (Blommaert & Maly, 2014: 24). Έτσι, η μετακίνηση στο χώρο και στο χρόνο συνεπάγεται και τη μετακίνηση εντός (και μεταξύ) διαφορετικών τάξεων ενδεικτικότητας (Blommaert, 2005: 69), ενώ η εθνογραφική έρευνα δίνει τη δυνατότητα για μια βαθύτερη κατανόηση των περίπλοκων σχέσεων μέσω των οποίων η γλώσσα συνδέεται ενδεικτικά με τον υλικό χώρο (Canakis, 2016: 56). Η ενδεικτικότητα γίνεται, λοιπόν, κεντρική στην έρευνα του ΓΤ, ακριβώς επειδή «οποιαδήποτε μορφή επικοινωνιακής πρακτικής που διενεργείται αποτελεσματικά (και παρατηρείται εθνογραφικά) μπορεί να αποκτήσει νόημα μόνο λόγω των (Μπαχτινικών) ιστοριών παραγωγής της» (Blommaert, 2016: 2), και η παραδοχή αυτή αποτελεί την θεωρητική προϋπόθεση της ιστορικοποιητικής εθνογραφικής έρευνας του δεύτερου κύματος.

¹⁰ Ο Silverstein (2003) αναπτύσσει την έννοια της ενδεικτικότητας υψηλότερων τάξεων (higher order indexicality) για να μιλήσει για τον τρόπο με τον οποίο γλωσσικά στοιχεία μπορούν να συνδεθούν με κατηγορίες –και κατ’ επέκταση με όλα τα νοήματα, τις παραδοχές και τις αντιλήψεις που υπάρχουν γι’ αυτές– με τρόπους πολύ πιο πολύπλοκους από την απλή αναφορική δείξη. Συγκροτούνται, έτσι αλληλεπικαλυπτόμενες, διαστρωματωμένες –και όχι γραμμικά τοποθετημένες– τάξεις νοημάτων που συνδέονται με γλωσσικά στοιχεία. Το χαρακτηριστικό παράδειγμα που ο συγγραφέας αναλύει είναι η ζαργκόν που χρησιμοποιείται στην οινοκριτική, εξειδικευμένες λέξεις και φράσεις, δηλαδή, οι οποίες χρησιμοποιούνται είτε από επαγγελματίες είτε –ακριβώς επειδή είναι συνδεδεμένες ενδεικτικά με αφηγήσεις περί κοινωνικού στάτους και ανέλιξης, ελιτισμού κ.ο.κ.– σε μια διαδικασία κατασκευής της ανάλογης ταυτότητας (ό.π.: 222-227).

3. ΑΝΑΛΥΣΗ

3.1. Μεθοδολογικές επιλογές

Στην παρούσα εργασία υιοθετείται μια εθνογραφική προσέγγιση όμοια με αυτή που περιγράφουν οι Blommaert & Maly (2014) για να αναλυθούν όψεις του γλωσσικού – εννοούμενου και ως σημειωτικού– τοπίου. Αυτό προϋποθέτει τη σύνθεση μεθόδων που αναλύουν ακόμα και –ή, μάλλον, κατ’ εξοχήν– «τις πιο λεπτές όψεις ταυτοτικών πρακτικών που λειτουργούν ως ενδείκτες εκτεταμένων, “δομικών” χαρακτηριστικών της κοινωνικής πρακτικής» (Blommaert & de Fina, 2016: 2).

Η πόλη της Μυτιλήνης επιλέχθηκε ως ο τόπος διεξαγωγής μιας τέτοιου είδους έρευνας για δύο κυρίως λόγους. Ο πρώτος είναι το ενδιαφέρον που παρουσιάζει το ΓΤ της. Όπως αναλύεται διεξοδικότερα στην επόμενη ενότητα, η πόλη της Μυτιλήνης παρουσιάζει πολλά, φαινομενικά ετερόκλητα στοιχεία που συνθέτουν ένα γλωσσικό τοπίο που χαρακτηρίζεται από ποικιλότητα (Canakis, υπό έκδοση β) παρότι η τοπική κοινωνία σίγουρα δεν μπορεί να θεωρηθεί πολυγλωσσική. Ειδικότερα, το είδος των σημάτων του ΓΤ που απασχολούν τη συγκεκριμένη έρευνα, τα γκράφιτι με περιεχόμενο σχετικό με πολιτικές διεκδικήσεις αποτελούν σημαντική όψη αυτού. Αξιοσημείωτοι είναι οι μεγάλοι αριθμοί αλλά και η πυκνότητα με την οποία εντοπίζονται σε διάφορα σημεία της Μυτιλήνης τα “παραβατικά” αυτά στοιχεία, δεδομένου ότι μιλάμε για μια σχετικά μικρή επαρχιακή πόλη και όχι για κάποιο αστικό κέντρο. Αυτό, βέβαια, δεν προκαλεί έκπληξη αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι πρόκειται για την έδρα της περιφέρειας Β. Αιγαίου αλλά και για μια φοιτητούπολη, στην οποία, συν τοις άλλοις, υπάρχει έντονη παρουσία αυτοοργανωμένων συλλογικοτήτων πολιτικής και άλλης φύσεως. Οι συλλογικότητες αυτές αποτελούνται, ως επί το πλείστο, από νεαρά άτομα, τα οποία χρησιμοποιούν το γκράφιτι ως μία στρατηγική αμφισβήτησης της χωρικής –και όχι μόνο– ευταξίας (Waldner & Dobratz, 2013: 379-382).

Ο δεύτερος σημαντικός λόγος είναι οι δυνατότητες για διαχρονικού τύπου εθνογραφική έρευνα που μου δόθηκαν εφόσον ζω στην πόλη της Μυτιλήνης. Εκτός από μια βαθύτερη γνώση όψεων της καθημερινότητας, όπως αυτές διαμορφώνουν την πραγματικότητα του ΓΤ της πόλης, δίνεται επίσης η δυνατότητα να εντοπίζω με σχετική ακρίβεια το χρονικό σημείο στο οποίο εμφανίστηκαν νέα συνθήματα, να

επιστρέφω στα σημεία όπου εντοπίστηκαν αρχικά τα συνθήματα, καθώς και να πληροφορούμαι από άτομα που δημιουργούν, διαβάζουν, ερμηνεύουν και μεταβάλλουν ή εξαλείφουν τα στοιχεία του ΓΤ που με ενδιαφέρουν. Αυτό, με τη σειρά του, επιτρέπει να μελετηθεί ένα συγκεκριμένο χρονικό φάσμα της διαδικασίας με την οποία το ΓΤ δημιουργείται και μεταβάλλεται δημιουργώντας ένα παρατηρήσιμο “σύστημα” αλλαγής (Blommaert, 2016: 2). Επιπλέον, ως (σχεδόν) μόνιμος κάτοικος είναι ευκολότερο να παρατηρεί κανείς και να συνδέει κοινωνικές πρακτικές με κοινωνικά γεγονότα και «τις ιστορίες της παραγωγής τους» (ό.π.: 2), μελετώντας τις ενδεικτικές και σημειωτικές σχέσεις που αναπτύσσονται. Χωρίς να παραγνωρίζεται η σημασία του πώς μπορεί να χρωματίζει τη διαδικασία της έρευνας η προσωπική αντίληψη και στάση της ερευνήτριας, η εθνογραφική ανάλυση μπορεί να ρίξει μια βαθύτερη, ιστορικοποιητική ματιά σε έναν συγκεκριμένο τόπο μέσα από το ΓΤ.

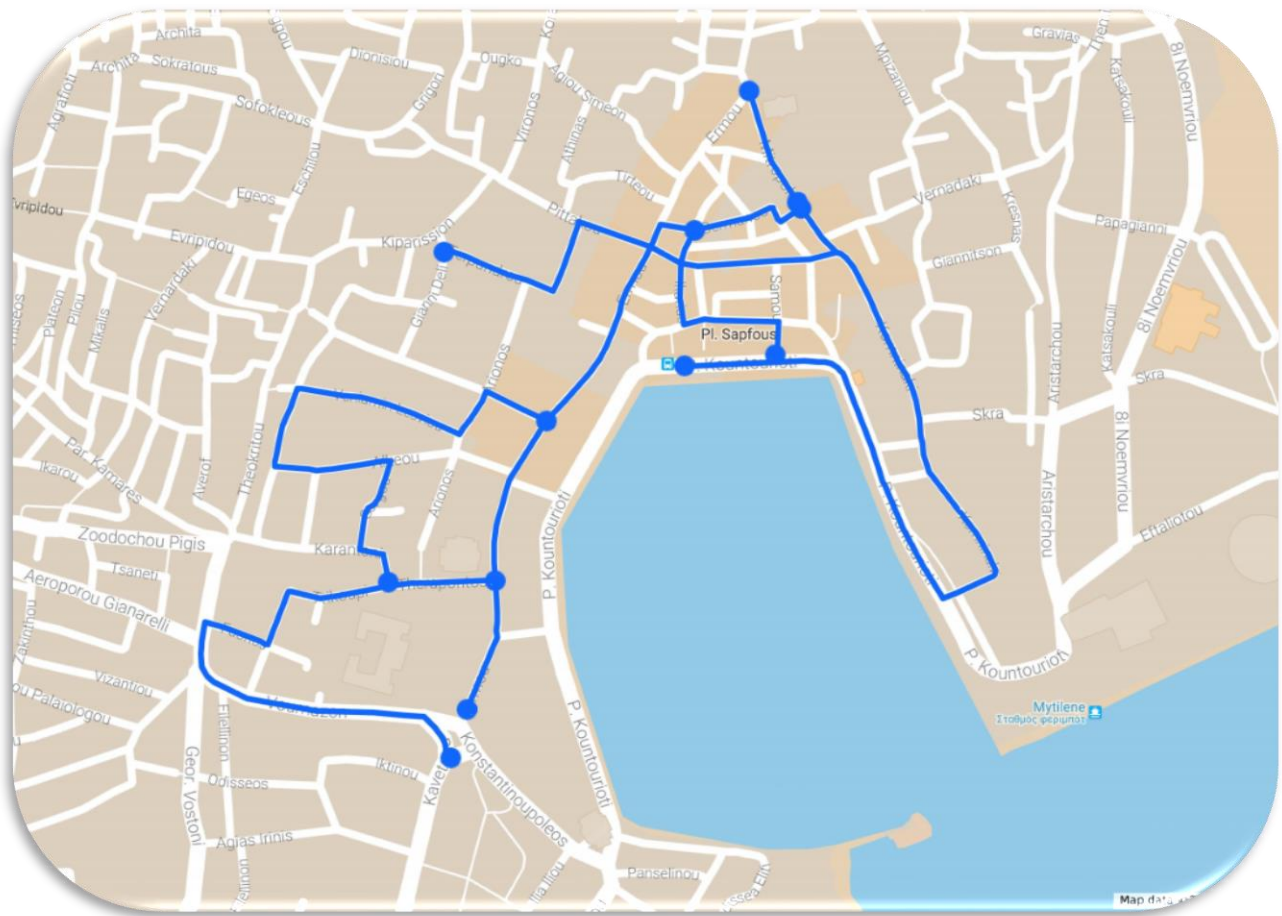
Δεδομένης της πολυπλοκότητας που μπορεί να παρουσιάζει το ΓΤ κάθε τόπου, και δεδομένης της επιλογής να μην βασίζεται η ανάλυση σε ποσοτική αλλά σε εθνογραφική ανάλυση, η ανάλυση όλων των στοιχείων του ΓΤ θα ήταν ένα εγχείρημα αδύνατο. Συνεπώς, επιλέγονται συγκεκριμένα στοιχεία του ΓΤ, έτσι ώστε να γίνει μια επικεντρωμένη, και ως εκ τούτου όσο το δυνατόν πιο λεπτομερής ανάλυση. Κριτήριο δεν είναι η σύνθεση ενός “αντιπροσωπευτικού” δείγματος, καθώς η έρευνα αυτή δεν έχει σκοπό την εξαντλητική καταγραφή, απαρίθμηση ή κατηγοριοποίηση των στοιχείων του ΓΤ, ούτε τη στοιχειοθέτηση μιας αντιπροσωπευτικής εικόνας του ΓΤ της πόλης (Milani, 2014: 203, Grbavac, 2013: 504). Αντίθετα, η επιλογή των υπό ανάλυση δεδομένων γίνεται έτσι ώστε μέσα από αυτά και τις επικοινωνιακές “στιγμές” που αυτά συνθέτουν να φανούν ακόμα και πιο ασυνήθιστες πτυχές του πώς μπορεί να προκύπτει το έμφυλο και σεξουαλικό ζήτημα στη μελέτη του ΓΤ της Μυτιλήνης. Αυτή η σκιαγράφηση μπορεί με τη σειρά της να φέρει στην επιφάνεια ενδεικτικές και σημειωτικές σχέσεις που διέπουν τις χρήσεις της γλώσσας και, κατ’ επέκταση, τρόπους κατασκευής νοημάτων.

Έτσι, επιλέγονται τα στοιχεία του ΓΤ που μπορούν να ενταχθούν στο είδος του γκράφιτι. Η συγκεκριμένη μορφή γλωσσικής επικοινωνιακής πρακτικής που εμφανίζεται στο ΓΤ μπορεί να αξιοποιηθεί ώστε να συζητηθούν οι τρόποι με τους οποίους οι δράσεις διαμόρφωσης του ΓΤ συνομιλούν με τη διαμόρφωση κοινωνικών πραγματικοτήτων και υποκειμενικοτήτων. Η χρήση του φύλου και της

σεξουαλικότητας ως αναλυτικού πρίσματος ή, ακριβέστερα, ως αναλυτικού εργαλείου που σμιλεύει την συγκεκριμένη εθνογραφική ανάλυση του ΓΤ μπορεί να φωτίσει τρόπους με τους οποίους οι κατηγορίες αυτές μπορούν να λειτουργούν χωρικά (spatially) στη διαλογική κατασκευή νοημάτων και ενδεικτικών σχέσεων.

Στη συγκεκριμένη εργασία, λοιπόν, χρησιμοποιείται μια σύνθεση μεθόδων: τα σημεία που αποκτούν σημασία για την έρευνα φωτογραφίζονται, δυνατότητας δοθείσης σε διάφορες χρονικές στιγμές ώστε να καταγράφονται τυχόν παρατηρήσιμες μεταβολές, ενώ καταγράφονται λεπτομερείς σημειώσεις πεδίου. Οι σημειώσεις αυτές περιλαμβάνουν εντυπώσεις για τους τρόπους με τους οποίους άτομα που ζουν στην πόλη –της ερευνήτριας συμπεριλαμβανομένης– μπορεί να σχετίζονται με τον τόπο, να αντιλαμβάνονται και να ερμηνεύουν το ΓΤ.

Επιπλέον, μου δόθηκε η ευκαιρία να συνομιλήσω με κάποιους από τους δημιουργούς των συνθημάτων που εξετάζονται. Αυτό έγινε σε δύο περιστάσεις (Νοέμβριος 2016 και Φεβρουάριος 2017) με τη μορφή ημιδομημένης ομαδικής συνεντεύξης που πήρα από μέλη της Ομάδας Έμφυλου Μυτιλήνης και άλλων δημιουργών γκράφιτι με πολιτικό, έμφυλο, σεξουαλικό ή άλλου είδους περιεχόμενο, διάρκειας περίπου δύο ωρών εκάστη. Ορισμένους από τους δημιουργούς των στοιχείων του ΓΤ της Μυτιλήνης τους γνώριζα ήδη από συναναστροφές σε άλλου είδους πλαίσια, το οποίο παρείχε μια κάποια οικειότητα, ενώ άλλους τους γνώρισα στο πλαίσιο των συνεντεύξεων αυτών. Επιπλέον, άντλησα από αρκετές αυθόρμητες (δηλαδή μη προσχεδιασμένες ως συνεντεύξεις) συζητήσεις που έγιναν με τους ίδιους ή άλλους δημιουργούς συνθημάτων στο Γτ της Μυτιλήνης. Από τις συζητήσεις αυτές, ορισμένες θα μπορούσαν και να θεωρηθούν ένα είδος “αφηγηματικού περίπατου” όπως αυτός που περιγράφουν οι Stroud & Jegels (Stroud & Jegels, 2014: 180). Σε πολλές περιστάσεις είχα σύντομες συνομιλίες με άλλα άτομα που δρουν και κινούνται στην πόλη, όπως λ.χ. ντόπιους επιχειρηματίες στις επιχειρήσεις των οποίων έχουν γραφτεί ορισμένα συνθήματα και φοιτητές του πανεπιστημίου γύρω από τους γεμάτους συνθήματα χώρους του. Τα δεδομένα που αναλύονται στη συνέχεια έχουν συλλεχτεί στο διάστημα μεταξύ Σεπτεμβρίου 2015, οπότε και έφτασα πρώτη φορά στην πόλη της Μυτιλήνης, και Ιουνίου 2017, οπότε και ολοκληρώνεται η παρούσα εργασία.

Χάρτης της Μυτιλήνης- Συνήθειες διαδρομές

3.2. Το σκηνικό της έρευνας

Αναλύοντας την ανατρεπτική ποιητική του συνθήματος στο δημόσιο χώρο, ο Kitis (2011) παρατηρεί πως στην εξέταση του πώς τα συνθήματα με τη μορφή γκράφιτι επηρεάζουν τη συγκρότηση του δημόσιου χώρου, δεν έχει σημασία μόνο το γλωσσικό, κειμενικό περιεχόμενο του συνθήματος. Σημαντική πτυχή είναι και το πώς τα συνθήματα αυτά εν-τοπίζονται, δεδομένου ότι το συγκεκριμένο μέσα στο οποίο τοποθετείται ένα σύνθημα δείχνει πως ο δημιουργός του έχει εντόπια γνώση για το χώρο, αλλά και εντόπιες ανησυχίες, οι οποίες βρίσκουν χωρική και χρονική έκφραση (Kitis, 2011: 63-63). Η χωρική διάσταση του γκράφιτι λοιπόν, εξετάζεται σε πολλαπλά επίπεδα: απαιτείται η επικέντρωση στο συγκεκριμένο υπό μελέτη στοιχείο, με άλλα λόγια τις λέξεις και τις εικόνες που μπορεί κανείς να δει, λαμβάνοντας όμως υπόψη την υλική τοποθέτηση εντός του αστικού χώρου, καθώς και τη νοηματική τοποθέτηση εντός των γλωσσικών και συμβολικών πεδίων που τον πλαισιώνουν (Chmielewska, 2007: 150).

Για την ένταξη, λοιπόν, των υπό ανάλυση δεδομένων μέσα στο πλαίσιο στο οποίο γίνονται ορατά και ερμηνεύονται, παρατίθενται στη συνέχεια ορισμένα στοιχεία για τη Μυτιλήνη ως βιωμένο χώρο κατά την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας: πρώτον, για την χωροταξική διάρθρωση της πόλης και δεύτερον, για τους πληθυσμούς οι οποίοι δρουν στο δημόσιο χώρο, συγκροτώντας τον σε τόπο.

3.2.1. Η πόλη ως χώρος: καίρια σημεία στη Μυτιλήνη

Η Μυτιλήνη είναι η πρωτεύουσα της Λέσβου, μια εκβιομηχανισμένη πόλη στην οποία ζουν περίπου 28.000 άτομα.¹¹ Η πόλη της Μυτιλήνης αποτελεί διοικητικό κέντρο για διάφορες κρατικές δομές που αφορούν το Β. Αιγαίο, καθώς και το χώρο στον οποίο στεγάζονται δύο σχολές του Πανεπιστημίου Αιγαίου, συνολικά επτά τμήματα, τα

¹¹ Πληροφορίες από τον ιστότοπο της Γενικής Γραμματείας Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής, <http://www.ypai.gr/site/home/Basic+Menu/The+islands+of+Aegean/Northern+Aegean/NOMOS+LESBOY/LESBOS.csp> (τελευταία πρόσβαση: 25/5/2017).

οποία προσφέρουν προπτυχιακές, μεταπτυχιακές και διδακτορικές σπουδές.¹² Επιπλέον, στη Μυτιλήνη λειτουργεί διεθνές αεροδρόμιο αλλά και ένα εκτενές δίκτυο ακτοπλοϊκών γραμμών που συνδέει το νησί τόσο με την υπόλοιπη Ελλάδα, όσο και με τη γειτονική Τουρκία. Στην πόλη υπάρχουν διάφορα ιδιαίτερα κεντρικά σημεία, τα οποία αποκτούν ενδιαφέρον για την παρούσα έρευνα ως σημεία στα οποία τα στοιχεία του ΓΤ εμφανίζονται, βλέπονται και ερμηνεύονται με διαφορετικούς τρόπους.

Κεντρικό σημείο στην πόλη της Μυτιλήνης θεωρείται η πλατεία Σαφούς, η οποία λειτουργεί ως τόπος συνάντησης και αναφοράς και είναι σημείο πολυσύχναστο σχεδόν όλες τις ώρες της ημέρας, ενώ λειτουργούν αρκετές επιχειρήσεις εστίασης σε κοντινές αποστάσεις από την πλατεία. Εκεί βρίσκεται επίσης πιάτσα για ταξί, αλλά και η αφετηρία λεωφορείων που δικτυώνουν το κέντρο της πόλης με τις γύρω συνοικίες, το αεροδρόμιο, το λιμάνι, και τις εγκαταστάσεις του πανεπιστημίου όπως εργαστήρια, αίθουσες διδασκαλίας, διοικητικές υπηρεσίες και εστίες φοιτητών. Επιπλέον, η πλατεία Σαφούς αποτελεί τον τόπο διεξαγωγής οργανωμένων εκδηλώσεων αλλά και διαδηλώσεων, είτε αυτές παραμένουν στην πλατεία είτε εκκινούν από εκεί για να κινηθούν σε άλλα σημεία της πόλης. Γύρω από την πλατεία εκτείνονται, σχεδόν παράλληλα, δυο κεντρικοί δρόμοι: η παραλιακή οδός Κουντουριώτου, επί της οποίας βρίσκονται πολλές επιχειρήσεις και η οποία συνδέει το λιμάνι που βρίσκεται στη μια άκρη της πόλης με την Ελευθερίου Βενιζέλου που οδηγεί στο αεροδρόμιο στην άλλη άκρη της πόλης, και η οδός Ερμού.

Η Ερμού αποτελεί την κύρια εμπορική αρτηρία, καθώς εκεί βρίσκεται η κεντρική αγορά, ενώ στο μεγαλύτερο μήκος της οδού απαγορεύεται ή οροθετείται χρονικά η κυκλοφορία οχημάτων ώστε να ευνοείται η διάβασή της από πεζούς. Κατά μήκος της Ερμού εντοπίζονται πολύμορφα στοιχεία του ΓΤ, καθώς εμπορικές πινακίδες και χειρόγραφες ανακοινώσεις στις βιτρίνες των επιχειρήσεων συνυπάρχουν με αφίσες που καλούν σε διαδηλώσεις ή πολιτισμικές εκδηλώσεις, υπογραφές γραμμένες με σπρέι (tags), στένσιλ και συνθήματα. Η αρχή της Ερμού διασταυρώνεται με άλλους κεντρικούς δρόμους, ενώ στο σημείο εκείνο, την πλατεία Κυπρίων Αγωνιστών, υπάρχει επίσης ένα μεγάλο σχολικό συγκρότημα, δηλαδή τα “κεντρικά

¹² Πληροφορίες από τον ιστότοπο του Πανεπιστημίου Αιγαίου, <https://www.aegean.gr/aegean2/schools.html> (τελευταία πρόσβαση: 25/5/2017).

λύκεια”, το πάρκο Αγίας Ειρήνης, αλλά και πιάτσα ταξί, πράγμα το οποίο καθιστά το σημείο αυτό ιδιαίτερα πολυσύχναστο.

Κεντρικό σημείο αποτελεί επίσης η συμβολή των οδών Μητροπόλεως, Μητρέλια & Κομνηνάκη. Στο σταυροδρόμι αυτό υπάρχουν δημοφιλή café-bar και ταχυφαγεία, ενώ τα σκαλοπάτια και τα πεζοδρόμια γύρω από αυτές τις επιχειρήσεις είναι γνωστά ως “σκαλάκια”: ένα σημείο στο οποίο κάθονται νεαρά άτομα τόσο για να μην ξοδέψουν περισσότερα χρήματα με το να καθίσουν στα γύρω μαγαζιά, όσο και για το ιδιαίτερο, οικείο κλίμα που δημιουργεί η συναναστροφή μεταξύ γνωστών και αγνώστων στο σημείο αυτό. Τα σκαλάκια είναι σημείο στο οποίο υπάρχει πλήθος “παραβατικών” στοιχείων του ΓΤ, ενώ εκεί είναι εύκολα παρατηρήσιμα στρώματα εμπρόθετης δράσης από δημιουργούς των στοιχείων (layering) καθώς στα ήδη υπάρχοντα στοιχεία προστίθενται νέα που σχετίζονται χωρικά και νοηματικά με τα προηγουμένως δημιουργημένα. Τα στοιχεία του ΓΤ, δηλαδή, δεν τοποθετούνται απλώς σε σχέση με τα ήδη υπάρχοντα στη συγκεκριμένη επιφάνεια, αλλά “απαντούν” σε αυτά, συνθέτοντας ολόκληρους διαλόγους (πρβλ. εικ. 34, 35, 37).

Στην πόλη της Μυτιλήνης, εκτός από τα ιδιαίτερα κεντρικά σημεία όπου βρίσκεται συγκεντρωμένος αρκετός κόσμος ακόμα και τις εργάσιμες ώρες, υπάρχουν και σημεία κομβικά από τα οποία περνά πλήθος κόσμου πεζή ή οδικώς. Τα κομβικά αυτά μέρη μπορεί να μην είναι σε κάποιο ιδιαίτερα εμφανές σημείο για κάποιον ο οποίος έρχεται στην πόλη για πρώτη φορά, αντίθετα προκύπτουν από την επαναλαμβανόμενη διέλευση των ανθρώπων που ζουν και κινούνται στην πόλη και είναι γνωστότερα σε αυτούς. Έτσι, μικρότεροι δρόμοι όπως η οδός Καραντώνη ή το στενό του Θεράποντος που καταλήγει στην Ερμού, δρόμοι στους οποίους υπάρχουν ξενοδοχεία ή πανσιόν, όπως η οδός Αλκαίου, ή οι διάφοροι μικροί παράδρομοι της Ερμού που εκτείνονται μεταξύ δημοφιλών café και μπαρ ή την συνδέουν με τον παραλιακό κεντρικό δρόμο είναι σημεία στα οποία μια παρέμβαση στο ΓΤ μπορεί να αποκτήσει απροσδόκητη ορατότητα.

Το ίδιο ισχύει και για τις οδούς που οδηγούν σε μέρη από τα οποία καθημερινά περνούν οι άνθρωποι που ζουν στην πόλη, δηλαδή σε σχολεία, σε δημόσιες υπηρεσίες, συνοικιακά μαγαζιά και κατοικίες. Έτσι, πολλά από τα υπό εξέταση συνθήματα μπορούν να βρεθούν στην οδό Πιττακού, στα στενά γύρω από την υπηρεσία του ΟΑΕΔ, κ.ο.κ. Επιπλέον, κτίρια του Πανεπιστημίου Αιγαίου που βρίσκονται μέσα στην

πόλη (όπως το Μπίνειο κτίριο ή η πρώην ΑΤΕ, που χρησιμοποιούνται για τις ανάγκες του πανεπιστημίου) αλλά και εκτός αυτής (Λόφος Πανεπιστημίου) είναι χώροι από τους οποίους περνούν καθημερινά δεκάδες ατόμων και στους οποίους εμφανίζονται στοιχεία του ΓΤ όπως πανό, αφίσες και γκράφιτι. Η έντονη παρουσία τέτοιων στοιχείων του ΓΤ στα συγκεκριμένα μέρη δεν είναι καθόλου τυχαία, εφόσον οι δημιουργοί τους είναι κατά βάση νεαροί φοιτητές και άτομα που συμμετέχουν σε πολιτικές συλλογικότητες –ορισμένες από τις οποίες, μάλιστα, στεγάζονται άτυπα, υπό τη μορφή κατάληψης, στα ίδια τα κτίρια του πανεπιστημίου.

Τα παραπάνω σημεία είναι αυτά στα οποία εντοπίζονται τα περισσότερα από τα υπό ανάλυση δεδομένα: σημεία από τα οποία οι άνθρωποι που δρουν στην πόλη περνούν βιαστικά, σημεία στα οποία περιδιαβαίνουν αργά και σημεία στα οποία ο ακινητούν, σε κάθε περίπτωση όμως κατασκευάζοντας νοήματα από ένα σημειωτικό τοπίο που χαρακτηρίζεται από «ιστορική μεταβλητότητα» (historical volatility)¹³ (Jaworski & Thurlow, 2010: 4) και συνθέτοντας έτσι τον κόσμο όπως τον ξέρουν.

3.2.2. Η πόλη ως τόπος: “περαστικά” και σταθερά πληθυσμιακά στρώματα

Ο δημόσιος χώρος μεταβάλλεται συνεχώς δημιουργώντας νέα πολιτισμικά και γλωσσικά τοπία σε έναν συγκεκριμένο τόπο (Stroud & Jegels, 2014: 180), τοπία τα οποία δεν έχουν να κάνουν απλώς με την εμφάνιση σημάτων και κειμένων. «Προφορικά κείμενα, εικόνες, αντικείμενα, η τοποθέτηση στο χρόνο και στον τόπο καθώς επίσης και οι άνθρωποι» (Shohamy & Waksman, 2009: 314) επιδρούν ώστε να συγκροτηθεί ένα όλον, ένα σύνολο που αποτελεί κάτι παραπάνω από το άθροισμα των

¹³ Ο όρος *ιστορική μεταβλητότητα* είναι δανεισμένος από το πεδίο των οικονομικών, και αναφέρεται στην στατιστική πρόβλεψη της μεταβολής της χρηματικής αξίας βάσει εμπειρικών δεδομένων που συλλέγονται σε βάθος χρόνου. Οι συγγραφείς χρησιμοποιούν εδώ τον όρο για να μιλήσουν για τον τρόπο με τον οποίο η ιστορική γνώση που έχει κανείς για ένα τοπίο έχει ως αποτέλεσμα να το “βλέπει” μέσα από αυτήν, το οποίο παράγει συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους ο χώρος συγκροτείται σε τόπο. Φέρνουν, έτσι, τα παραδείγματα της αποικιοκρατικής ιστορίας που τροφοδοτεί το πώς ο κόσμος αποτυπώνεται στους χάρτες με όρους εδαφικής κυριαρχίας και μοιράζεται μεταξύ της Ισπανίας και της Πορτογαλίας τον 15^ο αιώνα, αλλά και την περίπτωση της διάσημης φωτογραφίας του Anselm Adams που απεικονίζει το εθνικό πάρκο Γιοσέμιτι των Ηνωμένων Πολιτειών, την οπτική γωνία της οποίας υιοθετούν οι επισκέπτες του πάρκου σε μια προσπάθεια να αποτυπώσουν το ίδιο τοπίο που συνέλαβε ο φωτογράφος. Η ιστορική μεταβλητότητα του –γλωσσικού και όχι μόνο– τοπίου προκύπτει, λοιπόν, όταν αυτό εξετάζεται ως ένας δυναμικός «τρόπος να βλέπει» (Jaworski & Thurlow, 2010: 4) και βιώνει κανείς τον χώρο.

επιμέρους στοιχείων του. Το σύνολο αυτό μπορεί να μοιάζει χαώδες ακριβώς επειδή τα στοιχεία του μεταβάλλονται, εμφανίζονται και εξαφανίζονται με απρόβλεπτους τρόπους· ωστόσο, το βλέμμα “διαβάζει” αυτό το ακανόνιστο σύνολο ως συνεκτικό και ενιαίο (Ben-Rafael & Ben-Rafael, 2005: 19-21). Το ΓΤ, άρα, δεν είναι κάτι που σχεδιάζεται, αλλά κάτι που προκύπτει μέσα στην εγγενή σχέση με την οποία συνδέεται ο χρόνος και ο τόπος, και η οποία προϋποθέτει ή προοικονομεί τη συγκρότηση συγκεκριμένων μοτίβων κοινωνικής εμπρόθετης δράσης (Blommaert & De Fina, 2015: 4-5). Συνεπώς, μιλώντας κανείς για την πόλη της Μυτιλήνης και τους τρόπους με τους οποίους ο χώρος μετατρέπεται σε τόπο μέσα από την ανθρώπινη δράση, είναι απαραίτητη η αναφορά και στα χρονικά (ιστορικά) συμφραζόμενα που επηρεάζουν τη διαδικασία συγκρότησης του ΓΤ.

Η κινητικότητα και η εντοπιότητα των πληθυσμών που ζουν και δρουν σε έναν χώρο παίζουν ρόλο στο πώς αυτός κατασκευάζεται συμβολικά (Stroud & Jegels, 2014: 179-181), παράγοντας νοήματα μέσω των οποίων συγκροτείται και ερμηνεύεται το ΓΤ. Η συγκεκριμένη έρευνα γίνεται σε μια χρονική περίοδο κατά την οποία πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις έχουν λειτουργήσει και εξακολουθούν να λειτουργούν με διάφορους τρόπους, μεταβάλλοντας τη δυναμική που ορίζει τις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις στο νησί (Ροζάκου, 2015: 13). Οι πληθυσμοί που περιηγούνται μέσα στην πόλη δεν συνυπάρχουν απλώς, αλλά με βάση το πώς βιώνουν τον χώρο μπορεί να θεωρηθεί ότι συγκροτούν μια τοπική διαστρωμάτωση (Blommaert & Maly, 2014: 9-10). Ο χρόνος παραμονής στην πόλη, οι διαδρομές που ακολουθούνται, οι τρόποι με τους οποίους περιηγούνται στο δημόσιο χώρο τα διάφορα “πληθυσμιακά στρώματα” διαφέρουν, και έτσι διαφοροποιείται και «το ενέργημα ακριβώς του περνά» (Ντε Σερτώ, 2010: 254) μέσα από τον δημόσιο χώρο της πόλης, “χρωματίζοντας” με διάφορους τρόπους το ακανόνιστο αλλά συνεκτικό σύνολο του ΓΤ. Αφενός, λοιπόν, νέοι πληθυσμοί συνθέτουν ένα ασταθές, προσωρινό αλλά παρόλα αυτά ορατό και δραστήριο πληθυσμιακό στρώμα, και αφετέρου, τα “μονιμότερα” πληθυσμιακά στρώματα αναμετρώνται με την έλευση (και παρέλευση) των πρώτων αλλά και το ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό συγκείμενο.

Η Μυτιλήνη, αλλά και η Λέσβος εν γένει, έχει απασχολήσει την επικαιρότητα από το δεύτερο εξάμηνο του 2015 κ εξής ως το σημείο-πέραςμα από το οποίο πρόσφυγες, κυρίως από την Συρία αλλά και άλλες χώρες, επιχειρούν να αποκτήσουν

πρόσβαση στην Ευρώπη. Η άφιξη προσφυγικών πληθυσμών κυρίως στα νότια του νησιού, σε αριθμούς που έλαβαν εκρηκτικές διαστάσεις μέσα στο 2015, οδήγησε στη συγκρότηση των κομβικών σημείων του νησιού σε βιωμένους χώρους βάσει μιας αναδυόμενης «ανθρωπιστικής γεωγραφίας» (Παπαταξιάρχης, 2016: 12). Επιπλέον, η πολιτική συγκυρία εντός και εκτός Ελλάδας, δηλαδή η ιδιαίτερα έντονη προσφυγική μετακίνηση κατά τα τελευταία περίπου 2 χρόνια, και η ευρωπαϊκή στάση που αρχικά διατήρησε ανοικτά τα σύνορα των λοιπών ευρωπαϊκών κρατών (ό.π.: 11), δημιουργεί προσωρινά μια διαδρομή μέσα από τα Βαλκάνια την οποία ακολουθούν πρόσφυγες-μετανάστες (ό.π.: 11). Έτσι, η Λέσβος γίνεται ένας από τους σταθμούς αυτής της διαδρομής –για την ακρίβεια, το σημείο εκκίνησης της «βαλκανικής οδού» (Canakis 2016: 37, 47) η πρόσβαση στην οποία διαφημίζεται στο δημόσιο χώρο του νησιού, με στοιχεία που απευθύνονται προφανώς στον προσφυγικό/μεταναστευτικό πληθυσμό που βρίσκεται εκεί (εικ. 1,2).¹⁴

Πέραν αυτού, θα πρέπει να σημειωθεί πως την ίδια χρονική περίοδο υπάρχουν σημαντικοί αριθμοί ατόμων τα οποία φέρνει στο νησί η επαγγελματική ή εθελοντική απασχόλησή τους. Έτσι, βορειοευρωπαίοι εθελοντές, Έλληνες αλλά και ξένοι επί πληρωμή εργαζόμενοι σε ΜΚΟ, δημοσιογράφοι, ερευνητές, κ.ο.κ. εγκαθίστανται στην πόλη της Μυτιλήνης και σε άλλα μέρη του νησιού για μεγαλύτερα ή μικρότερα χρονικά διαστήματα (Ροζάκου, 2015: 14, Παπαταξιάρχης, 2016: 21).

Η παρουσία των πληθυσμών αυτών σε συνάρτηση με την επακόλουθη σύσταση επίσημων και ανεπίσημων υλικών και μη δομών δημιουργεί έναν νέο, ασύμμετρο κοινωνικό χώρο: ένα «μεταναστευτικό “τοπίο”» (refugee “scape”) (Papataxiarchis, 2016: 7). Έναν τόπο, με άλλα λόγια, στον οποίο τα μοτίβα της μετακίνησης προσφύγων, αλληλέγγυων και εθελοντών συγκλίνουν σε online και offline κόμβους συγκροτώντας σημεία αναφοράς και διαδρομές που τα ενώνουν (Papataxiarchis, 2016: 7, Παπαταξιάρχης, 2016: 12), ένα πλέγμα στο οποίο ανήκει και η πόλη της Μυτιλήνης.

¹⁴ Δίπλα σε κάθε εικόνα παρατίθενται ορισμένες χρήσιμες πληροφορίες. Εκτός της αρίθμησης, καταγράφεται το κειμενικό περιεχόμενο του στοιχείου του ΓΤ που ενδιαφέρει, καθώς μπορεί αυτό να είναι δυσανάγνωστο στην ίδια τη φωτογραφία, και η τοποθεσία όπου η φωτογραφία τραβήχτηκε. Καταγράφονται, επίσης, η ημερομηνία δημιουργίας του στοιχείου –εφόσον είναι γνωστή στην ερευνήτρια είτε ακριβώς είτε κατά προσέγγιση– η οποία σηματοδοτείται με το γράμμα Δ, ενώ η ημερομηνία της φωτογράφισης σηματοδοτείται με το γράμμα Φ.

Σταδιακά, καθώς αλλάζουν οι πολιτικές διαχείρισης του μεταναστευτικού και προσφυγικού ζητήματος, η διαδρομή προς την Ευρώπη εμποδίζεται (τέλη 2016- αρχές 2017). Ως αποτέλεσμα, δημιουργείται στη συνέχεια ένας μεταναστευτικός-προσφυγικός πληθυσμός «ακινητοποιημένος στο χώρο» (Παπαταξιάρχης, 2016: 23): εγκλωβισμένος, με άλλα λόγια, στο νησί της Λέσβου έως ότου ολοκληρωθούν οι νομικές και γραφειοκρατικές διαδικασίες που θα επιτρέψουν την συνέχιση της διαδρομής τους. Οι πρόσφυγες-μετανάστες που διαμένουν τόσο σε κέντρα φιλοξενίας εκτός Μυτιλήνης, από τα οποία υπάρχει κίνηση από και προς την πόλη, όσο και σε μισθωμένα σπίτια στο κέντρο της πόλης, αποτελούν έτσι ένα μέρος των υποκειμένων που φτιάχνουν την πόλη με το να δρουν μέσα σε αυτήν.

Σχηματίζεται, λοιπόν, μια συνθήκη στην οποία η χρήση της αγγλικής γλώσσας –η οποία δεν είναι καθόλου νέα για τις τουριστικές περιοχές στην Ελλάδα (Canakis, 2016: 48, 2014)– δεν αρκεί, και στοιχεία του ΓΤ σε γλώσσες που χρησιμοποιούν το αραβικό αλφάβητο εμφανίζονται με μεγάλη πυκνότητα κατά το 2015-16, αξιοποιώντας την πληροφοριακή αλλά και τη συμβολική λειτουργία που οι γλώσσες αυτές μπορεί να εξυπηρετούν. Η ιδιότητα των προσφυγικών πληθυσμών που περνούν από τη Μυτιλήνη ως καταναλωτών αντανακλάται στα ιδιωτικά κατασκευασμένα στοιχεία του ΓΤ που φτιάχνονται και απευθύνονται σε αυτούς, είτε προσελκύοντας, όπως εστιατόρια και ψιλικατζίδικα, είτε αποτρέποντας, όπως τα ταξιδιωτικά γραφεία που προειδοποιούν σε αραβικές γλώσσες ότι δεν εκδίδουν πλέον εισιτήρια προς τον Πειραιά. Ταυτόχρονα, δημόσιες δομές προσαρμόζουν σταδιακά από το 2015 και έπειτα τα επίσημα στοιχεία του ΓΤ στις ανάγκες της νέας σύστασης που μπορεί να λαμβάνει ο πληθυσμός που κινείται στην πόλη της Μυτιλήνης, αναγράφοντας λ.χ. τους προορισμούς των λεωφορείων που κινούνται στη Μυτιλήνη και στα αραβικά (εικ. 2, 3). Συνεπώς, η συνολική εικόνα που συντίθεται από το 2015 και έπειτα χαρακτηρίζεται από την παρουσία του αραβικού αλφαβήτου που για πρώτη φορά εμφανίζεται τόσο έντονα στο δημόσιο χώρο, είτε σε κρατικά και διοικητικά στοιχεία του ΓΤ, είτε σε ιδιωτικά εμπορικά στοιχεία (Canakis, 2016: 48-52), η οποία, ωστόσο, περίπου ένα χρόνο μετά φαίνεται να ατονεί σε ό,τι αφορά τα τελευταία.

Εικόνα 1

Αραβικό κείμενο:
*Καλωσορίσατε στην Ελλάδα
 Καθημερινά δρομολόγια προς
 τα σύνορα με τη Μακεδονία
 Πωλούνται εισιτήρια για πλοίο
 και λεωφορείο
 Μυτιλήνη- Αθήνα- Μακεδονία*

Κομνηνάκη 11

Φ: 20/5/2017

Εικόνα 2

Αραβικό κείμενο:
*Προς τα σύνορα της
 Μακεδονίας*

Λεωφόρος Οδυσσέα Ελύτη,
 στην αφετηρία των
 λεωφορείων

Φ: 1/6/2017

Εικόνα 3

Αραβικό κείμενο:
*Μεταφορά προς το λιμάνι της
 Μυτιλήνης*

Λεωφόρος Οδυσσέα Ελύτη,
 στην αφετηρία των
 λεωφορείων

Φ: 1/6/2017

Εικόνα 4

Παύλου Κουντουριώτη 85,
κοντά στο λιμάνι

Φ: 2/5/2017

Εικόνα 5

Παύλου Κουντουριώτη 87,
κοντά στο λιμάνι

Φ: 3/5/2017

Εικόνα 6

Παύλου Κουντουριώτη &
Κομνηνάκη, κοντά στο
λιμάνι

Φ: 26/5/2017

Το ζήτημα των μετακινούμενων προσφυγικών πληθυσμών από και προς την Ελλάδα, επίκεντρο της οποίας είναι το Βορειοανατολικό Αιγαίο, έχει μελετηθεί εκτενώς¹⁵. Συγκεκριμένα για τη Μυτιλήνη, ωστόσο, ένα άλλο στοιχείο που επιδρά στο ΓΤ είναι και η τουριστική κίνηση από και προς τις παραλιακές πόλεις της Τουρκίας. Ο Canakis (2016) θεωρεί πως, παρά τις ουσιαστικές διαφορές που οι προσφυγικές και οι τουριστικές μετακινήσεις έχουν, ασκούν επίδραση στο πώς συγκροτείται το τοπικό ΓΤ εν μέσω μιας κρίσης οικονομικής και ανθρωπιστικής. Ο συγγραφέας θεωρεί, ως εκ τούτου, ότι θα ήταν δόκιμο οι δύο διαδρομές κινητικότητας να εξεταστούν μαζί, ώστε να εντοπιστούν οι διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους αλλάζει το ΓΤ και οι σημειωτικές σχέσεις που τους διαφοροποιούν στην κάθε περίπτωση (Canakis, 2016: 50-55). Πιο συγκεκριμένα, η εγγύτητα με την γείτονα Τουρκία –εγγύτητα εννοούμενη τόσο γεωγραφικά όσο και συμβολικά (ό.π.: 47-48)– που κάνει το βόρειο Αιγαίο να λειτουργεί ως σημείο εισόδου στην Ευρώπη είναι ταυτόχρονα και συγκροτησιακός παράγοντας της τουριστικής (και ως εκ τούτου, καταναλωτικής) κίνησης από και προς τη Μυτιλήνη. Το έντονο επιχειρηματικό δούναι και λαβείν με την κοντινότερη τουρκική πόλη, το Αϊβαλί, ενισχύθηκε από πρόσφατες αλλαγές στο κόστος αλλά και την διαρκώς διευκολυνόμενη διαδικασία με την οποία επιτρέπεται η διάσχιση των εθνικών συνόρων στην περίπτωση μονοήμερης ή ολιγοήμερης παραμονής.

Οι ντόπιοι κάτοικοι της Μυτιλήνης πηγαίνουν “απέναντι” για τα ψώνια τους, αλλά και για να κάνουν διάφορες εκδρομές στα παράλια της Τουρκίας, ενώ τα τελευταία έτη οι διαδρομές αυτές έχουν λάβει έναν περισσότερο αμφίδρομο χαρακτήρα, αφού και οι κάτοικοι των τουρκικών περιοχών κάνουν παραπλήσιες εξορμήσεις στην Μυτιλήνη.¹⁶ Η όλο και συνηθέστερη έλευση εκδρομέων από τη γείτονα χώρα έχει επίδραση και στη σύνθεση του γλωσσικού τοπίου της Μυτιλήνης, καθώς συναντά κανείς ταμπέλες και αφίσες σε βιτρίνες και προσόψεις επιχειρήσεων συγκεκριμένου ενδιαφέροντος γραμμένες στην τουρκική γλώσσα (κυρίως επιχειρήσεις

¹⁵ Βλ. τις συμβολές στο συλλογικό τόμο *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα* (2012, επιμ. Σ. Τρουμπέτα) αλλά και Green (2010, 2014, 2017).

¹⁶ Ενδεικτικά, βλ. άρθρο με τίτλο «“Απόβαση” 1.200 και πλέον Τούρκων τουριστών στη Λέσβο το διήμερο της πρωτομαγιάς» <http://www.lesvosnews.gr/24892/apovasi-1-200-ke-pleon-tourkon-touriston-sti-lesvo-to-diimero-tis-protomagias-vinteo/> (τελευταία πρόσβαση: 25/5/2017).

όπως ταξιδιωτικά πρακτορεία, γραφεία ενοικιάσεως οχημάτων, γραφεία συναλλάγματος, κ.ο.κ.) (βλ. εικ. 4, 5, 6).

Παρά τις έντονες παρατηρήσιμες αλλαγές στο ΓΤ σε συνάρτηση με τα κοινωνικά γεγονότα που περιγράφονται παραπάνω, το αραβικό και τουρκικό αλφάβητο σπανίως εμφανίζονται σε τοίχους ως γκράφιτι. Ενώ, με άλλα λόγια, γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στην πόλη της Μυτιλήνης η παρουσία των πληθυσμών που χρησιμοποιούν την αραβική και την τουρκική γλώσσα αλλά και το “αποτύπωμα” που αφήνουν στο ΓΤ, οι γλώσσες αυτές ελάχιστα εντοπίζονται στα “παραβατικά” και μη σχετικά με την εμπορική δραστηριότητα σήματα (όπως γκράφιτι και συνθήματα) μέσα στην πόλη. Ακόμα και όταν αυτό συμβαίνει, πάντως, το περιεχόμενο των στοιχείων αυτών δεν έχει συνήθως να κάνει με πολιτικές διεκδικήσεις. Για παράδειγμα, στην εικόνα 8 φαίνονται τα ίδια ανδρικά ονόματα γραμμένα με το αραβικό αλλά και το λατινικό αλφάβητο (πράγμα το οποίο το κάνει να μοιάζει με “μάθημα”), ενώ ένα γκράφιτι γραμμένο με αραβικούς χαρακτήρες στην πλατεία Σαφφούς (εικ. 7) είναι τοπωνύμιο (Al Omraïna, πιθανόν μια πόλη της Αλγερίας). Και οι δύο αυτές εικόνες φαίνεται να παραπέμπουν σε έναν συνήθη τρόπο να “υπογράφει” κανείς στο ΓΤ, τρόπο που μάλλον θέλει να πει «πέρασα από εδώ» (Coulmas, 2009: 20) ή ίσως «ήρθα από εκεί».

Εικόνα 7

Πλατεία Σαφφούς

Δ: 12/11/2016

Φ: 28/3/2017

Εικόνα 8

Ερμού 272

Φ: 26/5/2017

Όπως σημειώνει και η Ροζάκου (2015), το σκηνικό μέσα στο οποίο ξετυλίγεται αυτή η ραγδαία αλλαγή στην δυναμική της τοπικής κοινωνίας της Λέσβου είναι μια χώρα στην οποία εξακολουθούν να συμβαίνουν βίαιες ανακατατάξεις· μια κοινωνία σε κρίση. Συνεπώς τα δύο ζητήματα, της οικονομικής και της προσφυγικής κρίσης, δεν μπορούν να εξετάζονται ως ανεξάρτητα (Ροζάκου 2015: 13), δεδομένου ότι η Μυτιλήνη δεν παύει να αποτελεί μέρος μιας “Ελλάδας σε κρίση” (Halkià, 2015: 182), και ως εκ τούτου να επηρεάζεται σε βάθος τόσο από τους παράγοντες που δημιουργούν τα πολύ ιδιαίτερα τοπικά συμφραζόμενα, όσο και από τις ευρύτερες εξελίξεις.

Στον απόηχο, λοιπόν, της οικονομική κατάρρευσης (Canakis, 2016: 47-48) και του εκρηκτικού Δεκεμβρίου του 2008 (Halkià, 2015: 189) δημιουργούνται ή επανεμφανίζονται τοπικές ομάδες διεκδικήσεων, κυρίως αριστερού και αντιεξουσιαστικού προσανατολισμού, οι οποίες βρίσκονται σε διαρκή δραστηριότητα σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας (Canakis 2017). Επιπλέον, τα τελευταία χρόνια η “ανθρωπιστική κρίση” της μαζικής μεταναστευτικής-προσφυγικής κινητικότητας κρατά τέτοιου είδους πρωτοβουλίες με τεντωμένα αντανάκλαστικά, επαναδιαμορφώνοντας την δημόσια κοινωνικότητα με κεντρικό στοιχείο την από τα κάτω, “οριζόντια” αλληλεγγύη (Rozakou, 2016: 95-96, Papataxiarchis, 2016: 8). Η αλληλεγγύη, όπως εκφράζεται από τα άτομα που διαχωρίζουν εαυτόν από τα

«αδιάφορα υποκείμενα που δουλεύουν εθελοντικά για το κοινό καλό» («disinterested subjects working voluntarily for the common good», Rozakou 2016: 81), διαχέεται και σε άλλα πεδία πολιτικών διεκδικήσεων πέραν της υποστήριξης των προσφύγων-μεταναστών (Rozakou, 2016: 94-95, Canakis, 2016: 48). Η κοινή –πολιτικά κατασκευαζόμενη αλλά και αναπαραγόμενη– συνθήκη επισφάλειας (precarity) που καθιστά συγκεκριμένα υποκείμενα περισσότερο εκτεθειμένα (Butler, 2009), αναδύεται, έτσι, ως το κοινό έδαφος επί του οποίου αναζωπυρώνονται συλλογικές διαδικασίες διεκδίκησης που αφορούν, μεταξύ άλλων, και ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας.

Ως εκ τούτου, νέοι λόγοι σχετικά με ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας διαδίδονται όλο και περισσότερο, καθώς φεμινιστικά και κούιρ προτάγματα τροφοδοτούν όλο και περισσότερο έναν δημόσιο διάλογο στα συγκεκριμένα πολιτικά και κοινωνικά συμφραζόμενα. Ο διάλογος αυτός γίνεται από τη μία εντός θεσμικών πλαισίων, όπως λ.χ. πολιτικές αποφάσεις που επηρεάζουν τα ΛΟΑΤΚΙ υποκείμενα που ζουν στην Ελλάδα, ημερίδες ή ακαδημαϊκές συναντήσεις με θέμα το φύλο και τη σεξουαλικότητα και έντονη αναφορά σε αυτά τα ζητήματα μέσω της ποπ κουλτούρας. Από την άλλη, ισχυροποιείται η παρουσία πολιτικών διεκδικήσεων με βάση το φύλο και τη σεξουαλικότητα στο πλαίσιο –παγκοσμιοποιημένων μέσω της χρήσης του διαδικτύου, αλλά εντούτοις έντονα τοπικών– πολιτικών δράσεων “από τα κάτω”. Έτσι, εμφανίζεται ένας όλο και πιο δραστήριος κινηματικός χώρος· τόσο μέσα από την κάπως εντονότερη ενασχόληση με ζητήματα φύλου & σεξουαλικότητας από ορισμένες ήδη υπάρχουσες τοπικές πολιτικές ομάδες, όσο και με τη σύσταση πολιτικών ομάδων και χώρων με αποκλειστικά φεμινιστικές και ΛΟΑΤΚΙ στοχεύσεις.

Οι πρωτοβουλίες αυτές έχουν έντονη online παρουσία, συνομιλώντας με μια μεγάλη διεθνή άτυπη διαδικτυακή κοινότητα, αλλά και παρουσία στο δημόσιο χώρο, οργανώνοντας δράσεις (μικροφωνικές εγκαταστάσεις, πορείες, ανοιχτές συνελεύσεις) σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας. Μια τέτοια ομάδα έχει συσταθεί και στην Μυτιλήνη, ομάδα προφανώς επηρεασμένη από τον διεθνή αυτό διάλογο, αλλά με εντόπιες ρίζες: χαρακτηριστικό είναι ότι η σύσταση της ομάδας, ενώ συζητιόταν για καιρό από νέα άτομα, φοιτητές και φοιτήτριες στο πανεπιστήμιο Αιγαίου, αποφασίζεται τελικά με αφορμή ένα τοπικό γεγονός έμφυλης βίας που έλαβε διαστάσεις και λειτούργησε σαν

την “σταγόνα που ξεχειλίζει το ποτήρι”.¹⁷ Έτσι ξεκινά η “Ομάδα Έμφυλου Μυτιλήνης” (γνωστή και ως “το Έμφυλο”) περίπου στις αρχές του 2015 να κάνει αισθητή την παρουσία της με κύριο όπλο τις συστηματικότερες πλέον παρεμβάσεις στο ΓΤ, όπως αφίσες, αυτοκόλλητα, στένσιλ και συνθήματα στο δημόσιο χώρο με μηνύματα στο ίδιο φεμινιστικό και κουίρ πνεύμα με αυτά που εμφανίζονται περίπου την ίδια περίοδο σε άλλες πόλεις της Ελλάδας.

Καθώς, λοιπόν, στο ΓΤ βρίσκουν έκφραση αλλαγές στις σχέσεις μεταξύ πληθυσμιακών ομάδων αλλά και στη σχέση των ομάδων αυτών με την εξουσία (Ben-Rafael κ.ά., 2006: 16), το γκράφιτι με τη μορφή συνθημάτων και στένσιλ αποτελεί έναν τρόπο «απόσπασης νοήματος από το περιβάλλον» (Αρχάκης & Τσάκωνα, 2011: 215). Μπορεί να εξεταστεί, λοιπόν, ως μια δημόσια ενέργεια ή πρακτική γραμματισμού (public literacy practice) (Aguilar, 2000: 8-10) και δη ως ενέργεια αντι-γραμματισμού (counter-literacy act) (Pennycook, 2010: 138-140). Με άλλα λόγια, η αυξημένη συμμετοχή νέων ανθρώπων σε αυτοοργανωμένες ομάδες διεκδίκησης και η αυξημένη δραστηριότητά των ομάδων αυτών εγγράφονται στο ΓΤ, καθώς το γκράφιτι, περισσότερο παρά ποτέ, αναδύεται ως μια μορφή πολιτικής συμμετοχής, και δη «συγκρουσιακής πολιτικής συμμετοχής» (Waldner & Dobratz, 2013: 383), που εκδηλώνεται εντός του πεδίου άσκησης της κρατικής εξουσίας αλλά έξω από τον έλεγχό της. Δημιουργούνται, ως εκ τούτου, μέσα σε ένα αστικό συγκείμενο με εντονότερη συγκρουσιακή δυναμική, στοιχεία στο ΓΤ που δεν είναι παράγωγα επίσημων θεσμών. Τα στοιχεία αυτά, λοιπόν, όχι μόνο δεν θεωρούνται επίσημα (official signs) καθώς δεν δημιουργούνται από επίσημους θεσμούς, αλλά ούτε και το αντίθετό τους, μη επίσημα (unofficial signs), σήματα, δηλαδή, που είναι δημιουργημένα από απλούς πολίτες. Τέτοιου είδους στοιχεία φαίνεται να επιχειρούν τη μετάδοση μηνυμάτων σχετικών με πολιτικές θέσεις, ούτως ώστε ο θεατής/αναγνώστης να μπει σε μια διαδικασία διερώτησης και ίσως προβληματοποίησης των νοημάτων που επικρατούν στο ΓΤ. Υπό αυτή την έννοια δεν τοποθετούνται εντός των ήδη γνωστών κατηγοριών (επίσημο ή μη επίσημο), αλλά σχηματίζουν μια εντελώς διαφορετική συνομοταξία: είναι στοιχεία αντι-επίσημα (anti-

¹⁷ Από προσωπικές συζητήσεις με κάποια από τα μέλη της Ομάδας Έμφυλου Μυτιλήνης.

official) (ό.π.: 384), καθώς στοχεύουν στην ανατροπή ακριβώς των θεσμών που προσπαθούν να συντηρήσουν την αστική εικόνα ευταξίας.

Η παρέμβαση στο ΓΤ, έτσι, αναδύεται σε σημαντικό εργαλείο έκφρασης πολιτικής εμπρόθετης δράσης, αντίστασης και διαμαρτυρίας στο πλαίσιο ενός ολοένα και πιο αυταρχικού κρατικού μηχανισμού (Knight, 2015: 231). Ωστόσο, ο Canakis (2016: 47) παρατηρεί πως το ερευνητικό ενδιαφέρον με το οποίο μελετώνται συγκρουσιακές και μεταβατικές διαδικασίες σε έναν συγκεκριμένο τόπο μπορεί να οδηγεί στο να παραβλέπεται το γεγονός ότι όψεις του βιωμένου χώρου, όπως το γκράφιτι, αποτελούσαν ανέκαθεν στοιχεία του αστικού δημόσιου χώρου, πράγμα το οποίο ισχύει και για την πόλη της Μυτιλήνης. Συνεπώς, δεν μπορεί να αγνοηθεί το γεγονός ότι “φωνές διαμαρτυρίας” με τη μορφή συνθημάτων υπήρχαν στην πόλη ήδη από το 2000, το οποίο ενδεικνύει την παρουσία νεαρών πληθυσμών μέσω των παρεμβάσεών τους στο ΓΤ (ό.π.: 48).

Παρόλα αυτά, τα ζητήματα τα οποία ανακύπτουν στα νοήματα που παράγονται μέσα από τη δημιουργία των συγκεκριμένων σημάτων του ΓΤ παρουσιάζουν νέες πτυχές. Τις νέες αυτές πτυχές επιχειρεί να εξετάσει η συγκεκριμένη εργασία, με επικέντρωση στα συνθήματα στα οποία ανακύπτουν το φύλο και η σεξουαλικότητα, είτε ως επανεγγραφή κυρίαρχων νοηματοδοτήσεων, είτε ως αμφισβήτησή τους.

Τα δεδομένα που θα αναλυθούν στη συνέχεια αποτελούν επιλεγμένα παραδείγματα από συνθήματα σχετικά με φύλο & σεξουαλικότητα που εμφανίζονται στο ΓΤ της Μυτιλήνης. Σκοπός είναι να σκιαγραφηθεί με ποιους τρόπους η έμφυλη και σεξουαλική γλώσσα των “παραβατικών” στοιχείων του ΓΤ μπορεί να συσχετιστεί με τη συγκρότηση του χώρου σε τόπο μέσω της εμπρόθετης δράσης. Ειδικότερα ενδιαφέρουν οι πολλαπλοί τρόποι με τους οποίους αξιοποιούνται γλωσσικοί πόροι και επικοινωνιακές πρακτικές, καθώς και ποιες είναι οι ενδεικτικές και σημειωτικές προεκτάσεις που στοιχειοθετούνται. Πέραν αυτού, διερευνάται πώς τα στοιχεία του ΓΤ μπορούν να συνδεθούν με τις εντόπιες διαδικασίες παραγωγής νοημάτων και ταυτοτήτων, ατομικών και συλλογικών, καθώς και πώς ο δημόσιος χώρος προκύπτει ως αμφισβητούμενος αλλά και ως πεδίο αμφισβήτησης.

3.3. Τα δεδομένα

Ο Pennycook (2009) παρατηρεί ότι το γκράφιτι είναι ένα τρόπος για να «μεταμορφώσει κάποιος την κοινότητα» μέσα στην οποία ζει και κινείται «αντί να ξεφύγει από αυτή» (Pennycook, 2009: 306). Έτσι, η παρουσία νεαρών και δραστήριων ατόμων που επιχειρούν να μεταμορφώσουν βιωμένους χώρους εγγράφεται στους τοίχους της πόλης, όπου υπάρχει πληθώρα μη επίσημων στοιχείων γραπτού λόγου με τη μορφή γκράφιτι σε διάφορες δημόσια ορατές επιφάνειες. Το γκράφιτι μπορεί να έχει διάφορες μορφές, από το να γραφτεί απλώς το ψευδώνυμο κάποιου ή κάποιας σε ένα δημόσιο σημείο (με τη μορφή υπογραφής, ή αλλιώς tag), μέχρι συνθήματα αλλά και πολύχρωμες ζωγραφισμένες εικόνες και στένσιλ. Αποτελεί, δηλαδή, ένα σημαντικό εργαλείο διαμόρφωσης της όψης ενός αστικού χώρου, με τον οποίο το γκράφιτι είναι συνυφασμένο, που χρησιμοποιείται από υπάλληλες ομάδες για να “δώσουν το στίγμα τους” σε γλωσσικά τοπία στα οποία τα επίσημα στοιχεία, αυτά που δημιουργούνται από θεσμούς και κυρίαρχες ομάδες, έχουν την ισχυρότερη παρουσία.

3.3.1. Ποτέ καμία μόνη: Το έμφυλο σύνθημα στο ΓΤ της Μυτιλήνης

Οι δημιουργοί των συνθημάτων γράφουν υπό μορφή συνθήματος αυτό που θέλουν να “ακουστεί” (Pape, 2012: 77) ακριβώς επειδή το θεωρούν έναν καλύτερο τρόπο «να γίνει κατανοητός ο κόσμος και η ζωή» (Rodríguez Barcia & Ramallo, 2015: 150). Συμμετέχουν με αυτό τον τρόπο στη διαμόρφωση ενός δυναμικού σημειωτικού τοπίου αξιοποιώντας, μεταξύ άλλων, και την παραβατική δυναμική του γκράφιτι. Η παραβατική ιδιότητα του γκράφιτι μπορεί να γίνει κατανοητή όχι μόνο με όρους παραβίασης των κανόνων που διέπουν την υλική ιδιοκτησία, αλλά και λόγω του λεκτικού και σημειωτικού νοήματος που τα συνθήματα αυτά μπορούν να συγκροτούν και να μεταδίδουν (Carrington, 2009: 416-418, Scollon & Scollon, 2003: 150-151). Το γκράφιτι, δηλαδή, έχει σκοπό να καταστήσει δημόσια και ορατή μια συγκεκριμένη ιδέα ή διεκδίκηση, ατομική ή συλλογική, ενώ χρησιμοποιείται κυρίως από «ενεργές μειοψηφίες» (Rodríguez Barcia & Ramallo, 2015: 137). Με άλλα λόγια, είναι ένα εργαλείο για ομάδες ή άτομα που δεν διαθέτουν θεσμική δύναμη και θέλουν να εκφράσουν την ατομική ή συλλογική οπτική τους, συνήθως με τρόπους που έχουν σκοπό να τοποθετηθούν ενάντια στην καθεστηκία τάξη (ό.π.: 134-137).

Σε ότι αφορά το ΓΤ της Μυτιλήνης, μέσα από τα δεδομένα φαίνεται αφενός να εγγράφονται κυρίαρχα νοήματα, και αφετέρου να δίνεται μια επίμονη μάχη στην οποία αξιοποιείται η ορατότητα σε συγκεκριμένα μέρη του δημόσιου αστικού χώρου για να αποκτήσουν “φωνή” διαφορετικά, ανατρεπτικά νοήματα. Έτσι, μπορεί να παρατηρηθεί πλήθος συνθημάτων που αναφέρονται σε ζητήματα σεξισμού αλλά και έμφυλης βίας λειτουργώντας ως μια ισχυρή διακήρυξη μιας συγκεκριμένης θέσης, πολιτικής με την έννοια ότι έχει να κάνει με διεκδικήσεις, η οποία εξακολουθεί να μην είναι αυτονόητη (DuBois & Gordon 1985: 42-43, Vance 1985: 2-5) (βλ. εικόνες 9-15):

Εικόνα 9

Για το βιασμό φταίει πάντα ο βιαστής

Αθανασίου Μητρέλια 2

Δ: 9/11/2016

Φ: 16/11/2016

Εικόνα 10

*Δε φταίει η ενδυμασία,
φταίει η κουλτούρα
βιασμού και η πατριαρχία*

Φάωνος, Μπίνειο κτίριο
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Δ: 9/11/2016

Φ: 16/11/2016

Εικόνα 11

*Μη μου λέτε πως να
προστατευτώ, μάθετε τους
να ΜΗΝ βιάζουν*

Ερμού 38, πρόσοψη της
Εθνικής Τράπεζας

Δ: 9/11/2016

Φ: 16/11/2016

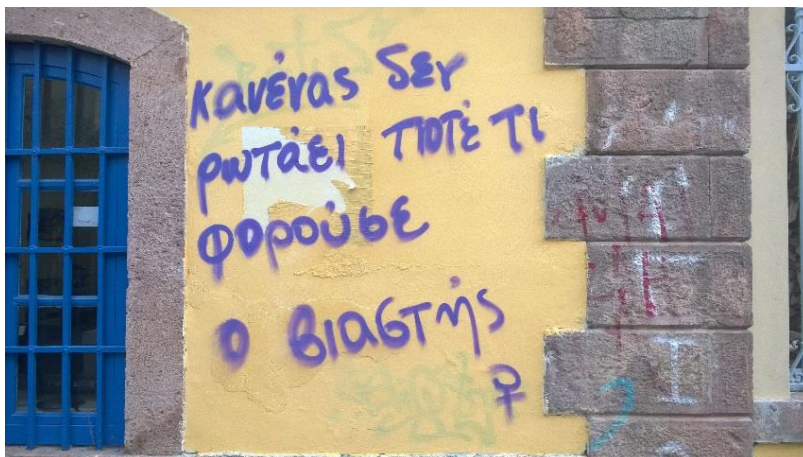
Εικόνα 12

*Ο βιασμός δεν είναι
συνθήκη ειδική είναι
απειλή καθημερινή*

Αγίου Θεράποντος 7

Δ: 9/11/2016

Φ: 16/11/2016

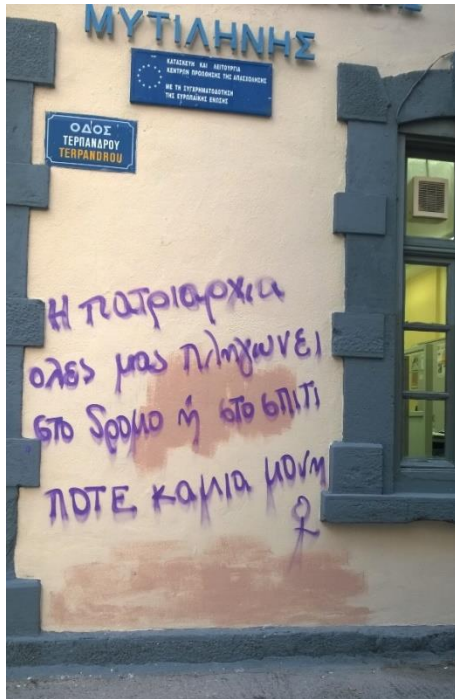
Εικόνα 13

*Κανένας δεν ρωτάει ποτέ τι
φορούσε ο βιαστής*

Φάωνος, Μπίνειο κτίριο
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Δ: 9/11/2016

Φ: 24/11/2016

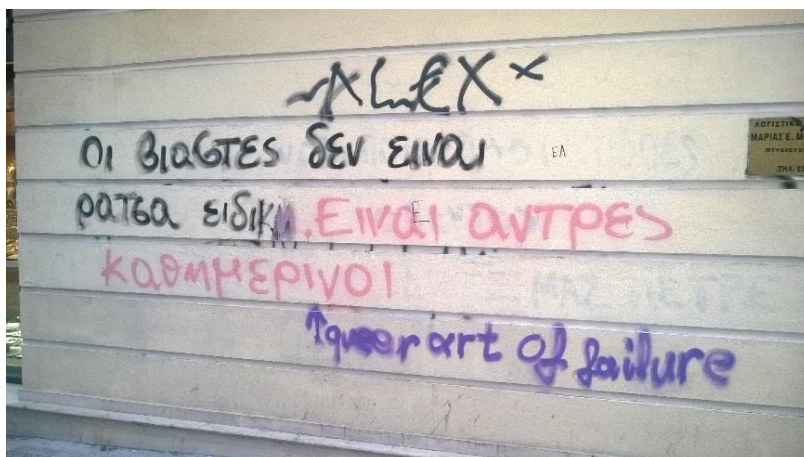
Εικόνα 14

*Η πατριαρχία όλες μας
πληγώνει
Στο δρόμο ή στο σπίτι ΠΟΤΕ
καμία μόνη*

Τερπάνδρου 4, πλαϊνή όψη
ΟΑΕΔ Μυτιλήνης (πρβλ.
εικόνα 49)

Δ: 9/11/2016
Φ: 7/12/2016

Η παρουσία συγκεκριμένων φράσεων στο ΓΤ –μια παρουσία κραυγαλέα, με τεράστια χρωματιστά γράμματα– μπορεί να λειτουργήσει κατασκευάζοντας νοήματα που απευθύνονται τόσο στο in-group όσο και στο out-group των δημιουργών του (Canakis & Kersten-Pejanić, 2016: 6). Ένα πολιτικό σύνθημα που εμφανίζεται στο ΓΤ μιας πόλης μπορεί να οδηγήσει, δυνητικά, στο να ανοίξει μια χαραμάδα από την οποία θα δημιουργηθούν προβληματισμοί και αμφιβολίες που προηγουμένως δεν υπήρχαν. Μπορεί, δηλαδή, να λειτουργήσει έτσι ώστε η –συνήθως απαθής– πλειοψηφία να επαναξιολογήσει την ίδια της τη στάση (Rodríguez Barcia & Ramallo, 2015: 137), πιθανόν και ως μια τρόπον τινά “στρατολόγηση” (Canakis & Kersten-Pejanić, 2016: 13). Αυτή, εξάλλου, είναι και η αρκετά αισιόδοξη πρόθεση πολλών εκ των δημιουργών των συνθημάτων, μαζί με την πρόθεση δημιουργίας ενός αισθήματος αλληλεγγύης μεταξύ των υποκειμένων που υφίστανται αποκλεισμούς στη βάση του φύλου & της σεξουαλικότητας. Έτσι, ενώ τα συνθήματα σίγουρα απευθύνονται και γίνονται κατανοητά από όσους είναι ήδη εξοικειωμένοι με τη γλώσσα των φεμινιστικών και ΛΟΑΤΚΙ διεκδικήσεων –για παράδειγμα, σε σύνθημα υπάρχει η σημείωση “queer art of failure”, εν είδει υπογραφής και ως προφανής αναφορά στο ομώνυμο βιβλίο του κούρ θεωρητικού Jack Halberstam (2011)– δεν απευθύνονται μόνο σε αυτούς.

Εικόνα 15

*Οι βιαστές δεν είναι
ράτσα ειδική είναι
άντρες καθημερινοί
queer art of failure*

Πιττακού & Φειδίου

Φ: 28/2/2017

Σκοπός των συνθημάτων αυτών είναι και να γίνουν αντικείμενο ανάγνωσης και ερμηνείας από όλους. Έτσι, εγγράφεται στο ΓΤ και η άποψη –περισσότερο με τη μορφή προειδοποίησης– ότι νοηματοδοτήσεις του φύλου και συμπεριφορές που αντλούν από την πατριαρχική δομή της ελληνικής κοινωνίας και καταλήγουν σε βιαιότητα δεν είναι αποδεκτές, αντίθετα προβληματοποιούνται, ψέγονται και τιμωρούνται. Η ύπαρξη των συνθημάτων αυτών στο ΓΤ της Μυτιλήνης μάλλον έχει να κάνει περισσότερο με μια χρήση της γλώσσας στο πλαίσιο μιας παραγωγικής συγκρότησης της υποκειμενικότητας των δημιουργών (Pennycook, 2004: 13-14). Η παρουσία τέτοιων συνθημάτων στο ΓΤ, άρα, μπορεί κανείς με ασφάλεια (ακριβέστερα, με σιγουριά) να υποθέσει ότι δεν αντανακλά την κυρίαρχη πολιτική τοποθέτηση και καθημερινή δράση στο συγκεκριμένο συγκείμενο, μιας αστικοποιημένης αλλά παρόλα αυτά επαρχιακής περιοχής της Ελλάδας. Εξάλλου, όπως κάθε κείμενο ή επικοινωνιακή στιγμή, το σύνθημα κατασκευάζεται εξίσου από τον δημιουργό, όσο και από τον αναγνώστη/θεατή που το ερμηνεύει· έτσι, μέσα σε μια διαδικασία νοηματοδότησης «οι εμπειρίες και οι ιδέες κάποιου οργανώνονται σε σημειωτικά συστήματα, αποκαλύπτοντας τι ξέρουν σχετικά με...» (Stampoulidis, 2016: 12) το αντικείμενο της νοηματοδότησης. Αυτό αναπόφευκτα σημαίνει πως πολλά από τα συνθήματα μπορεί να καταλήγουν να είναι “εσωτερικής κατανάλωσης” διατυπώσεις που δεν γίνονται ακριβώς κατανοητές, όχι τόσο ως κείμενα, καθώς η γλώσσα είναι ιδιαίτερα απλή, όσο νοηματικά.

Για παράδειγμα, το σύνθημα (εικ. 13) το οποίο “απαντά” διακειμενικά σε απόψεις σχετικά με την απειλή της έμφυλης βίας που μετακυλούν την ευθύνη στον

αποδέκτη αυτής, μπορεί εκ πρώτης όψεως να μη βγάλει κανένα νόημα για κάποιον για τον οποίο οι απόψεις αυτές δεν έχουν ήδη προβληματοποιηθεί.¹⁸ Η εγγραφή τέτοιων συνθημάτων, ωστόσο, στο ΓΤ είναι δηλωτική της ύπαρξης προβληματισμών γύρω από το ζήτημα της έμφυλης βίας. Ενδεικνύουν, δηλαδή, την παρουσία ατόμων που προσπαθούν να συγκροτήσουν νοήματα που αντικρούονται με τα προτάγματα της ελληνικής κοινωνίας σχετικά με το φύλο, και ένας από τους τρόπους με τους οποίους το επιχειρούν είναι το “μαρκάρισμα” του δημοσίου χώρου, τον οποίο διεκδικούν (Papen, 2012: 71). Όπως παρατηρεί η Carrington για τις υπογραφές (tags) στο δημόσιο χώρο, μπορούν να δημιουργήσουν «μια προσωπική γεωγραφία, ή αυτό που θα ονόμαζα ένα προσωπικό κειμενικό τοπίο» (Carrington, 2009: 412). Παρομοίως, στα συνθήματα αυτά, εκτός του κειμενικού περιεχομένου, τα χρώματα που χρησιμοποιούνται και τα ελαφρώς διαφοροποιούμενα αλλά επαναλαμβανόμενα και αναγνωρίσιμα σύμβολα με τα οποία τα μηνύματα υπογράφονται συνθέτουν μια χαρακτηριστική όψη. Το γνωστό σύμβολο που αναπαριστά το θηλυκό γένος (εικ.10-14), το σύμβολο της διεμφυλικότητας αλλά και η δημιουργική ενσωμάτωση του αναρχικού κεφαλαίου Α, έγκλειστο στο σχήμα μιας καρδιάς αντί για τον συνήθη κύκλο (εικ. 17), καθώς και τα χαρακτηριστικά ροζ και μωβ¹⁹ χρώματα που χρησιμοποιούνται για να γραφτούν και να υπογραφούν τα συνθήματα που εκφράζουν μη ετεροκανονιστικές έμφυλες και σεξουαλικές διεκδικήσεις στο ΓΤ της Μυτιλήνης (εικ. 9-15) δημιουργούν μια προσωπική γεωγραφία για τους δημιουργούς των στοιχείων αυτών: μια αίσθηση

¹⁸ Από επιτόπου συζητήσεις με άτομα σχετικά με το εν λόγω σύνθημα την αμέσως επόμενη ημέρα της δημιουργίας του. Η συζήτηση ξεκίνησε αυθόρμητα στο πλαίσιο μιας παρέας τεσσάρων ή πέντε ατόμων στην οποία συμμετείχα, χωρίς να ρωτήσω κάτι ως ερευνήτρια, ακριβώς επειδή με τη δημιουργία του συνθήματος επήλθε μια έντονη, παρατηρήσιμη αλλαγή σε έναν γνώριμο τόπο.

¹⁹ Η χρήση του χρώματος αυτού, εκτός από την αναγνωρισιμότητα των συνθημάτων στην πόλη της Μυτιλήνης ως στοιχεία φτιαγμένα από τον ίδιο ή τους ίδιους δημιουργούς, μπορεί να έχει και άλλες ενδεικτικές προεκτάσεις. Έτσι, το συγκεκριμένο χρώμα μπορεί αφενός –και στο ίδιο πνεύμα με την υπογραφή του συνθήματος– να παραπέμπει στη θηλυκότητα. Αφετέρου, το μωβ χρώμα (το χρώμα της λεβάντας) μπορεί να παραπέμπει και στη γνωστή σύνδεση του χρώματος αυτού με τη μη ετεροκανονική σεξουαλικότητα, σύνδεση βάσει της οποίας η συστηματικότερη κοινωνιογλωσσολογική προσπάθεια χαρτογράφησης του πώς τα μη ετεροκανονικά υποκείμενα χρησιμοποιούν τη γλώσσα ονομάζεται “lavender linguistics” (Cameron & Kulick, 2003: 10-11, Kulick, 2000: 263-265). Σημαντική στην μελέτη των γλωσσικών πρακτικών που υιοθετούν μη ετεροκανονικά υποκείμενα στην καθημερινή επικοινωνία είναι αυτή του Leap (1995), ο οποίος καλεί τους ερευνητές να ξεπεράσουν την περιορισμένη από την ταυτότητα αναζήτηση κάποιου ειδικού “γκέι λεξιλογίου” (lavender lexicon), ενώ ο ίδιος διοργανώνει ετησίως το συνέδριο *Lavender Languages & Linguistics*, στο οποίο παρουσιάζονται εργασίες που κινούνται σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο.

κατάκτησης του υλικού χώρου, η οποία είναι σημαντική ακριβώς επειδή μπορεί να συνδεθεί με την κατάκτηση πολιτισμικού χώρου.

Εικόνα 16

*Οι βιαστές δεν είναι
"δράκοι"
Είναι άντρες καθημερινοί*

Φειδίου & Αθηνάς

Δ: 9/11/2016

Φ: 4/3/2017

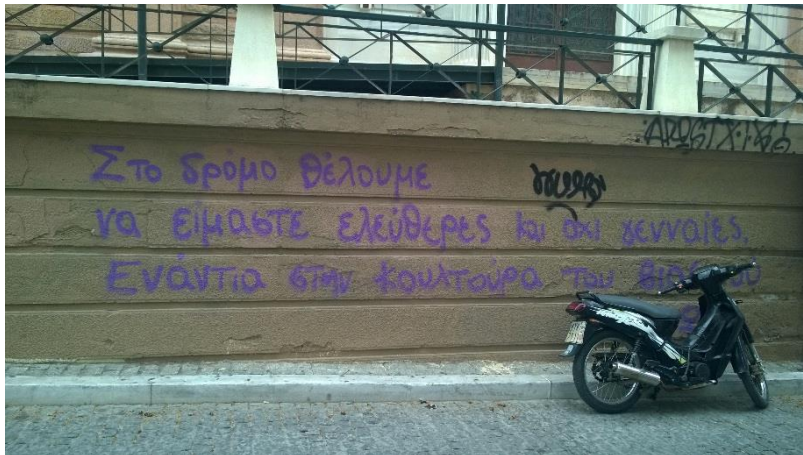
Εικόνα 17

*(Create) Karate your own
gender*

Αθανασίου Μητρέλια 38

Δ: 9/11/2016

Φ: 24/11/2016

Εικόνα 18

Στο δρόμο θέλουμε να είμαστε ελεύθερες και όχι ξεννοίες
Εναντία στην κουλτούρα βιασμού

Αγίου Θεράποντος 3

Δ: 9/11/2016

Φ: 9/11/2016

3.3.2. Εκπτώσεις Τέλος: Μίσος και οργή

Στο πλαίσιο της προσπάθειας για την κατάκτηση υλικού και πολιτισμικού χώρου, η γλώσσα που αρθρώνεται στα συνθήματα του ΓΤ που κάνουν αναφορά σε αντισεξιστικά προτάγματα είναι ιδιαίτερα επιθετική. Γίνεται, λοιπόν, φανερό πως το γκράφιτι λειτουργεί ως ένα κοινωνικό σχόλιο που δεν δεσμεύεται από κανόνες γλωσσικής ευπρέπειας (Lynn & Lea, 2005: 43), ενώ εν προκειμένω παραπέμπει σε μια κατάσταση που βράζει και οδηγεί σε μια «πράξη αντίστασης ενάντια σε έναν ισχυρότερο “άλλο”» (Waldner & Dobratz, 2013: 383). Αντιπροσωπευτική είναι και η διατύπωση «εκπτώσεις τέλος» (εικ.19).

Εικόνα 19

Εκπτώσεις τέλος
Αντισεξισμός παντού

Αθανασίου Μητρέλια 15

Φ: 25/9/2016

Εικόνα 20

Αντισεξισμός παντού

Αθανασίου Μητρέλια &
Ικαρίας

Φ: 22/11/2016

Ο ιδιαίτερα μαχητικός τόνος των συνθημάτων δεν ομοιάζει καθόλου με αυτό που η Lakoff περιγράφει ως γυναικεία γλώσσα (Lakoff 1973: 49-53), καθώς «στις γυναίκες επιτρέπεται να γκρινιάζουν και να παραπονιούνται, αλλά μόνο ένας άντρας μπορεί να ουρλιάζει με οργή». Στο ΓΤ της Μυτιλήνης τα φεμινιστικά και αντισεξιστικά συνθήματα –που γράφονται συνήθως, αλλά όχι απαραίτητως, από θηλυκά υποκείμενα– εκφράζουν συχνότατα «μίσος και οργή» (εικ. 21), παραπέμποντας είτε σε θηλυκότητες που ανατρέπουν την προσδοκία μιας ladylike γλώσσας και συμπεριφοράς, είτε σε αρσενικότητες που τάσσονται με τις δυνατές και οργισμένες, “αντρικές” φωνές τους ενάντια στο σεξιστικό και πατριαρχικό τρόπο οργάνωσης του κόσμου γύρω τους.

Εικόνα 21

Μίσος και οργή για κάθε σεξιστή

Ερμού 12

Φ: 18/10/2016

Εικόνα 22

Θάνατος στο σεξισμό

Αλκαίου 22

Φ: 21/9/2016

Πολλά από τα συνθήματα, επίσης, αποτελούν παραλλαγές συνθημάτων που χρησιμοποιούνται ήδη από τον αναρχικό & αντιεξουσιαστικό χώρο. Αυτό δεν είναι παράξενο, όχι τόσο επειδή οι αντιεξουσιαστικές αναζητήσεις βρίσκονται –θεωρητικά τουλάχιστον– σε παράλληλες ιδεολογικές τροχιές με τις φεμινιστικές και κουίρ αναζητήσεις. Κυρίως εξηγείται, μιλώντας για το τοπικό συμφραζόμενο, αν ληφθεί υπόψη το ότι τα άτομα που συμμετέχουν στην ομάδα έμφυλων & σεξουαλικών πολιτικών διεκδικήσεων που υπογράφει πολλά από τα συνθήματα που αναλύονται συμμετέχουν ταυτόχρονα στον κινηματικό χώρο –κυρίως αριστερού και αντιεξουσιαστικού πολιτικού προσανατολισμού– μέσω άλλων πολιτικών ομάδων που δρουν στη Μυτιλήνη. Η επικοινωνιακή στρατηγική που χρησιμοποιείται από τα δρώντα υποκείμενα των ομάδων αυτών θα μπορούσε να περιγραφεί ως *σημειωμένη*, ως ένας επικοινωνιακός τρόπος, δηλαδή, που ξεφεύγει από τη *μη σημειωμένη*, θεωρούμενη ως φυσική και αυτονόητη γλωσσική πρακτική και γι’ αυτό είναι αναπάντεχος.²⁰ Η γλώσσα αυτή, λοιπόν, θεωρείται ασυνήθιστο να προέρχεται από γυναίκες και ως εκ τούτου μοιάζει σαν οι –γυναίκες– δημιουργοί των συνθημάτων αυτών να υιοθετούν την “φωνή” του άλλου φύλου (Ochs 1992: 343). Εδώ, η “φωνή” του άλλου φύλου παραπέμπει ευθέως στον αντιεξουσιαστικό χώρο που επιμένει να συγκροτείται ως

²⁰ Όπως παρατηρεί ο Barrett (2014), η έννοια του σημειωμένου σε ό,τι αφορά τις χρήσεις της γλώσσας αντιπαρατίθεται πάντα με το μη σημειωμένο, όμοια με τον τρόπο με τον οποίο η μη ετεροκανονική σεξουαλικότητα πρέπει να τοποθετείται πάντα σε σχέση με ετεροκανονικές νοηματοδοτήσεις της (ό.π.:214-216). Έτσι, το μη σημειωμένο στη γλώσσα, όπως και η ετεροκανονική σεξουαλική ταυτότητα και επιθυμία, τείνουν να γίνονται αντιληπτά ως “το κανονικό”, το φυσικό και αυτονόητο, ζήτημα το οποίο οφείλει να προβληματοποιηθεί.

αρσενικός, στη βάση αρρενωποτήτων εναλλακτικών μεν, καθότι είναι «συναρτημένες με τις κοινότητες και το πλαίσιο κοινωνικοπολιτικής πρακτικής τους» (Αρχάκης & Λαμπροπούλου 2011: 197-198), επίμονα ηγεμονικών δε. Έτσι, το «μίσος ταξικό» μετατρέπεται σε «μίσος έμφυλο» (εικ. 23), η λέξη «ρατσιστής» αντικαθίσταται με την λέξη «σεξιστής» (εικ. 24), ενώ η «εξουσία» γίνεται «πατριαρχία» (εικ. 25) μέσω μιας διαδικασίας διακειμενικότητας²¹ που μεταφέρεται στο ΓΤ (Canakis & Kersten-Rejanić 2016: 7-8).

Εικόνα 23

Μίσος έμφυλο

Μητροπόλεως 14

Φ: 25/9/2016

²¹ Η έννοια της διακειμενικότητας αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο κάθε εκφώνηση που αρθρώνεται “φέρει μαζί της”, αναπαράγει και παραπέμπει στις πολλαπλές φωνές που την έχουν εκφωνήσει στο παρελθόν, ενώ η δυναμικότητα του ΓΤ και οι ταχύτατες μεταβολές σε αυτό γίνονται χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων διαδικασιών (βλ. ειδικότερα την ανάλυση στην ενότητα 3.3.4.).

Εικόνα 24

Μίσος και οργή για κάθε σεξιστή

Χαριλάου Τρικούπη
& Φάωνος, Μπίνειο
κτίριο του
Πανεπιστημίου
Αιγαίου

Φ: 5/4/2016

Με αυτό τον τρόπο αξιοποιείται η γλωσσική εφευρετικότητα ώστε η διάσταση του φύλου να προστεθεί μέσα σε ένα σύνθημα που ήδη υπάρχει σε ένα κοινό γλωσσικό ρεπερτόριο τέτοιου είδους φράσεων που γεννιούνται στον κινηματικό χώρο και λόγο. Πιθανόν με αυτό τον τρόπο, μέσα από μια ήδη γνώριμη φράση, να γίνεται ευκολότερη η δημιουργία αναλογιών μεταξύ των διαφόρων όψεων που η καταπίεση μπορεί να έχει –εξάλλου, η έμφυλα κατασκευασμένη ιεραρχία διαπλέκεται συστηματικά με άλλου είδους ιεραρχήσεις, ζήτημα που θα αναλυθεί στη συνέχεια. Όπως και να έχει, η επιθετικότητα αυτή της γλώσσας των συνθημάτων στο ΓΤ είναι σημαντικό στοιχείο του πώς οι δημιουργοί των συνθημάτων αυτών έχουν σκοπό να οριοθετήσουν την παρουσία τους: με όρους μαχητικής διεκδίκησης, με όρους επιδρομής (εικ. 25, 26).

Εικόνα 25

*Βία στη βία της πατριαρχίας
Μαχαίρι και κλωτσιές στους
βιαστές*

Πλατεία Σαπφούς

Δ: 9/11/2016

Φ: 11/12/2016

Εικόνα 26

Μίσος και οργή για κάθε σεξιστή

Χαριλάου Τρικούπη &
Φάωνος, Μπίνειο κτίριο του
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Φ: 11/5/2017

3.3.3. Ζέλες ανώμαλοι, πόρνες ασφαλίτες: Εμφυλοποιημένες ετερότητες

Ο χώρος, που μετατρέπεται σε τόπο μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται σε αυτόν, ασκεί επίδραση στο πώς τα υποκείμενα συγκροτούνται – διαδικασία η οποία γίνεται πάντα με αναφορά στο χώρο (Καντσά 2010: 197-201). Έτσι, δεδομένου ότι τα υποκείμενα που δρουν εμπρόθετα είναι πάντα όχι μόνο έμφυλα αλλά και σεξουαλικά, ο χώρος μέσα στον οποίο δρουν είναι και έμφυλα και σεξουαλικά συγκροτούμενος, κυρίως δε ως ετεροκανονικός χώρος (ό.π.: 200). Η ετεροκανονικότητα, η άρρητη κοινωνική προσδοκία για ετεροφυλοφιλικές συμπεριφορές και πρακτικές (Κανάκης 2011: 17) διαχέεται και στους τρόπους με τους οποίους ο χώρος βιώνεται. Αυτό μπορεί να εγγραφεται και στο ΓΤ, στο οποίο επίσης προβάλλει η ετεροκανονικότητα ως νόρμα που συγκροτεί την ευταξία στο δημόσιο χώρο (Milani 2014: 212). Το φύλο λοιπόν, προκύπτει στα συνθήματα που εντοπίζονται στο δημόσιο χώρο σε άμεση συνύφανση με τη σεξουαλικότητα ως άξονες στη βάση των οποίων μπορούν να στοιχειοθετηθούν ιεραρχικές και εξουσιαστικές σχέσεις, και ως εκ τούτου, ως συγκρουσιακό έδαφος προς αμφισβήτηση των σχέσεων αυτών. Οι κυρίαρχοι λόγοι για το φύλο και τη σεξουαλικότητα μπορούν να εγγραφονται στο λεκτικό περιεχόμενο συνθημάτων που συγκροτούν το ΓΤ μιας πόλης. Έτσι, η σεξουαλικότητα φαίνεται να ανακύπτει σε συνθήματα στο ΓΤ της Μυτιλήνης ως διακύβευμα: σε συνθήκη ετεροκανονικότητας, στην οποία μάλιστα δεν υπάρχει «άφυλος ετεροφυλόφιλος, αλλά μάλλον ετεροφυλόφιλοι αρσενικού και θηλυκού γένους» (Cameron & Kulick 2003: 72) η επιτέλεση της “σωστής” σεξουαλικότητας είναι το ζητούμενο.

Έτσι, για παράδειγμα, η διατύπωση της εικόνας 27 αντλεί από μια αναπαράσταση σχετικά με την ηγεμονική κατασκευή της αρσενικότητας και τη σεξουαλικότητα που οφείλει να επιδεικνύεται στο πλαίσió της. Η αναπαράσταση αυτή προβάλλει την ηγεμονική αρρενωπότητα, ένα σχήμα το οποίο δεν υφίσταται απαραίτητως ως η συνήθης καθημερινή πρακτική των πραγματικών υποκειμένων, αλλά λειτουργεί με την παραγωγή ποικίλων υποδειγμάτων και προτύπων που σχηματίζουν μοτίβα ηγεμονίας (Connell & Messerschmidt 2005: 845-846). Στον αντίποδα, η απομάκρυνση από τις πολλαπλές μορφές του σχήματος αυτού μπορεί να ψέγεται και να εννοιολογείται με όρους περιθωριοποίησης.

Εικόνα 27

Ο Νίκος σας γαμάει όλους

Αεροπόρου Γιανναρέλλη 12

Φ: 20/9/2016

Μια διατύπωση στα συνθήματα του ΓΤ η οποία κατασκευάζει το “στόχο” της προσβολής ως υποκείμενο που δεν ευθυγραμμίζεται επαρκώς με τα ετεροκανονικά προτάγματα είναι ενδεικτική των πολιτισμικών αφηγήσεων με τις οποίες επενδύεται το ΓΤ, και οι οποίες μέσα από την εμφάνισή τους σε αυτό επανεπιβεβαιώνονται. Η σεξουαλικότητα σε συνάρτηση με το φύλο προκύπτει σε ορισμένα συνθήματα που

εντοπίζονται στο ΓΤ της Μυτιλήνης ως μια μεταφορά –με άλλα λόγια, η ετερότητα εμφολοποιείται. Αυτό μπορεί να φανεί σε συνθήματα που έχουν να κάνουν με «το ποδόσφαιρο και την πολιτική (και την πολιτική του ποδοσφαίρου)» (Canakis & Kersten-Rejanić 2016: 4), όπου ο αντίπαλος ετεροποιείται ακριβώς με το να του αποδίδεται μια μη κανονι(στι)κή έμφυλη επιτέλεση και σεξουαλική πρακτική. Ειδικότερα, το φύλο και η σεξουαλικότητα πάντα έχουν θέση στις αναμετρήσεις: είτε τις εντός γηπέδου, όπου «το ίδιο το παιχνίδι περιγράφεται με όρους σεξουαλικής μάχης» (Γιαννακόπουλος 2003: 185), είτε στις αναμετρήσεις μεταξύ οπαδών και φιλάθλων ως ανταλλαγή προσβολών (εικ. 29), μεταξύ άλλων και με τη μορφή γκράφιτι, είτε σε πολιτικές αναμετρήσεις που αποτυπώνονται στο ΓΤ (εικ. 28). Ο νικητής γίνεται η επιτομή της αρρενωπότητας, ενώ ο αντίπαλος περιγράφεται ως παθητικός, και μέσω της έμμεσης ενδεικτικής σχέσης παθητικότητας και θηλυκότητας (Ochs 1992: 339-340) που επανεπιβεβαιώνεται στο συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο, θηλυπρεπής καθότι «εκθηλυμένος», εφόσον δεν έχει καταφέρει να επιδείξει έναν ηγεμονικό ανδρισμό.

Εικόνα 28

ΠΚΣΑΡΑ Γάμα τους το μονί της μαμάς τους

Αθανασίου Μητρέλια (σκαλάκια)

Φ: 25/9/2016

Εικόνα 29

Ζέλες ανώμαλοι γαμάτε τις χοντρές

Καβέτσου & Βουρνάζων

Φ: 13/10/2015

Εικόνα 30

*Βαζέλες πόρνες
Θ7*

Ελευθερίου Βενιζέλου &
Θεόδωρου Νεομάρτυρος

Φ: 8/5/2017

Η «ανταλλαγή, απόδοση και ανταπόδοση του στίγματος του μη “άνδρα”» (Γιαννακόπουλος 2003: 183-185) είναι η συνηθέστερη μορφή που λαμβάνει το σχετικό με το ποδόσφαιρο γκράφιτι. Εδώ η “προσβολή” του στάτους της –συνεχώς υπό απειλή και διαπραγμάτευση– αρρενωπότητας γίνεται προσάπτοντας “ανώμαλες” μορφές σεξουαλικής επιθυμίας και πρακτικής. Έτσι, όποιος «γαμάει τις χοντρές» είναι «ανώματος» (εικ. 29), καθώς το πάχος εγγράφεται στους κυρίαρχους λόγους ως

αποτυχία του σώματος να πειθαρχήσει (Freeman 2010: 92-93), και ως εγγενώς απεχθές. Αυτό παραπέμπει σε μια αρρενωπότητα ελλιπή, εφόσον οι νοηματοδοτήσεις του υπέρβαρου, ασυμμάζευτου σώματος, του σώματος που “δεν χωράει”, το αποκλείουν από το πεδίο του συμβατικά θελκτικού, και άρα η σεξουαλική δραστηριότητα που εμπλέκει αυτό το σώμα εμπίπτει στην “ανωμαλία”.

Ο χαρακτηρισμός «πόρνες» (εικ. 30) επίσης παραπέμπει σε μια εκτός των ορίων του “κανονικού” και “φυσικού” σεξουαλικότητα: ο στόχος του συνθήματος όχι μόνο θηλυκοποιείται, το οποίο είναι συχνό στο χώρο της αναμέτρησης των φιλάθλων και οπαδών του ποδοσφαίρου, αλλά του αποδίδεται και η στιγματισμένη –καθώς εκφράζεται με όρους εμπορευματοποίησης (Rubin 2006: 422-424)– σεξουαλικότητα της «πόρνης».

Η απόδοση μιας μη “κανονικής” αρσενικής έμφυλης & σεξουαλικής επιτέλεσης μπορεί να φανεί και σε άλλου είδους συνθήματα, συνθήματα που προέρχονται από τον αντιεξουσιαστικό χώρο. Έτσι, ένας λόγος αντιεξουσιαστικός που επιχειρεί να εκφράσει διαμαρτυρία για τον τρόπο με τον οποίο η κρατική εξουσία εκδηλώνεται ως ολοένα και πιο απολυταρχική, μπορεί ταυτόχρονα να αναπαράγει κυρίαρχους λόγους σχετικά με το φύλο και τη σεξουαλικότητα. Η επίθεση, μέσω του γκράφιτι, στο φορέα της εξουσίας και, ως εκ τούτου, ιδεολογικό αντίπαλο «μπάτσο» και «ασφαλίτη» γίνεται και σε αυτή την περίπτωση με όρους αποτυχημένου, “ελλιπούς” ανδρισμού (εικ. 31-37).

Εικόνα 31

Πουτάνες ασφαλίτες

Αισχύλου 21

Φ: 23/4/2017

Εικόνα 32

Μπάτσοι Πουστράκια

Αθανασίου Μητρέλια (σκαλάκια)

Φ: 26/9/2016

Εικόνα 33

Ασφαλίτες Γαμιόλες

Αθανασίου Μητρέλια (σκαλάκια)

Φ: 25/9/2016

Εικόνα 34

Μπάτσοι Γαμιόλες
Γαμιέσαι ρε

Σβησμένο κείμενο:
Μπάτσοι Γαμιόλες Γαμώ το Χριστό σας

Αθανασίου Μητρέλια (σκαλάκια)

Φ: 21/8/2016

Εικόνα 35

Μπάτσοι Μουνόπανα

Σβησμένο κείμενο:
Μπάτσοι Μουνιά

Αθανασίου Μητρέλια (σκαλάκια)

Φ: 21/8/2016

Εικόνα 36

Μπάτσοι Μουνιά

Πιττακού 34

Φ: 4/3/2017

Στο πλαίσιο μιας τέτοιου είδους έκφρασης που επιχειρεί να δημιουργήσει μια ανατρεπτική της εξουσίας δυναμική, φαίνεται να αναπαράγεται ένας έμφυλος και δι-ετεροσεξιστικός λόγος και η “αντίσταση” γίνεται με τη σειρά της καταστολή. Αρθρώνεται, δηλαδή, ένας λόγος που ενώ λειτουργεί ως μια διακήρυξη ενάντια στην αστυνομική βία –ζήτημα που καθίσταται καίριας σημασίας στο συγκεκριμένο χωρικό και χρονικό συγκείμενο, καθώς επανανοηματοδοτείται ως βία συγκεκριμένα ενάντια στους μετανάστες-πρόσφυγες– ταυτόχρονα αναπαράγει πτυχές έμφυλων ιεραρχιών.

Εικόνα 37

*Μπάτσοι Μουνιά
Μπάτσοι Καριόλες
Μπάτσοι Δολοφόνοι*

Αθανασίου Μητρέλια (σκαλάκια)

Φ: 25/9/2016

Φαίνεται, λ.χ. στην εικόνα 37, μέσω της χωρικής τοποθέτησης των γκράφιτι και της παρόμοιας διατύπωσης, οι λέξεις που ως προσβολές ακολουθούν τη λέξη «μπάτσοι» (δηλαδή «μουνιά», «καριόλες» και «δολοφόνοι») να τοποθετούνται και νοηματικά κοντά, σαν να ανήκουν στην ίδια ομοταξία κολάσιμων ιδιοτήτων. Όπως αναλύει η Χαλκιά (2012) για την προφορική έκφραση τέτοιου είδους φράσεων κατά τη διάρκεια διαδηλώσεων που ακολούθησαν τη δολοφονία Γρηγορόπουλου, «η αποκαθήλωση της ηγεμονικής αρρενωπότητας, ή και όποιας άλλης, ή και η κριτική της ετεροκανονικότητας, δεν αποτελούσαν κεντρικό μέρος του διακυβεύματος της

εξέγερσης» (Χαλκιά 2012: 246). Και ενώ, κατά πάσα πιθανότητα, τα ευρύτερα και εντόπια διακυβεύματα έχουν αλλάξει, το έμφυλο ζήτημα παραμένει χαμηλά στη λίστα προτεραιοτήτων του κινηματικού χώρου: η χρήση των φράσεων αυτών επιμένει να εγγράφεται και –σε ορισμένες περιπτώσεις που οι έμφυλα φορτισμένες λέξεις έχουν σβηστεί– να επανεγγράφεται επίμονα ΓΤ της Μυτιλήνης.

3.3.4. *Μπάτσοι* (Περήφανα;) *Πουστράκια*: διακειμενικότητα, μεταβολή και εξαφάνιση στοιχείων του ΓΤ

Στις εικόνες 34-37 μπορεί να διαβαστεί όχι μόνο η αρχική διατύπωση αλλά και παρεμβάσεις σε αυτές με τρόπο τέτοιο, ώστε να δημιουργούνται διαφορετικές “φωνές” και διαφορετικά νοήματα μέσω μιας διαδικασίας *διακειμενικότητας*. Η έννοια αυτή συνοψίζει τον τρόπο με τον οποίο κάθε τι που αρθρώνεται (utterance) φέρει μια ιστορία που παραπέμπει σε όλες τις προηγούμενες εκφωνήσεις, χρήσεις, και ερμηνείες αυτού, τις οποίες “κουβαλάει” μαζί (Blommaert 2005: 46-47).

Τα στοιχεία του ΓΤ, λοιπόν, αποκτούν νόημα μέσω των ιστοριών που το περιεχόμενό τους μεταδίδει και αναπαράγει, και στις οποίες απαντά, σε μια διαδικασία συνδιαλλαγής που μπορεί να αφορά, σε ευρύτερο επίπεδο, γεγονότα (εικ. 52, 57) ή νοήματα (εικ. 45, 49) αλλά και συγκεκριμένες λέξεις και φράσεις που εκφέρονται με το ίδιο μέσον, το γκράφιτι στο ΓΤ (εικ. 34). Όπως παρατηρεί και η Miklavcic (2008), «το γκράφιτι δεν μένει σιωπηλό ούτε άθικτο» (Miklavcic 2008: 449), αντίθετα η εικόνα και οι πιθανές νοηματικές αναγνώσεις του αλλάζουν. Τα γκράφιτι, εξάλλου, σπάνια βρίσκονται μόνα τους: συνήθως εγγράφονται σε σημεία τα οποία επιλέγονται είτε λόγω υλικότητας και τοποθεσίας, λ.χ. μια επιφάνεια στην οποία υπάρχει εύκολη πρόσβαση χωρίς ο επίδοξος δημιουργός γκράφιτι να ρισοκινδυνεύσει, είτε λόγω του ενδεικτικού και σημειωτικού αποτελέσματος της τοποθέτησης στο συγκεκριμένο μέρος, λ.χ. τα σκαλάκια, στα οποία η ύπαρξη γκράφιτι ακριβώς επειδή αποτελούν σημείο συνάντησης λειτουργεί ενδεικτικά ώστε να χαρακτηρίζεται ο συγκεκριμένος τόπος ως τέτοιο σημείο (Canakis 2012, Canakis 2016: 25-26). Αυτό σημαίνει πως “παραβατικά” στοιχεία του ΓΤ μπορεί να συσσωρεύονται σε συγκεκριμένα μέρη, ενώ στα μέρη αυτά θα έρθουν να προστεθούν και επόμενα τέτοιου είδους στοιχεία.

Εντοπίζονται, έτσι, στο ΓΤ “διάλογοι” που εγγράφουν συγκρούσεις και διαπραγματεύσεις τόσο με τα κυρίαρχα νοήματα ή κυρίαρχους τρόπους “χρήσης” του

χώρου, όσο και με τις νοηματοδοτήσεις που μια άλλη ομάδα θέλει να αποδώσει στο σημείο (Καραθανάσης 2010: 315-316). Τέτοιου είδους “συνομιλίες” μεταξύ των συνθημάτων βρίσκονται σε πολλές περιστάσεις στο ΓΤ της Μυτιλήνης, αποτυπώνοντας μια διακειμενική διαδικασία μέσα από την οποία κατασκευάζονται νοήματα ώστε να ανακατασκευαστούν στη συνέχεια. Ο διάλογος μεταξύ των στοιχείων του ΓΤ μπορεί να γίνεται είτε με το να σβηστεί το σύνθημα το νόημα του οποίου κρίνεται ανεπιθύμητο με τρόπο τέτοιο ώστε να γίνει δυσανάγνωστο (εικ. 34-36), και έτσι να εξαλειφθεί εντελώς, είτε με το να διαγραφεί κάποια συγκεκριμένη λέξη. Εδώ είναι προφανής ο σκοπός: να σημειωθούν –χωρίς απαραίτητα να απαλειφθούν εντελώς– οι έμφυλα φορτισμένες λέξεις ως ανεπιθύμητες, ώστε να σημειωθεί και το συνδεδεμένο νόημα ως τέτοιο (εικ. 35, 36). Ενδιαφέρουσες είναι, επίσης, οι περιπτώσεις στις οποίες δεν σημειώνεται απλώς κάποιο νόημα ως ανεπιθύμητο, αλλά οι δημιουργοί των σημάτων στο ΓΤ αντλούν από κάποιο ήδη τοποθετημένο σήμα, παρεμβαίνοντας στον τρόπο με τον οποίο διαβάζεται (εικ. 38, 39).

Εικόνα 38

Σας κατουράμε

Φάωνος, Μπίνειο κτίριο
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Δ: 10/11/2016

Φ: 10/11/2016

Εικόνα 39

Φασίστες

Σας κατουράμε

Φάωνος, Μπίνειο κτίριο
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Δ: 15/11/2016

Φ: 16/11/2016

Εικόνα 40

Μπάτσοι Πουστράκια
(υπογραφή)
GLO

Κομνηνάκη &
Μητρέλια, απέναντι
από κεντρικό café-bar

Δ: αρχές 9/2016
Φ: 25/9/2016

Εικόνα 41

Περίφανα (σβησμένο: Μπάτσοι)
Πουστράκια

Κομνηνάκη & Μητρέλια, απέναντι
από κεντρικό café-bar

Δ: 24/10/2016
Φ: 25/10/2016

Εικόνα 42

(σβησμένο: Περίφανα)
Μπάτσοι Πουστράκια

Κομνηνάκη & Μητρέλια, απέναντι
από κεντρικό café-bar

Δ: 16/11/2016
Φ: 16/11/2016

Στο δεύτερο παράδειγμα τέτοιας περίπτωσης (εικ. 40, 41, 42) όπου ο ομοφοβικός λόγος μετατρέπεται σε μια περήφανη “παραδοχή”, είναι χαρακτηριστική η επιμονή με την οποία –σε διάστημα λίγων ημερών– το αρχικό νόημα επανεγγράφεται από τον δημιουργό μαζί με την υπογραφή, η οποία είναι σχεδόν τόσο σημαντική για τους δημιουργούς γκράφιτι όσο και το ίδιο το σύνθημα. Έτσι, τα «περήφανα πουστράκια», η φράση που προέκυψε μέσω μιας δημιουργικής παρέμβασης στο σύνθημα «μπάτσοι πουστράκια» απαλείφονται και πάλι (ως εικόνα αλλά και ως νόημα), ενώ αυτό που τελικά αποτυπώνεται και παραμένει στο ΓΤ είναι η επικράτηση της αρχικής διατύπωσης «μπάτσοι πουστράκια»: μιας διατύπωσης που επιχειρεί να αντισταθεί στην κρατική και αστυνομική καταστολή χρησιμοποιώντας, ωστόσο, ένα πολύ σημαντικό άξονα καταπίεσης, τη σεξουαλικότητα.

Ο δημόσιος χώρος φαίνεται, λοιπόν, να αναδεικνύεται στο πεδίο όπου λαμβάνει χώρα μια άτυπη μάχη, μια σύγκρουση για το νόημα που θα επικρατήσει. Εφόσον οι επιφάνειες της πόλης συνθέτουν την εικόνα της, δίνεται μια επίμονη μάχη στο ΓΤ για το ποια ακριβώς θα είναι αυτή η εικόνα, και η μάχη κρίνεται από το ποιος από τους δημιουργούς που παρεμβαίνουν στο δημόσιο χώρο θα έχει την τελευταία λέξη.

Εκτός από τις περιστάσεις στις οποίες η εικόνα και το σημειωτικό νόημα των συνθημάτων μεταβάλλεται από άλλους δημιουργούς τέτοιων σημάτων στο ΓΤ, τα συνθήματα μπορεί να “εξαφανίζονται” και με άλλους τρόπους. Έτσι, πολλά συνθήματα σβήνονται είτε με τον καθαρισμό του σημείου που εντοπίζονται, είτε με το να βαφτούν τα σημεία αυτά. Αυτό δεν προέρχεται συνήθως από κάποια κρατική πρωτοβουλία, καθώς η εξαφάνιση των “παραβατικών” γκράφιτι δεν αποτελεί προτεραιότητα σε κάποια διαδικασία εξωραϊσμού της πόλης (εξαίρεση αποτελεί η επιμελής, αν και μάταιη, κάλυψη συνθημάτων στο το κτίριο του ΟΑΕΔ Μυτιλήνης, βλ. εικόνες 14 και 49). Η εξαφάνιση των συνθημάτων αυτών, όταν πρόκειται για εμπρόθετη δράση των υποκειμένων στην πόλη, αφορά συνθήματα που γράφονται πάνω σε κάποια ιδιοκτησία, οπότε ο ιδιοκτήτης φροντίζει να περιφρουρήσει την εικόνα που η επιχείρηση ή η οικία του παρουσιάζει. Για παράδειγμα, το σύνθημα της εικόνας 9 καθαρίζεται από τον καταστηματάρχη το κατάστημα του οποίου “έβλεπε” τον συγκεκριμένο τοίχο λίγες μέρες μετά τη δημιουργία του, ενώ στην εικόνα 43 τα διάφορα γκράφιτι καλύπτονται από μια μεγάλη ζωγραφιά μιας παραδοσιακής ρωσικής κούκλας, το οποίο παραπέμπει στο κατάστημα με ρωσικά τρόφιμα που πλαισιώνει ο συγκεκριμένος τοίχος.

Μεταβολές, ωστόσο, στο νόημα κάποιου συνθήματος μπορεί να γίνονται και τυχαία, με το πέρασμα του χρόνου, ίσως δημιουργώντας τυχαία νέα νοήματα: εδώ ξεθωριάζει σταδιακά το σημείο όπου βρίσκεται γραμμένη η λέξη «ζωή» ώστε το κλασικό αντιφασιστικό-αντιρατσιστικό σύνθημα να διαβάζεται ως ευθεία αναφορά στις γυναίκες μετανάστριες (εικ. 44).

Εικόνα 43

Αθνασίου Μητρέλια 15

(αρχικό, αριστερά)
Φ: 25/9/2016

(νεότερο, δεξιά)
Δ: 15/5/2017
Φ: 17/5/2017

Εικόνα 44

Καμία (σβησμένο: ζωή) δεν είναι λαθραία

Παλαιών Πατρών Γερμανού

Φ: 24/4/2016

3.3.5. Η ανωμαλία “σας” είναι η υδωνή μας: ανωμαλία και ομαλότητα

Για ανθρώπους με μη ετεροκανονικές επιλογές η Warren (1974: 183, όπως αναφέρεται στο Καντσά 2010: 201) παρατηρεί ότι πρέπει να έχουν τοίχους, εννοώντας ότι πρέπει να υπάρχει μια τοπική και χρονική περιχαράκωση που προστατεύει μια στιγματισμένη κοινότητα και της επιτρέπει να υπάρχει. Στην πόλη της Μυτιλήνης θα μπορούσε να πει κανείς ότι γίνεται μια προσπάθεια η άτυπη αυτή κοινότητα να έχει τοίχους, με την έννοια της κατάκτησης επιπλέον δημόσιου χώρου μέσα στον οποίο –και όχι μακριά από τον οποίο– θα της επιτραπεί να υπάρχει. Έτσι, ένα σύνθημα που γράφεται σε μια δημόσια ορατή επιφάνεια μπορεί να λειτουργεί ως μια υπογραφή, να δημιουργεί έναν χώρο “κατακτημένο” από μη ετεροκανονικές σεξουαλικότητες, που υπογραμμίζουν και υπογράφουν την παρουσία τους στο δημόσιο χώρο. Καθώς τα στοιχεία του ΓΤ μπορούν να δώσουν στον αστικό χώρο μια συγκεκριμένη όψη, το ζητούμενο εν προκειμένω είναι μια όψη στην οποία μπορούν να γίνουν εμφανείς ρωγμές στην ετεροκανονική συνθήκη μέσα από έναν ακτιβιστικό λόγο που δεν δεσμεύεται πλέον από την «αποσιώπηση της σεξουαλικής επιθυμίας» σε μια προσπάθεια να μην σοκάρει (Κανάκης 2012: 141-142). Η μη κανονική σεξουαλικότητα εκφράζεται ανοιχτά, σε μια ευθεία σύγκρουση με την κανονικότητα, απαντώντας κραυγαλέα: «η ανωμαλία “σας” είναι η υδωνή μας».

Η μεγαλόφωνη αυτή απάντηση (εικ. 45) δίνεται, συν τοις άλλοις, ανορθόγραφα. Δεδομένου ότι η γλώσσα λειτουργεί ως «μηχανισμός άνωθεν επιβολών όσο και κάτωθεν επιλογών» (Αρχάκης & Τσάκωνα 2011: 58), η λανθασμένη ορθογραφία του συνθήματος, η οποία εντοπίζεται μόνο στη λέξη «ηδονή», παραπέμπει ίσως σε κάτι πέρα από ένα γλωσσικό λάθος. Θα μπορούσε, δηλαδή, να διαβαστεί ως μια απόρριψη της νόρμας και της ομαλότητας ακόμα και στις συμβάσεις της γλώσσας, μια απόρριψη ακόμα και της ίδιας της ορθής γραφής (αλλά και πράξης) η οποία ορίζει την ηδονή. Η γλώσσα, λοιπόν, χρησιμοποιείται ανατρεπτικά ώστε η «ηδονή» να γίνει «υδωνή», ένα νέο σημαίνον που μπορεί να παραπέμπει σε νέες νοηματοδοτήσεις του σημαινόμενου.

Εικόνα 45

Η ανομοαλία “σας” είναι η υδονή μας

Γεωργίου Βοστώνη 2,
πλατεία Αλυσίδα

Φ: 27/9/2016

Εικόνα 46

*Είμαστε πουστάρες
Τρανσ ανομαλάρες
Νταλικες λεσβιάρες
Χοντρές
Τσουλάρες*

Λόφος Πανεπιστημίου

Φ: 22/9/2016

Εικόνα 47

Ανώμαλη Επιδρομή

Λόφος Πανεπιστημίου

Φ: 22/9/2016

Η «ανωμαλία» είναι μια λέξη που παρουσιάζεται συχνά στα συνθήματα που απαντώνται στο ΓΤ της Μυτιλήνης. Έτσι, η ανωμαλία προκύπτει ως μια λέξη που συμπυκνώνει την απόρριψη της ετεροκανονικής συνθήκης και την αναμέτρηση με αυτή: οι μη ετεροκανονι(στι)κές έμφυλες επιτελέσεις και σεξουαλικότητες επιχειρούν να επεκταθούν στο αστικό ΓΤ, διαδικασία η οποία μπορεί να ερμηνευτεί ως μια προσπάθεια να υπογραμμιστεί ηχηρά η παρουσία τους ως κοινωνικά υποκείμενα. Με άλλα λόγια, τα σώματα που «πιέζουν και πιέζονται» (Καντσά 2010: 199) προσπαθούν να επεκταθούν και να κερδίσουν χώρο καθώς και κύρος, με την οικειοποίηση και ανατρεπτική ανασηματοδότηση της ύβρεως που συνιστά η *ανωμαλία*. Αυτό μπορεί να σημαίνει υλικό χώρο, με την εγγραφή της παρουσίας στο ΓΤ. Επιπλέον, ζητούμενο είναι να κατακτηθεί και πολιτισμικός χώρος. Έτσι, η “ανωμαλία” όχι μόνο απορρίπτει την ετεροκανονική συνθήκη εγγράφοντας στο ΓΤ την παρουσία μη κανονι(στι)κών σεξουαλικοτήτων και έμφυλων επιτελέσεων οι οποίες συσπειρώνονται σε ένα «μας» (εικ. 45-48), αλλά το κάνει περήφανα (εικ. 45). Επιπλέον, διογκώνονται σαρκαστικά ακόμα πιο πολύ οι υποτιμητικές λέξεις: ανωμαλάρες, πουστάρες, λεσβιάρες, τσουλάρες, αδερφάρες (βλ. εικ. 46, 48, 50), πράγμα το οποίο μπορεί να αποδυναμώνει τη μειωτική χροιά τους και να επιτρέψει να γίνουν προϊόν οικειοποίησης από τα ίδια τα υποκείμενα τα οποία οι λέξεις αυτές επιζητούν να αλλοκοτοποιήσουν και να ετεροποιήσουν (Canakis in press a). Αυτό συνομιλεί με μια διαδικασία επαναδιαπραγμάτευσης του περιεχομένου των λέξεων, με τρόπους τέτοιους ώστε να αποσταθεροποιείται και η θετική ή αρνητική φόρτισή τους –μια διαδικασία σύστασης, με άλλα λόγια, νέων ενδεικτικών σχέσεων που συνδέουν αλλά και αξιολογούν κατηγορίες όπως η κανονικότητα και η ανωμαλία (ό.π.).

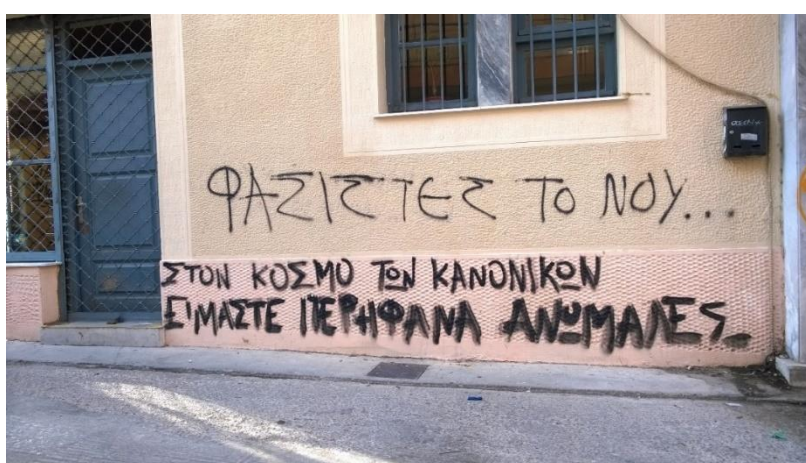
Εικόνα 48

*Είμαστε ποσειδάρες
Τρανς ανωμαλίες
(δυσδιάκριτο:
λεσβίες αδερφές)*

Πάπα don't preach

Κομνηνάκη 18

Φ: 18/4/2016

Εικόνα 49

Φασίστες το νου...

*Στον κόσμο των
κανονικών είμαστε
περήφανα ανώμαλες*

Βενιαμίν Λέσβιου

Φ: 13/8/2016

Εικόνα 50

*Περήφανεσ
Λεσβιάρεσ
Τσουλάρεσ
Αδερφάρεσ*

Περίβολος Ναού
Αγ. Θεράποντος

Δ: 5/6/2017

Φ: 8/6/2017

3.3.6. Τσούλα Σωστή: επανανοηματοδότηση

Η ανωμαλία, που εμφανίζεται στο ΓΤ ως ενταγμένη μέσα σε μια διαδικασία επανοικειποίησης λέξεων που αντλούν από ετεροποιητικούς λόγους, είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του πώς ο δημόσιος χώρος μπορεί να επαναδιαμορφώνεται μέσα από αναπάντεχες χρήσεις της γλώσσας. Εντοπίζονται, λοιπόν, συνθήματα στα οποία οι λέξεις αποσυναρμολογούνται και επανανοηματοδοτούνται μέσω μιας διακειμενικής διαδικασίας «κατά την οποία το νόημα ενός αρνητικού όρου μεταμορφώνεται ποιητικά» (Kitis 2011: 66-68), και η κοινή πολιτισμική γνώση για το τι είναι καλό και τι κακό ανατρέπεται.²²

Εικόνα 51

*Τσούλα σωστή
Περήφανο μουνί*

Τερπάνδρου 4, πλαϊνή όψη ΟΑΕΔ
Μυτιλήνης (πρβλ. εικόνα 14)

Φ: 7/12/2016

²² Το κατά πόσο και μέσω ποιων διαδικασιών υπάλληλες ομάδες μπορούν να επανοικειποιηθούν λέξεις που χρησιμοποιούνται από ισχυρότερους για να περιγράψουν και ταυτόχρονα να χαρακτηρίσουν την ομάδα αυτή έχει απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό την κοινωνιογλωσσολογική έρευνα. Ενδεικτικά, βλ. Jacobs (2002) για τον όρο *nigger*, καθώς και McConnell-Ginet (2002) για τους όρους *queer*, *gay* και *λεσβία*.

Εικόνα 52

*Σ' αυτή τη χώρα που όλοι γεννήθηκαν λεβέντες
Οι φεμινισμοί είν' οι δικές μας πέτρες*

Παλαιών Πατρών
Γερμανού 1, κοντά στη
Μητρόπολη

Φ: 17/9/2015

Εικόνα 53

*Πούτσες
Μαχητικός Σεξισμός*

Παλαιών Πατρών
Γερμανού 1, κοντά στη
Μητρόπολη

Δ: αρχές 12/2016
Φ: 16/5/2017

Έτσι, βλέπουμε από τη μια η φορτισμένη με πολιτισμικό νόημα (κατ' εξοχήν αρνητικό) «τσούλα σωστή» να αναδεικνύεται σε «περήφανο μουνί» (εικ. 51), ενώ από την άλλη, να γίνεται μια ξεκάθαρα σαρκαστική αναφορά στους «λεβέντες» (εικ. 52). Στην ιδιότητα του “λεβέντη” συμπυκνώνεται ακριβώς το τι σημαίνει η κυρίαρχη ηγεμονική έκφανση της αρρενωπότητας για το ελληνικό συγκείμενο: «η αρσενικότητα και η υπερηφάνεια που αρμόζει σε έναν νέο άντρα» (Canakis & Kersten-Rejanić 2016: 12), αυτό που γενικώς θεωρείται καλό, επιθυμητό, και αντάξιο να συμπεριληφθεί στον «εθνικό κορμό» (Canakis, 2013: 308).

Η λεβεντιά, μιλώντας για το ελληνικό συγκείμενο, συνοδεύεται από την πολιτισμική συνδήλωση της ετεροφυλόφιλης σεξουαλικής ευρωστίας –δημοσίως τουλάχιστον, εφόσον οι κεκλεισμένων των θυρών ομόφυλες σεξουαλικές σχέσεις

εμπίπτουν σε καθεστώς ανοχής, όσο δεν συγκροτούν μια ξεκάθαρα ομοφυλόφιλη ταυτότητα και δεν απειλούν τη δημόσια ευταξία (Γιαννακόπουλος 2001: 177-183). Ταυτόχρονα, όμως, η λέξη “λεβέντης” φέρει (πλέον) το βάρος της υπονοούμενης “τοξικής αρρενωπότητας”, της αρρενωπότητας που σκοτώνει: έτσι εννοείται και στο συγκεκριμένο σύνθημα, το οποίο εμφανίζεται στο ΓΤ της Μυτιλήνης στον απόηχο του θανάτου του Βαγγέλη Γιακουμάκη,²³ εποχή κατά την οποία φουντώνουν οι δημόσιες συζητήσεις από πάσα κατεύθυνση σχετικά με την έμφυλη βία που εκδηλώνεται σε ομοκοινωνικά συμφραζόμενα.

Οι “φεμινισμοί”, σε πληθυντικό αριθμό ώστε να αποδοθεί η πολλαπλότητα των εκφάνσεων που μπορεί να λάβει μια τέτοια πολιτική σκέψη και δράση, προκύπτουν ως εργαλείο αντίστασης στα τοπικά κατασκευασμένα νοήματα σχετικά με την αρρενωπότητα, νοήματα που συνομιλούν με μια άτυπη ανοχή της βίας ως συστατικό στοιχείο της έμφυλης και σεξουαλικής υποκειμενοποίησης (πρβλ. Χαλκιά 2012, Αθανασίου 2013). Σημειωτέο είναι, ωστόσο, ότι το σύνθημα δεν μένει χωρίς απάντηση, αντίθετα προκαλεί την αντίδραση κάποιου διαφορετικού δημιουργού στο ΓΤ (εικ. 53).

3.3.7. *Έρχονται φαμ φατάλες*: διαθεματικές διεκδικήσεις

Όπως συνάγεται από τα δεδομένα που συλλέγονται στο ΓΤ της Μυτιλήνης, οι φεμινισμοί όχι μόνο είναι πολλαπλοί αλλά και διαθεματικοί. Η διαθεματικότητα δεν είναι κάτι που έχει προκύψει πρόσφατα (Williams Crenshaw 1991), ωστόσο ο τρόπος με τον οποίο το φύλο διασταυρώνεται με άλλου είδους διεκδικήσεις αναδύεται εκ νέου στον κινηματικό και ακαδημαϊκό λόγο τα τελευταία χρόνια. Σε ότι αφορά το ΓΤ, εντοπίζονται πολλά συνθήματα στα οποία αναγνωρίζεται η θέση των υποκειμένων ως ταυτόχρονα έμφυλων, σεξουαλικών, συγκεκριμένης εθνικότητας, “φυλής”, θρησκείας και κοινωνικής ταξικότητας. Γίνεται, έτσι, φανερό πως τα δικαιώματα των γυναικών, που διεκδικούνται παράλληλα με τα ΛΟΑΤΚΙ δικαιώματα, γίνονται αντιληπτά ως κατά βάση ανθρώπινα δικαιώματα (Canakis & Kersten-Rejanić 2016: 12). Η απόρριψη της

²³ Βλ. το γκράφιτι με την προσωπογραφία του Βαγγέλη Γιακουμάκη, δίπλα στην οποία έχει γραφτεί, εν είδει επιτύμβιου, η φράση «δολοφονημένος από λεβέντες» το οποίο εμφανίζεται σε διαφορετικές εκδοχές στην πόλη των Ιωαννίνων <http://www.topontiki.gr/article/123843/gkrafiti-gia-ton-vaggeli-giakoumaki-dolofonimenos-apo-leventes-photos> (τελευταία πρόσβαση: 25/5/2017).

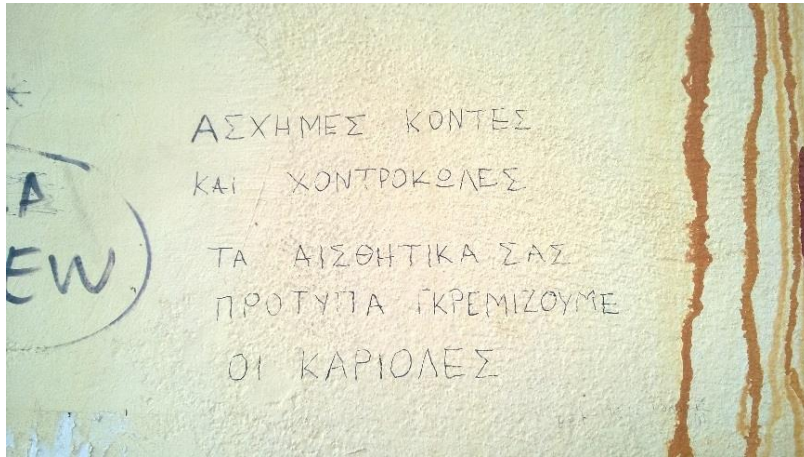
ετεροκανονικής συνθήκης συνυφαίνεται, λοιπόν, με την απόρριψη άλλων κυρίαρχων λόγων οι οποίοι λειτουργούν δημιουργώντας υποκείμενα και αποκείμενα, σώματα και υποκειμενικότητες με και χωρίς αξία. Έτσι, στα συνθήματα μέσα από τα οποία κατασκευάζονται νοήματα που παίρνουν τη μορφή αντί-λογων για το φύλο και τη σεξουαλικότητα, ταυτόχρονα εκφράζονται ηχηρές διατυπώσεις ενάντια σε άλλου είδους ιεραρχικά ιδεολογικά συστήματα και πρότυπα. Τέτοια είναι Α) τα πρότυπα για την εξωτερική εμφάνιση, Β) η θρησκεία, Γ) η εθνική ταυτότητα, ο ρατσισμός και ο φασισμός.

Α) Άσχημες, κοντές και χοντροκόλες

Βλέπουμε, έτσι, να απορρίπτονται οι παγιωμένες ιδέες για την εξωτερική εμφάνιση που συνυφαίνονται με την αστυνόμευση του σώματος –κυρίως του γυναικείου– και να καταδεικνύεται ο «φυλετικά μυωπικός, που κάνει ηλικιακές διακρίσεις (σχεδόν γεροντοφοβικός) και εμμονικός με το πάχος χαρακτήρας της σύγχρονης καταναλωτικής κουλτούρας» (Milani 2014: 211) (εικ. 46, 54). Το μέσον για να επιτευχθούν τα παραπάνω είναι ο σαρκαστικός τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούνται λέξεις και νοήματα που παραπέμπουν στα αυστηρά αισθητικά πρότυπα που επιβάλλονται στη συνθήκη της πατριαρχικής ετεροκανονικότητας, ανατρέποντάς τα. Επιπλέον, η παραβατική αυτή ανατροπή γίνεται με μια έμμετρη σύνθεση. Η χρήση έμμετρου και ομοιοκατάληκτου λόγου είναι χαρακτηριστικό πολλών συνθημάτων, δεδομένου ότι είναι φτιαγμένα, συν τοις άλλοις, για να απομνήμονεύονται, να αναπαράγονται (αλλά και να μεταβάλλονται, πρβλ. εικ. 23-25) με ευκολία. Αυτό, με τη σειρά του, παραπέμπει σε μια χρήση της γλώσσας που είναι συνδεδεμένη με την “ανδρική φωνή”, καθώς η εκφώνηση τέτοιου είδους έμμετρου συνθήματος ήταν ανδρική υπόθεση σε μια διαδικασία εδραίωσης κυρίαρχων μορφών αρρενωπότητας²⁴ –και δη μέσω της αναφοράς στις γυναίκες ως κτήμα, ως περιουσιακό στοιχείο προς

²⁴ Πρβλ. το οπαδικό σύνθημα «Γαμιέται για μια πάστα η μάνα του Κυράστα», στο οποίο συμπυκνώνεται ακριβώς η ιδέα της γυναικείας σεξουαλικότητας ως δείκτη επιτυχίας ή αποτυχίας της συγκρότησης κυρίαρχων ανδρισμών (ευχαριστώ τον Κώστα Κανάκη για την εύστοχη παρατήρηση).

περιφρούρηση –συνεπώς και προς προσβολή– με εργαλείο τη σεξουαλικότητα (Αβδελά 2006: 121- 140).

Εικόνα 54

*Άσχημες κοντές και
χοντροκόλες
Τα αισθητικά σας
πρότυπα γκρεμίζουμε
οι καριόλες*

Λόφος
Πανεπιστημίου

Φ: 22/9/2016

Εικόνα 55

*Ορθόδοξοι και
σεξιστές
στον
πηγαδιού τον πάτο
Σκαταναλώστε*

Μητροπόλεως 8

Φ: 5/12/2016

Εικόνα 56

Νεκρό-φυλή
Θρησκεία

Μητροπόλεως 3

Φ: 10/5/2017

B) Ορθόδοξοι και σεξιστές

Η θρησκεία, ως άμεσα συνυφασμένη με τους ετεροποιητικούς λόγους που συστήνονται στη βάση του έθνους, του φύλου και της σεξουαλικότητας, σχολιάζεται μέσα από συνθήματα, προβληματοποιώντας το ρόλο της οργανωμένης θρησκείας στη σύσταση και αναπαραγωγή σεξιστικών, ομοφοβικών, εθνικιστικών και ρατσιστικών λόγων. Αυτό φαίνεται με γλαφυρό τρόπο στα συνθήματα που βρίσκονται σε πολύ κοντινή απόσταση από τον Μητροπολιτικό Ναό Αγίου Αθανασίου στη Μυτιλήνη (συχνότερα αποκαλούμενος “Μητρόπολη”). Στην εικόνα 55, λ.χ. οι κατηγορίες «σεξιστές» και «ορθόδοξοι» καταγράφονται ως συναφείς, ενώ αξιοσημείωτη είναι η τοποθέτηση του συνθήματος οπτικά κοντά με το προϋπάρχον «Σκαταναλώστε», μια ανάμιξη που φαίνεται να παραπέμπει στην εμπορευματοποίηση της θρησκευτικής λατρευτικής πρακτικής. Στη δε εικόνα 56, η σεξουαλική παρέκκλιση της νεκροφιλίας συντίθεται με την έννοια της “φυλής”, παραπέμποντας στον τρόπο με τον οποίο η ελληνορθόδοξη θρησκεία αρέσκεται να κατασκευάζει την “ελληνικότητα” με όρους αίματος, πιθανόν παραπέμποντας και στο “νεκρό” –αλλά παρ’ όλα αυτά ισχυρό σε φαντασιακό επίπεδο– ελληνικό κλέος του παρελθόντος.

Αυτή η απορριπτική προς την ορθόδοξη θρησκεία στάση μπορεί να εκδηλωθεί και με πολύ συγκεκριμένους τρόπους που πηγάζουν από πώς τα δρώντα υποκείμενα στα ΓΤ διαχειρίζονται τοπικά γεγονότα.

Εικόνα 57

Πάπα don't preach

(στένσιλ)

*Χαρτιά ελεύθερη μετακίνηση
σε όλες τις μετανάστριες*

Αθανασίου Μητρέλια 25

Δ: μεταξύ 10-14/4/2016

Φ: 18/10/2016

Εικόνα 58

(στένσιλ)

*Χαρτιά ελεύθερη μετακίνηση
σε όλες τις μετανάστριες*

Πάπα don't preach

Πάυλου Κουντουριώτη,
κοντά στο λιμάνι

Δ: μεταξύ 10-14/4/2016

Φ: 19/4/2016

Έτσι, εκτός από τα συνθήματα που ψέγουν την ορθόδοξη εκκλησία, η χιουμοριστική αναπαραγωγή του ρεφραίν της Madonna σε συνδυασμό με το στένσιλ που την απεικονίζει εμφανίστηκε στους δημόσιους χώρους της πόλης της Μυτιλήνης τις μέρες πριν την επίσκεψη του Πάπα Φραγκίσκου στο νησί (εικ. 57, 58). Αυτή η παρέμβαση στο ΓΤ καθιστά την επίσκεψη ατόμων με θεσμική και θρησκευτική εξουσία στη Λέσβο –και μάλιστα την περίοδο ακριβώς που το νησί αποτελεί κεντρικό

τόπο στην προσφυγική κρίση²⁵– αντικείμενο προς αστεϊσμό. Παράλληλα, προωθείται το αίτημα του να ολοκληρωθούν οι διαδικασίες καταγραφής των μεταναστών και, κυρίως, των μεταναστριών, έτσι ώστε να επιτραπεί η ελεύθερη μετακίνησή σε όλες και όλους. Με την ταυτόχρονη δημιουργία, δηλαδή, του χιουμοριστικού συνθήματος (το στένσιλ της προσωπογραφίας της τραγουδίστριας μαζί με το ρεφραϊν-λογοπαίγνιο) και του στένσιλ που εκφράζει αλληλεγγύη στις μετανάστριες, τα οποία τοποθετούνται σε πολλές περιπτώσεις την ίδια χρονική στιγμή στα ίδια σημεία (εικ.57, 58), έρχονται στο προσκήνιο ζητήματα αποκλεισμού στη βάση του έθνους και της εθνικότητας, τα οποία η τοπική κοινωνία, αλλά και ο ελλαδικός χώρος εν γένει, προσπαθεί να διαχειριστεί.

Η αλληλεγγύη σε πρόσφυγες-μετανάστες που βρίσκονται εγκλωβισμένοι στο νησί αλλά και στον ελληνικό χώρο εν γένει ή υφίστανται την επίδραση της συνθήκης επισφάλειας στη βάση της οποίας γίνονται «αναπάντεχοι σύντροφοι» (Canakis 2017) των υποκειμένων που τοποθετούνται ενάντια στα προτάγματα της ετεροκανονικής πατριαρχίας δηλώνεται και μέσα από περιπτώσεις όπως στην παρακάτω εικόνα (εικ. 59).

Εικόνα 59

*Άμεση απελευθέρωση
στη Sanae Taleb*

Αθανασίου Μητρέλια 21

Φ: 12/4/2017

²⁵ Βλ. άρθρο σχετικά με την ταυτόχρονη επίσκεψη του πρωθυπουργού της χώρας, του Πάπα, του Οικουμενικού Πατριάρχη, και του Αρχιεπισκόπου στο νησί της Λέσβου: «Ο Τσίπρας στη Λέσβο μαζί με Πάπα Φραγκίσκο και Βαρθολομαίο» <http://tvxs.gr/news/ellada/o-tsipras-sti-lesbo-mazi-me-papa-fragkisko-kai-bartholomaio> (τελευταία πρόσβαση: 25/5/2017).

Η συστηματική ονομαστική αναφορά σε συγκεκριμένα άτομα με τρόπους που σημαδεύουν το δημόσιο χώρο, όπως το γκράφιτι, έχει σκοπό να δημιουργήσει μια αναγνωρίσιμη αναφορά σε αυτά τα άτομα ως θύματα της κρατικής εξουσίας, σχηματίζοντας έτσι έναν αντί-λογο. Με αυτό τον τρόπο, η αναφορά που γίνεται με αντισυμβατικά εργαλεία μπορεί να φέρει στο προσκήνιο μια εντόπια εκδοχή του γεγονότος το οποίο πραγματεύεται (Kitis 2011: 62-65). Η έκφραση αλληλεγγύης σε συγκεκριμένα άτομα από ομάδες που στέκονται απέναντι στην κρατική εξουσία γίνεται με πολλαπλούς τρόπους –εν προκειμένω, για την περίπτωση της μετανάστριας Sanae Taleb η ομάδα Έμφυλου Μυτιλήνης δημοσίευσε κείμενο στο διαδίκτυο, ενώ σε ότι αφορά το ΓΤ ανάρτησε πανό σε δυο κεντρικά σημεία της πόλης σε δυο διαφορετικές περιστάσεις.²⁶ Η μονιμότερη παρέμβαση στο ΓΤ, ωστόσο, έγινε με τη μορφή γκράφιτι. Το στοιχείο αυτό του ΓΤ, δηλαδή, δεν λειτούργησε μόνο τη στιγμή της δημιουργίας του ως μια ενσώματη επιτέλεση αντι-λόγου (Kitis & Milani 2015: 279-282). Πέραν αυτού, παραμένει εκεί, ως μια μόνιμη υπενθύμιση ενός παροδικού γεγονότος (Lynn & Lea 2005: 43) που αναφέρεται στην ιστορία της Sanae Taleb²⁷ όπως την διαπραγματεύτηκαν οι ντόπιοι δημιουργοί του συγκεκριμένου σήματος.

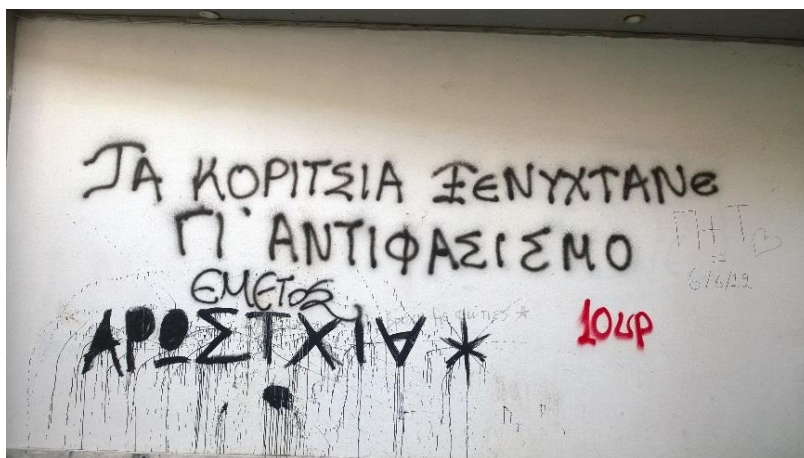
Γ) Μια ζωή ανθέλληνες

Μαζί με τα προερχόμενα από μια έμφυλη τοποθέτηση αντιρατσιστικά συνθήματα που εκφράζουν αλληλεγγύη σε μετανάστες και μετανάστριες, μπορούν να βρεθούν και πολλά αντιφασιστικά, συνήθως με χιουμοριστική διάθεση. Έτσι, η εικόνα 60 παραφράζει εφευρετικά ένα γνωστό ποπ ελληνικό τραγούδι –στους αυθεντικούς στίχους του οποίου, μάλιστα, μπορεί να εντοπιστεί πλήθος σεξιστικών

²⁶ Για τα πανό σχετικά με την υπόθεση της Sanae Taleb βλ. <http://mpalothia.net/ομάδα-έμφυλου-μυτιλήνης-πανό-αλληλεγγ/> και <http://mpineio.vrahokipos.net/solidarity/2016/04/6485> (τελευταία πρόσβαση: 25/5/2017). Για το κείμενο που δημοσίευσε η Ομάδα Έμφυλου Μυτιλήνης στον ιστότοπο της κατάληψης που στεγάζεται στο Μπίνιο κτίριο του Πανεπιστημίου Αιγαίου βλ. <http://mpineio.vrahokipos.net/wp-content/uploads/2016/04/Ομάδα-Εμφυλου-Μυτιλήνης-1.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 25/5/2017).

²⁷ Πρόκειται για μια 33χρονη μετανάστρια η οποία ζει την τελευταία δεκαετία στην Ελλάδα χωρίς τα απαραίτητα νομιμοποιητικά έγγραφα, και η οποία αντιστάθηκε σθεναρά στην προσπάθεια απέλασής της, ενώ η υπόθεσή της έγινε αφορμή για συσπειρωτικές κινήσεις καταγγελίας των συνθηκών που επικρατούν στα αντίστοιχα κέντρα κράτησης παράτυπων μεταναστών (βλ. <https://mpalothia.net/62492-2/>, τελευταία πρόσβαση: 25/5/2017).

αναπαραστάσεων για τα «κορίτσια»– κατασκευάζοντας τα νεαρά άτομα θηλυκού γένους ως ενεργά (και δραστήρια, στο βαθμό που «ξενυχτάνε») υποκείμενα στον αγώνα ενάντια στον φασισμό. Στην εικόνα 61, επίσης, παρατηρούμε την εμπαικτική μεταφορά της «femme fatale» στα ελληνικά, η οποία όχι μόνο κάνει ευκολότερη τη σύνθεση των ομοικατάληκτων λέξεων «κουφάλες- φατάλες», αλλά λειτουργεί αποσυναρμολογώντας την ίδια την ιδέα της θανατηφόρας γυναίκας. Φτιάχεται, δηλαδή, μια φράση στην οποία αφενός υπάρχει παντελής έλλειψη της *comme-il-faut* κομψότητας με την οποία είναι συνδεδεμένη ενδεικτικά η χρήση της γαλλικής γλώσσας και αφετέρου αλλάζει το νόημα της «θανατηφόρας γυναίκας», εφόσον αυτή δεν “σκοτώνει” άντρες με όπλο τη σεξουαλικότητά της, αλλά την καθημερινή απειλή του φασισμού, και δη με όπλο το σιδερολοστό (εικ. 62).²⁸ Οι «φασίστες», λοιπόν, προειδοποιούνται ότι πρόκειται να έρθουν αντιμέτωποι με κορίτσια, κουκλάρες και θανατηφόρες γυναίκες: εν ολίγοις, μαχητικές θηλυκότητες που βρίσκονται σε επιφυλακή.

Εικόνα 60

*Τα κορίτσια ξενυχτάνε
γι' αντιφασισμό*

Κοντά στον ΟΑΕΔ
Μυτιλήνης

Φ: 13/08/2016

²⁸ Για το σύνθημα της εικόνας 62 αξίζει να σημειωθεί ότι έχει πρωτοεμφανιστεί στην Αθήνα ως «Σε κάθε σεξιστή και ομοφοβικό αξίζει μια βουτιά απ' το Λυκαβηττό», ενώ συναντώνται διάφορες παραλλαγές όπως «Για κάθε σεξιστή και ομοφοβικό υπάρχει μια θέση στον Παγασητικό» που χρησιμοποιείται σε κοντινές στο σημείο αυτό πόλεις, όπως ο Βόλος και η Λάρισα. Η μεταφορά, λοιπόν, του συνθήματος στο τοπικό συμφραζόμενο γίνεται με την εφευρετική απαλοιφή του τοπωνυμίου το οποίο δεν θα έβγαζε πολύ νόημα για την πόλη της Μυτιλήνης, ενώ προστίθεται η όψη του φασισμού με την αντικατάσταση της λέξης «σεξιστή» με τη λέξη «φασίστα».

Εικόνα 61

*Φασίστες κουφάλες
Έρχονται φαμ φατάλες*

Λόφος Πανεπιστημίου

Φ: 22/9/2016

Εικόνα 62

*Για κάθε φασίστα και ομοφοβικό
Υπάρχει μια κουκλάρα με σιδερολοστό*

Αγίου Θεράποντος & Ερμού

Φ: 18/10/2016

Η απόρριψη του φασισμού και του ρατσισμού στο πλαίσιο έμφυλα “χρωματισμένων” συνθημάτων συγκοινωνεί με την απόρριψη των ρητορικών του έθνους και του αίματος. Το έθνος, εξάλλου, συστήνεται στη βάση ενδεικτικών σχέσεων και παραλληλισμών με την πάντα εύθραυστη αρρενωπότητα και βρίσκεται μονίμως σε συνθήκη επισφάλειας (Canakis 2013: 307-308), ενώ η ετεροποίηση και ο αποκλεισμός από το έθνος μπορεί να χρησιμοποιείται εργαλειακά, ώστε να αποκατασταθεί μια

κανονικότητα (ή η επίφασή της) σε περιόδους κρίσης (Canakis & Kersten-Rejanić 2016: 6). Στην προοπτική της υπό όρους συμπερίληψης σε αυτό το περιχαρακωμένο έθνος, για την οποία προϋποτίθεται η ελληνικότητα, η ορθοδοξία και η ευθυγράμμιση με ετεροκανονικά προτάγματα ως συστατικά στοιχεία της ιδιότητας του πολίτη, αντιτάσσεται η ανθελληνικότητα, ο αντισεξισμός, η ΛΟΑΤΚΙ συμπερίληψη (εικ.63) και η συνείδηση της ταξικότητας (εικ. 64).

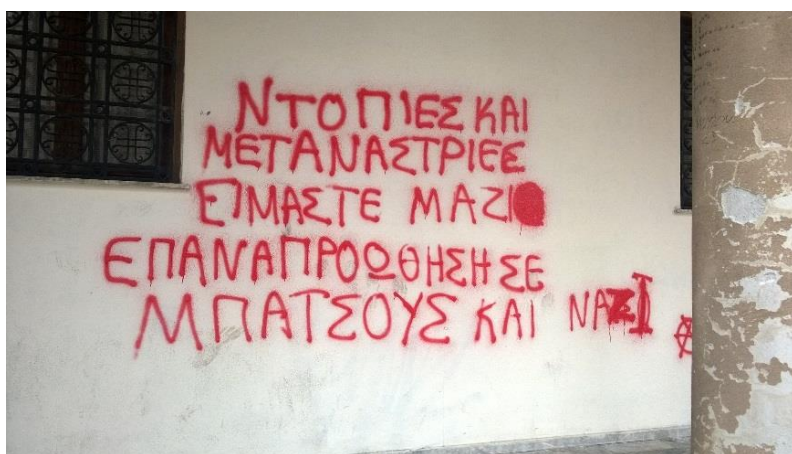

Εικόνα 63

*Ενάντια σε έθνος, φασίστες και σεξιστές
Μια ζωή ανθέλληνες,
λεσβίες, αδερφές*

Χρυσοστόμου Σμύρνης
32

Φ: 17/9/2016

Εικόνα 64

*Ντόπιες και μετανάστριες
είμαστε μαζί
Επαναπροώθηση σε
μπάτσους και ναζί*

Πρόσοψη του
Βυζαντινού Μουσείου
της Μυτιλήνης, έναντι
Αγ. Θεράποντος

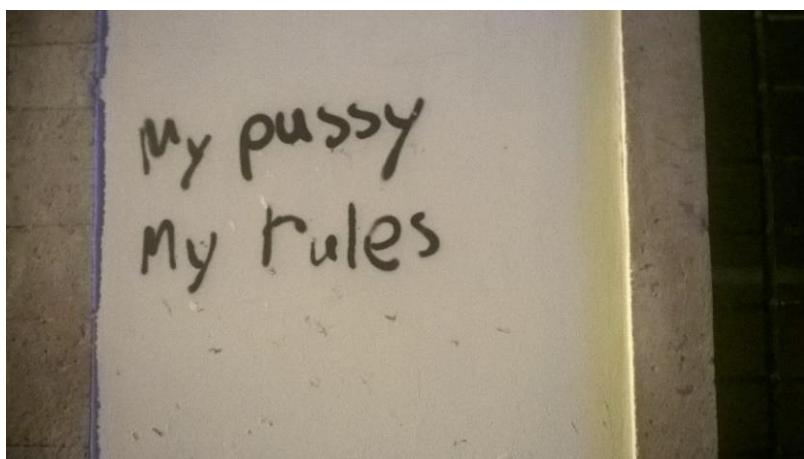
Φ: 18/10/2016

Συνολικά, μέσα από τα συνθήματα αυτά φαίνεται να απορρίπτεται και η ιδέα της απόδοσης της ιδιότητας του πολίτη, καθώς και των συνημμένων σε αυτή δικαιωμάτων, μόνο σε όσες και όσους ασπάζονται την ορθόδοξη θρησκευτική πίστη, διακατέχονται από εθνική υπερηφάνεια και ευθυγραμμίζονται με τους ανάλογους, “σωστούς” έμφυλους ρόλους και σεξουαλικές πρακτικές. Έτσι, η διαθεματική πολιτική διεκδίκηση και η ταυτόχρονη απόρριψη των συγκροτησιακών στοιχείων της

ταυτότητας του “σωστού Έλληνα”, δείχνει να παραπέμπει στη διεκδίκηση μιας υποκειμενικότητας πέρα και έξω από τα προτάγματα της ελληνικότητας, έξω από τη ρητορική του αίματος και του σπέρματος, του πατριωτισμού, της ελληνορθόδοξης θρησκείας.

3.3.8. *My rules*: η επιλογή της γλώσσας

Μια έκφανση της υποκειμενοποίησης των δημιουργών του ΓΤ εκτός των προσταγμάτων της ελληνικότητας μπορεί να βρίσκεται στην επιλογή της γλώσσας. Οι Spolsky & Cooper (Spolsky & Cooper 1991 στο Spolsky 2009: 33) διαγράφουν τρεις συνιστώσες που έχουν να κάνουν με την επιλογή της γλώσσας προς χρήση στη δημιουργία στοιχείων του ΓΤ. Πρώτον, η γλώσσα του σήματος του ΓΤ να είναι μια γλώσσα την οποία ο δημιουργός γνωρίζει –συνθήκη που βρίσκει εφαρμογή, σύμφωνα με το συγγραφέα, σε όλα τα στοιχεία του ΓΤ (Spolsky 2009: 33). Δεύτερον, η επιλογή μιας γλώσσας την οποία ο προσδοκώμενος αναγνώστης του στοιχείου γνωρίζει ώστε να επιτυγχάνεται ο επικοινωνιακός στόχος του δημιουργού. Η τρίτη συνθήκη προϋποθέτει την επιλογή μιας γλώσσας με την οποία ο δημιουργός του στοιχείου του ΓΤ επιθυμεί να ταυτίζεται, το οποίο φέρει συνδηλώσεις ανάλογες με τη συμβολική αξία που μπορεί να προσδίδεται σε μια συγκεκριμένη γλώσσα.

Εικόνα 65

My pussy
My rules

Αλκαίου 22

Φ: 21/9/2016

Εικόνα 66

My pussy
My choice
My body
My voice

Κομνηνάκη 10

Φ: 7/9/2015

Εικόνα 67

Abolish Rape Culture

Αγίου θεράποντος & Ερμού

Δ: 9/11/2016

Φ: 9/11/2016

Εικόνα 68

Death to patriarchal stupidity

Χαριλάου Τρικούπη & Φάωνος, Μπίνειο κτίριο του Πανεπιστημίου Αιγαίου

Φ: 5/4/2016

Στο ΓΤ της Μυτιλήνης εντοπίζονται κάποια συνθήματα με έμφυλο και σεξουαλικό περιεχόμενο όπου δεν χρησιμοποιείται η ελληνική γλώσσα, αλλά η αγγλική (εικ. 65-68), ενώ έχουν εντοπιστεί ελάχιστα στοιχεία γκράφιτι (οποιοδήποτε είδους) που να μην είναι σε κάποια από τις δυο αυτές γλώσσες. Εάν προσπαθούσαμε να συνδέσουμε την παρουσία μιας γλώσσας στο ΓΤ με την παρουσία και την ζωτικότητα μιας συγκεκριμένης εθνικής και γλωσσικής ομάδας που την χρησιμοποιεί (Landry & Bourhis 1997: 44-46), πιθανόν να καταλήγαμε στο όχι και τόσο ακριβές συμπέρασμα ότι υπάρχει ένας αρκετά σημαντικός αγγλόφωνος πληθυσμός που ζει και κινείται στην πόλη της Μυτιλήνης, και, αντίστοιχα, ότι απουσιάζουν πληθυσμοί που χρησιμοποιούν γλώσσες που δεν εμφανίζονται παρά σε αμελητέο βαθμό στο ΓΤ με τη μορφή γκράφιτι.

Το συμπέρασμα, ωστόσο, μπορεί να είναι παραπλανητικό καθώς οι όψεις του ΓΤ που μπορούν να παρατηρηθούν δεν αντιστοιχούν ευθέως και απολύτως στους πληθυσμούς που όντως δρουν μέσα στο χώρο δημιουργώντας τον. Αντίθετα, στην εξέταση της παρουσίας μιας γλώσσας στο ΓΤ πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν και το συμβολικό στάτους που αυτή απολαμβάνει, αλλά και οι επικοινωνιακοί στόχοι των δημιουργών του ΓΤ (Canakis 2014). Εν προκειμένω, στόχος των δημιουργών είναι να απευθυνθούν σε μια διεθνή γλώσσα στα άτομα που αποτελούν τις “περαστικές” πληθυσμιακές ομάδες, ενώ το γεγονός ότι η πόλη τυγχάνει αυξημένης ορατότητας λόγω του ρόλου του νησιού της Λέσβου στην επικαιρότητα αυξάνει την πιθανότητα τα συνθήματα στο ΓΤ της να απαθανατιστούν σε ειδησεογραφικού τύπου φωτογραφικό υλικό, γεγονός το οποίο οι δημιουργοί των συνθημάτων συνειδητοποιούν πλήρως²⁹ και εκμεταλλεύονται με την τοποθέτηση των συνθημάτων σε μέρη όπως η πολύ κεντρική πλατεία Σαπφούς (βλ. εικ. 25).

²⁹ Από συζητήσεις με δημιουργούς συνθημάτων με περιεχόμενο ειδικά ενάντια στην κουλτούρα βιασμού και την καταπίεση που υφίστανται οι γυναίκες. Μία πληροφορήτρια μου είπε πως «ίσως και να απευθύνεται» σε κάποια πρόσφυγα-μετανάστρια, η οποία θα διαβάσει το σύνθημα που είναι γραμμένο στα αγγλικά και θα αισθανθεί πως βρίσκεται σε έναν τόπο όπου θα έχει βοήθεια και υποστήριξη από άλλες γυναίκες, αλλά πιο πολύ απευθύνεται σε εργαζόμενους σε ΜΚΟ –άτομα, δηλαδή, που μπορεί κανείς με μεγαλύτερη βεβαιότητα να υποθέσει ότι μπορούν να ερμηνεύσουν τα συνθήματα που είναι γραμμένα στα αγγλικά. Καθόλου άσχετο δεν είναι και το γεγονός ότι εικόνες από την Μυτιλήνη και άλλες περιοχές της Λέσβου αποκτούν πρωτοφανή ορατότητα μέσω της επικαιρότητας, σε μια προσπάθεια ελληνικών και διεθνών μέσων μαζικής ενημέρωσης να “μεταδοθεί” η ατμόσφαιρα που επικρατεί –συστατικό στοιχείο της οποίας είναι, φυσικά, και το ΓΤ.

Παρόλα αυτά, η ίδια η αναζήτηση συγκεκριμένων γλωσσών ως αδιάρρηκτα συνδεδεμένων με μια ομάδα σταθερή στον τόπο και στο χρόνο, και ως εύκολα διαχωριζόμενων μεταξύ τους είναι κάτι που αντιμετωπίζεται κριτικά από ορισμένα κοινωνιογλωσσολογικά ρεύματα (Jørgensen κ.ά. 2011: 26-29, Blommaert & Rampton 2011: 3-7), ενώ για τη μελέτη του ΓΤ σε συνθήκες υπερποικιλότητας ένα τέτοιο ερώτημα χάνει σχεδόν εντελώς το νόημά του (Pennycook 2009: 305-306). Αυτό που απασχολεί περισσότερο, ειδικά σε μια εθνογραφική μελέτη του ΓΤ, είναι η πραγματική χρήση της γλώσσας και όχι μιας, συγκεκριμένης γλώσσας («not... of a language, but language as such») (Jørgensen κ.ά. 2011: 28), η οποία βασίζεται στην αξιοποίηση γλωσσικών χαρακτηριστικών και πόρων από τα ομιλούντα –εν προκειμένω, γράφοντα– υποκείμενα. Χωρίς να παραγνωρίζεται η σημασία των υπονοημάτων που μπορεί να φέρει η ίδια η επιλογή της χρήσης μιας γλώσσας και όχι μιας άλλης, στο πλαίσιο μιας θεώρησης της γλώσσας τόσο ως γνωστικού όσο και κοινωνικού φαινομένου (Κανάκης 2007: 181-184) μπορούν να αναζητηθούν και οι ενδεικτικές και σημειωτικές προεκτάσεις των επιλογών αυτών και των επικοινωνιακών πρακτικών στις οποίες οδηγούν. Για παράδειγμα, στην εικόνα 61 η γαλλική –αλλά ταυτόχρονα διεθνώς κατανοητή– φράση «femmes fatales» ενσωματώνεται στην ελληνική καθομιλουμένη γλώσσα ως «φαμ φατάλες», παράφραση η οποία θα μπορούσε να διαβαστεί –εκτός από (εν)δεικτική– ως δηκτική για το ίδιο το στερεότυπο της θανατηφόρας γυναίκας. Αντίστοιχα, στο σύνθημα των εικόνων 57 και 58 «Πάπα don't preach» αξιοποιείται η φωνητική ταύτιση της ελληνικής λέξης «Πάπας» στην κλητική της πτώση με την αγγλική λέξη που υπάρχει στην αυθεντική φράση, «para». Ως εκ τούτου, θα ήταν ανακριβές να μιλήσει κανείς για ένα σύνθημα στο οποίο εντοπίζονται ξεκάθαρα δυο γλώσσες. Προκύπτουν, λοιπόν, δύο διαφορετικά συμπεράσματα σχετικά με τη χρήση στοιχείων της αγγλικής γλώσσας σε συνθήματα που εκφράζουν πολιτικές διεκδικήσεις στη βάση του φύλου & της σεξουαλικότητας.

Πρώτον, από τα συνθήματα γίνεται φανερό ότι οι δημιουργοί χρησιμοποιούν, σύμφωνα με τη συνθήκη των Spolsky & Cooper (Spolsky & Cooper 1991 στο Spolsky 2009: 33), μια γλώσσα με την οποία θέλουν να ταυτιστούν. Έτσι, η χρήση αγγλικών γλωσσικών πόρων παραπέμπει σε μια ταυτότητα που δεν μένει στην περικόλειστη, «επαρχιώτικη» ελληνικότητα, αφήγημα που, όπως σημειώνουν οι Canakis & Kersten-Rejanić, υπάρχει με παραπλήσιους τρόπους και σε άλλες βαλκανικές και δυτικές χώρες

και εθνικότητες (Canakis & Kersten-Pejanić 2016: 12-13). Η αγγλική γλώσσα, ειδικότερα, είναι συνυφασμένη με παγκοσμιοποιητικές διαδικασίες (Cenoz & Gorter 2009: 57-58) και φέρει συνδηλώσεις διεθνικότητας και κοσμοπολιτισμού (Canakis 2014), ενώ η γνώση της αγγλικής γλώσσας μπορεί να λειτουργεί και ως ενδεικτής στάτους και μορφωτικού επιπέδου. Έτσι, η επιλογή της χρήσης αγγλικών λέξεων και φράσεων συνδέεται ενδεικτικά με μια ανάλογη ταυτότητα, ατομική η συλλογική, που παραπέμπει σε υποκείμενα μορφωμένα, “κοσμογυρισμένα”, ενήμερα για επίκαιρα ζητήματα.

Επιπλέον, η ενδεικτικότητα αυτή μπορεί να λειτουργεί αμφίδρομα. Όπως περιγράφει ο Coulmas για το ΓΤ της Ταϊpei, τα στοιχεία του ΓΤ που χρησιμοποιούν την αγγλική γλώσσα ως μια “μοδάτη” επίδειξη, υποδηλώνουν όχι μόνο αυτό το “άνοιγμα προς τον κόσμο” από την πλευρά του δημιουργού, αλλά ταυτόχρονα υποδεικνύουν σε επίπεδο χωρικότητας ποια είναι τα πιο κοσμοπολίτικα μέρη της συγκεκριμένης πόλης: αυτά στα οποία τα αγγλικά είναι ορατά στο ΓΤ (Coulmas 2009: 228-229). Κάτι ανάλογο φαίνεται να συμβαίνει και στα συνθήματα που εντοπίζονται στο ΓΤ της Μυτιλήνης. Η χρήση της αγγλικής γλώσσας παραπέμπει από τη μια σε ένα “άνοιγμα προς τον κόσμο”, καθώς οι δημιουργοί των συνθημάτων αυτών απευθύνονται τόσο στους περισσότερο μόνιμους κάτοικους της πόλης, όσο και στους λιγότερο μόνιμους διαβάτες της πόλης: τους περαστικούς πρόσφυγες-μετανάστες, τους δημοσιογράφους, τους ευρωπαίους εργαζόμενους και εθελοντές σε ΜΚΟ, κ.ο.κ. Υπό αυτή την έννοια, όχι μόνο αξιοποιείται η πληροφοριακή λειτουργία της γλώσσας (Canakis 2017: 169), αλλά επιπλέον δηλώνεται ενδεικτικά πως οι προβληματισμοί που έρχονται στην επιφάνεια συμπλέουν με αυτούς που εμφανίζονται παγκοσμίως. Από την άλλη, η παρουσία συνθημάτων με περιεχόμενο που περιγράφει μια πολιτική διεκδίκηση στη συγκεκριμένη διεθνή γλώσσα “μαρκάρει” –και έτσι συγκροτεί– το δημόσιο χώρο ως τον τόπο ακριβώς στον οποίο δρουν αυτές οι συλλογικότητες και οι υποκειμενικότητες που έχουν σκοπό να κάνουν αισθητή την παρουσία τους.

Δεύτερον, τα αγγλικά μπορούν να λειτουργήσουν ως *lingua franca*, μια κοινή γλώσσα που μπορεί να γίνει κατανοητή, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, από ένα πολύ μεγαλύτερο κοινό. Ως τέτοια λειτουργεί τόσο στον offline όσο και στον online χώρο, πράγμα το οποίο καθιστά τα αγγλικά την κατεξοχήν “γλώσσα του διαδικτύου”. Αυτό αποκτά σημασία αν συνυπολογιστεί ο ρόλος της χρήσης του διαδικτύου στη

διάδοση ειδήσεων, ιδεών και πληροφοριών και εν τέλει, στη συγκρότηση ομάδων πολιτικών διεκδικήσεων, καθώς και του συντονισμού των δράσεων τους.³⁰

Εδώ, οι αγγλικές φράσεις στα συνθήματα στο ΓΤ της Μυτιλήνης ενάντια στον (ετερο)σεξισμό, τον φασισμό, τον εθνικισμό και την θρησκεία χρησιμοποιούνται ως γλωσσικοί πόροι μέσα απ' τους οποίους κατασκευάζονται νοήματα, ταυτότητες και νοήματα για ταυτότητες. Με άλλα λόγια, οι διαδικασίες παραγωγής νοημάτων – παγκοσμιοποιημένες αλλά ταυτόχρονα πέρα για πέρα τοπικές– διαπλέκονται με διαδικασίες παραγωγής ταυτοτήτων υποκειμένων που βρίσκονται σε μια συνεχή διαδικασία αυτο- και ετερο-προσδιορισμού μέσω γλωσσικών διεπιδράσεων (Αρχάκης & Τσάκωνα 2011: 53-56). Ο τρόπος με τον οποίο αυτό συμβαίνει έχει να κάνει εξίσου με τους δημιουργούς και με τους αναγνώστες των συνθημάτων, αλλά και με τον ίδιο τον τόπο στον οποίο αυτά βρίσκονται, καθώς τα στοιχεία του ΓΤ που βρίσκονται στις δημόσιες επιφάνειες της πόλης ενδεικνύουν νοήματα τα οποία μπορούν να συγκροτήσουν μια ενδεικτική σχέση με τον ίδιο τον τόπο στον οποίο δημιουργούνται (Canakis 2012, 2014). Συνεπώς, ο ρόλος της χρήσης της αγγλικής γλώσσας εδώ είναι ακριβώς η τοποθέτηση των υποκειμένων που δημιουργούν τα συνθήματα εντός μιας ευρύτερης συνομιλίας που λαμβάνει χώρα στη Μυτιλήνη, στην Αθήνα αλλά και παγκοσμίως.

3.3.9. *Ελεύθερες, όχι γενναίες*: Συνομιλία με γεγονότα και τόπους

Οι τοπικές ομάδες διεκδικήσεων που παρεμβαίνουν στο ΓΤ, εκτός του ότι αντλούν από γεγονότα της επικαιρότητας “απαντώντας” σε αυτά με μέσον την υλικότητα και την ενδεικτικότητα του δημοσίου χώρου (όπως φάνηκε παραπάνω, με την περίπτωση των γκράφιτι στις εικόνες 52, 47-49), φαίνεται να λειτουργούν συχνά στο πλαίσιο ενός άτυπου συντονισμού χρονικότητας με αντίστοιχες δράσεις σε άλλες ελληνικές πόλεις, και ειδικά την Αθήνα. Συνθήματα παραπλήσιου περιεχομένου εμφανίζονται, δηλαδή, σχεδόν ταυτόχρονα σε κεντρικά σημεία στη Μυτιλήνη και σε άλλες πόλεις.

³⁰ Για τις χρήσεις της αγγλικής γλώσσας στο online συμφραζόμενο βλ. Androutsopoulos (2003, 2006) και Leppänen κ.ά. (2009).

Ένα παράδειγμα που καταδεικνύει το πώς οι εντόπιες ομάδες διεκδικήσεων επικοινωνούν με άλλες είναι συνθήματα σαν αυτά στις εικόνες 10-14. Τα συνθήματα αυτά εμφανίζονται την ίδια ημέρα στο ΓΤ της Μυτιλήνης, με την ίδια υπογραφή –το σύμβολο του θηλυκού γένους– και γραμμένα με το χαρακτηριστικό μωβ χρώμα. Επιπλέον, η τοποθέτηση των συνθημάτων αυτών ακολουθεί μια σχετικά γραμμική πορεία που διατρέχει τα κεντρικότερα και τα πιο πολυσύχναστα μέρη της πόλης. Η μέρα που δημιουργούνται τα συνθήματα αυτά είναι η 9η Νοεμβρίου 2016, λίγες ημέρες, δηλαδή, πριν τις προγραμματισμένες στην Αθήνα³¹ αλλά και σε άλλες πόλεις³² φεμινιστικές πορείες ενάντια στην κουλτούρα βιασμού. Σημειωτέο είναι ότι τις προηγούμενες ημέρες αφίσες φτιαγμένες από αθηναϊκές συλλογικότητες που ενημέρωναν για το κάλεσμα στο κέντρο της Αθήνας αναρτήθηκαν στην πόλη της Μυτιλήνης, ενώ πολλά από τα συνθήματα που δημιουργούνται στο ΓΤ της Μυτιλήνης την 9^η Νοεμβρίου έχουν ίδιο ή ελαφρώς παραλλαγμένο περιεχόμενο με φράσεις που εμφανίζονται στην πορεία στην Αθήνα, είτε ως γκράφιτι στα σημεία από τα οποία περνά η πορεία, είτε ως πανό και τρικάκια (φειγ-βολάν) που πετιούνται στο δρόμο κατά τη διάρκεια της δράσης.³³

Πέραν της συγκεκριμένης περίπτωσης, τα ίδια τα συνθήματα που εμφανίζονται στο ΓΤ της Μυτιλήνης –είτε ελληνόφωνα είτε αγγλόφωνα– είναι τις περισσότερες φορές συνθήματα γνωστά και αναγνωρίσιμα, συνθήματα που αναπαράγονται από αντίστοιχες κινηματικά οργανωμένες ομάδες εντός και εκτός Ελλάδας. Για παράδειγμα, ο Canakis (2017) μελετά το ΓΤ στη Σταδίου, ένα κεντρικό δρόμο της Αθήνας. Περιγράφει, έτσι, μια ιστορία αντίστροφου εξευγενισμού (de-gentrification) (Canakis 2017: 165-166) και πρωτόγνωρης ορατότητας γκράφιτι με έμφυλο και σεξουαλικό περιεχόμενο, ενώ τα συνθήματα που ερευνά παρουσιάζουν ομοιότητα ή και ταύτιση με τα ανάλογα στην πόλη της Μυτιλήνης. Ένα επιπλέον παράδειγμα

³¹ Βλ. το άρθρο «[Αθήνα] Φεμινιστική πορεία ενάντια στη κουλτούρα του βιασμού | Σάββατο 12/11, 12:00» <https://athens.indymedia.org/post/1564751/> (τελευταία πρόσβαση: 25/5/2017).

³² Βλ. για παράδειγμα, την αφίσα για πορεία στη Δράμα <http://3.bp.blogspot.com/-H-EXirA5ahI/WCRurX9fC7I/AAAAAAAAAQQ/Cvi5mSLdVuMJb6mg2vJ-MDXw6CL4KnSXACK4B/s1600/Document-page-001.jpg> (τελευταία πρόσβαση: 25/5/2017).

³³ Βλ. φωτογραφικό υλικό από την διαδήλωση http://www.provo.gr/antirape_cult/ (τελευταία πρόσβαση: 25/5/2017).

αποτελεί το σύνθημα «στο δρόμο θέλουμε να είμαστε ελεύθερες όχι γενναίες» (εικ. 18) που εμφανίζεται σε περίοπτο σημείο στο ΓΤ της Μυτιλήνης το Νοέμβριο του 2016, και το οποίο αποτελεί μετάφραση του αντίστοιχου ισπανόφωνου συνθήματος «de camino a casa quiero ser libre, no valiente».³⁴ Το σύνθημα αυτό ανακύπτει λίγο καιρό νωρίτερα στην Αργεντινή, τον Οκτώβριο του 2016, κατά τις μαζικές διαδηλώσεις ενάντια στην έμφυλη βία και τη γυναικοκτονία με το πρόταγμα «Ni una menos» («Ούτε μια λιγότερη»), το οποίο γίνεται το όνομα της αντίστοιχης φεμινιστικής ομάδας που συνεχίζει να δρα στη χώρα αυτή.³⁵ Γίνεται, λοιπόν, φανερό, πως η πολιτική διεκδίκηση γίνεται από ομάδες που ενώ επικοινωνούν με τις εξελίξεις άλλων αστικών κέντρων, εντούτοις παραμένουν ανεξάρτητες και αντλούν από εντόπια ζητήματα και ανησυχίες (Canakis 2016: 48). Όπως παρατηρεί ο Pennycook (2010), «το γκράφιτι κινείται διασχίζοντας έναν παγκοσμιοποιητικό κόσμο, κοσμώντας τοίχους... καλωσορίζοντας νέες αφίξεις στην πόλη με μια αίσθηση αστικής οικειότητας» (Pennycook 2010: 144) που συνδέει την πόλη της Μυτιλήνης με άλλες εντός και εκτός Ελλάδας. Τα συνθήματα που γράφονται, λοιπόν, παραπέμπουν σε μια ομάδα ατόμων που συνομιλεί και αλληλεπιδρά με παρόμοιες ομάδες σε άλλα, περισσότερο ή λιγότερο όμοια, χωρικά, κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα.

³⁴ Πρβλ. «[...] we will label as sexual harassment what was once the ordinary banter of males asserting their dominance. We declare our right - still contested, viciously - to safety not only in our homes but in the streets. We all intend to be streetwalkers.» (DuBois & Gordon 1985: 42).

³⁵ Βλ. το άρθρο «NiUnaMenos: How the brutal gang rape and murder of a schoolgirl united the furious women of Latin America» <http://www.telegraph.co.uk/women/life/niunamenos-how-a-schoolgirls-brutal-gang-rape-and-murder-united/> (τελευταία πρόσβαση: 25/5/2017).

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα στοιχεία του ΓΤ, σύμφωνα με τον Ben-Rafael ο οποίος αντλεί από το πεδίο της κοινωνιολογίας της γλώσσας, μπορούν να μελετηθούν ως “κοινωνικά γεγονότα” (Ben-Rafael 2009: 40-43), καθώς σχηματίζουν μια κοινωνική πραγματικότητα που σχετίζεται με την κοινωνική ζωή ενός τόπου. Από μια κοινωνιογλωσσολογική σκοπιά, τα στοιχεία του ΓΤ εμπίπτουν στις γλωσσικές πράξεις (Canakis & Kersten-Rejanić 2016: 1), με τις ιδιομορφίες που επισύρει το γεγονός ότι εμφανίζονται ως γραπτά κείμενα στο δημόσιο χώρο, καθώς δεν αποτελούν “έπεα πτερόεντα” αλλά ούτε είναι μόνιμα και αμετάβλητα, εφόσον διαβάζονται κάθε φορά με διαφορετικές αναγνώσεις.

Για τον Pennycook (2010: 138-140) το ΓΤ μπορεί να ιδωθεί ως ένα σύνολο από δημόσιες ενέργειες γραμματισμού, ενώ τα “παραβατικά” σε ότι αφορά την τοποθέτηση και το περιεχόμενό τους γκράφιτι συνθέτουν αντι-γραμματισμούς. Το ΓΤ μπορεί, επίσης, να θεωρηθεί ως ένα συνονθύλευμα από «σημειωτικές στιγμές στην κοινωνική διάδοση λόγων» (Stroud & Mpendukana 2009: 363), ενώ όλα τα παραπάνω συνάδουν με τη θεώρηση των δημόσιων χώρων που απαρτίζουν το ΓΤ ως ένα πεδίο αμφισβητούμενο, που βρίσκεται υπό συνεχή διαπραγμάτευση μέσω των ενεργειών των δρώντων υποκειμένων (Καραθανάσης 2010: 316-317). Οι ενέργειες αυτές αποτυπώνονται στο ΓΤ με τρόπο τέτοιο, ώστε θα μπορούσε αυτό να ιδωθεί και σαν ένα είδος άτυπου “αρχείου”: ένα σύνολο σημείων, δηλαδή, με την υλική αλλά και με τη μεταφορική έννοια, στα οποία αποτυπώνονται εντόπιες ανησυχίες, και τα οποία μπορούν να συνομιλούν με κοινωνικές πραγματικότητες και ταυτότητες που μπορούν να “διαβαστούν” μέσω του ΓΤ. Όπως κάθε αρχείο, γίνεται φανερό πως το ιδιότυπο, δυναμικό και μεταβαλλόμενο αρχείο του ΓΤ δεν αποτελεί μια ακριβή αποτύπωση γεγονότων και διαδικασιών που εκφράζονται μέσα από τις χρήσεις της γλώσσας, ούτε καν μια ευθεία αντανάκλασή τους, ενώ λειτουργεί και συγκροτησιακά της ίδιας της πραγματικότητας που φαίνεται να αποτυπώνει. Ακριβέστερη, λοιπόν, θα ήταν μια περιγραφή του ΓΤ ως “παραμορφωτικού καθρέφτη” («carnival mirror») (Gorter 2012: 3). Ένα πεδίο, με άλλα λόγια, το οποίο μπορεί να πληροφορήσει για κοινωνικές αντιλήψεις, σχέσεις, διαδικασίες και αναταραχές που συμβαίνουν σε έναν συγκεκριμένο τόπο, ακριβώς επειδή το αποτέλεσμα αυτών βρίσκεται με διάφορους τρόπους έκφραση στο ΓΤ.

Συνεπώς, κάποιος ο οποίος επισκέπτεται τη Μυτιλήνη πρώτη φορά και παρατηρεί το πλήθος των συνθημάτων στο ΓΤ της πόλης πιθανόν να αποκομίσει την αίσθηση μιας “φεμινιστικής χώρας του ποτέ-ποτέ”, ενός τόπου που τα ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας είναι –αναπάντεχα– στο προσκήνιο των προβληματισμών της τοπικής κοινωνίας με τρόπους που ευνοούν το δημόσιο διάλογο και δίνουν ορατότητα στις φεμινιστικές και ΛΟΑΤΚΙ διεκδικήσεις, το οποίο μπορεί να διαβαστεί στο ΓΤ. Επιπλέον, όπως παρατηρεί ο Canakis (2016: 48) μπορεί να παρατηρηθεί μια ιδιόμορφη κατάσταση, στην οποία τα συνθήματα λειτουργούν ως μια απάντηση –ή, ακριβέστερα, αντεπίθεση– σε προκλήσεις που δεν έγιναν ποτέ, τουλάχιστον στο ΓΤ με τον άμεσο και απειλητικό τρόπο που ο συγγραφέας εντοπίζει στην έρευνά του σε άλλες βαλκανικές πόλεις. Έτσι, σπάνια εγγράφονται στο ΓΤ της πόλης λ.χ. ευθείες απειλές για τα ΛΟΑΤΚΙ υποκείμενα, και ούτε μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι το πολιτικό γκράφιτι προκύπτει τόσο πυκνά και ορμητικά ως απάντηση σε κάποια πρόσφατη και παρατηρήσιμη έξαρση της έμφυλης και σεξουαλικής βίας. Εντούτοις, δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς πως τέτοιου είδους επιθέσεις μπορούν να λάβουν χώρα σε όλες τις πτυχές της καθημερινής πρακτικής. Έτσι, τελικά, οι παρεμβάσεις στο ΓΤ, μπορούν – αν όχι να οδηγούν σε κάποιου είδους πολιτικό αναστοχασμό, πράγμα το οποίο παρότι αποτελεί στόχο κάποιων συνθημάτων, μοιάζει αμφίβολο– να αποτελέσουν μια “απάντηση” στις συνθήκες εντός των οποίων δημιουργούνται: συνθήκες σκληρά οργανωμένης πατριαρχικής ετεροκανονικότητας.

Μέσα από τα δεδομένα, λοιπόν, γίνεται φανερό το πώς οι γλωσσικοί πόροι μπορούν να χρησιμοποιηθούν ώστε να αποτυπωθούν κυρίαρχοι λόγοι στο ΓΤ, συγκροτώντας τον ετεροκανονικό δημόσιο χώρο, καθώς επίσης –και αυτό είναι ίσως πιο ενδιαφέρον– πώς η πρωτοκαθεδρία της ετεροκανονικότητας αλλά και των κυρίαρχων λόγων για την έμφυλη και σεξουαλική ιεραρχία μπορεί να αμφισβητηθεί. Αυτό βλέπουμε να συμβαίνει μέσω της αποτύπωσης μαχητικών, έως και επιθετικών διακηρύξεων που “φωνάζουν” την παρουσία ατόμων και συλλογικοτήτων τα οποία δεν έχουν σκοπό να παραδώσουν το δημόσιο χώρο. Επιπλέον, τα συνθήματα –ιδωμένα ως πολυτροπικές και όχι απλώς γλωσσικές επικοινωνιακές “στιγμές”– επιχειρούν να ανατρέψουν, ή έστω να υποσκάψουν, πολιτισμικά νοήματα. Γίνεται μια προσπάθεια, δηλαδή, να επαναδιαμορφωθούν οι ενδεικτικές συνδέσεις μέσα από τις οποίες

παράγονται νοήματα που κατασκευάζουν, οριοθετούν και περιφρουρούν την “κανονικότητα”.

Οι ενδεικτικές και σημειωτικές σχέσεις που τα συνθήματα με έμφυλο και σεξουαλικό περιεχόμενο συγκροτούν με τον ίδιο τον τόπο στον οποίο δημιουργούνται δεν είναι σχέσεις που αγνοούν τις υπάρχουσες συνδέσεις ή το πολιτικό και ευρύτερο κοινωνικό συγκείμενο που τις τροφοδοτεί. “Πατώντας”, ωστόσο, πάνω σε αυτές τις σχέσεις με αναπάντεχους, παραβατικούς –σε γλωσσικό, αλλά και σε υλικό/νομικό επίπεδο– τρόπους, επιχειρείται η δημιουργία διαφορετικών συνδέσεων, έτσι ώστε να αλλάξει και το ίδιο το νόημα των κατηγοριών που οι σχέσεις αυτές συνδέουν. Η γλώσσα, λοιπόν, όπως εμφανίζεται στο δημόσιο χώρο, γίνεται το μέσον για να κατασκευαστούν νέες νοηματοδοτήσεις του φύλου και της σεξουαλικότητας, ενώ η διαδικασία αυτή συνομιλεί με διαδικασίες κατασκευής «στρατηγικά πειραγμένων» (Κανάκης, 2011: 339) έμφυλων και σεξουαλικών υποκειμενικοτήτων.

Η επιχειρούμενη αυτή ανατροπή φαίνεται να απαντάται με την επανεμφάνιση κυρίαρχων νοηματοδοτήσεων του φύλου και της σεξουαλικότητας. Αυτό μπορεί να καταγράφεται στο ΓΤ με ένα συμβολικό τρόπο, όπως λ.χ. στην εικόνα 62, όπου το αρχικό σύνθημα ενάντια στο σεξισμό και την ομοφοβία σταδιακά ξεθωριάζει, ενώ προστίθεται σε αυτό ένα πολύ γνωριμότερο, σχετικό με τον αθλητισμό γκράφιτι: η ΑΕΚ, έτσι, υπερισχύει των φεμινιστικών και ΛΟΑΤΚΙ αναζητήσεων στο ΓΤ και τις καλύπτει.

Εκτός αυτού, ωστόσο, κυρίαρχες νοηματοδοτήσεις για το φύλο και τη σεξουαλικότητα τείνουν να επανεγγράφονται μέσω της ανθρώπινης δράσης στο δημόσιο χώρο συχνά με καθόλου τυχαίο, αλλά αντίθετα με εκούσια προκλητικό τρόπο. Για παράδειγμα, στις εικόνες 52 και 53 παρατηρούμε ότι αρκετό καιρό μετά την αρχική δημιουργία του φεμινιστικού συνθήματος και αφού η προσθήκη άλλων στοιχείων του ΓΤ και το ξεθώριασμα του άσπρου φόντου ήδη το έχουν καταστήσει σχετικά δυσανάγνωστο (με άλλα λόγια, λιγότερο προκλητικό), το νόημά του αρχικού συνθήματος και πάλι δεν είναι αρκετά ακίνδυνο, και ως εκ τούτου χρειάζεται να απαντηθεί. Αυτό γίνεται αφενός με τη φράση «πούτσες» (εικ. 53), που μπορεί να λαμβάνει το χαρακτήρα μιας ακυρωτικής έκφρασης, εννοώντας ότι αυτά στα οποία απαντά είναι ανόητα ή αχρείαστα –χωρίς να παραβλέπεται, βεβαίως, και ο συμβολισμός που η λέξη ενέχει, ως αναφορά στην επανεγκαθίδρυση της ανδρικής

ισχύος. Αφετέρου δε, αυτό γίνεται με τη διατύπωση «μαχητικός σεξισμός» (εικ. 53), η οποία παρότι εννοείται ως σαρκαστική, εντούτοις (και κατά ειρωνικό τρόπο) μάλλον βρίσκεται πιο κοντά στην καθημερινή πρακτική σε ό,τι αφορά τα ελληνικά συμφραζόμενα απ' ό,τι ο δημιουργός του συνθήματος ίσως υποθέτει.

Οι απαντήσεις αυτές, λοιπόν, παρότι φαίνεται να γράφονται μέσα από ένα φίλτρο κυνισμού ή αστεϊσμού, επιμένουν να καταδεικνύουν τη δημιουργία των αρχικών συνθημάτων ως εκτός τόπου και χρόνου, και εν τέλει, άνευ λόγου. Μπορεί κανείς, λοιπόν, να διαπιστώσει την μεταβολή του συνθήματος «Create your own gender» (εικ. 17), μεταβολή που το καθιστά από αστείο έως ακατανόητο («Karate your own gender»), αποδυναμώνοντας ή απαλείφοντας το πρόταγμα που περιέχει. Χαρακτηριστικότερη, ωστόσο, είναι η εικόνα (εικ. 59), όπου στην διπλανή διαθέσιμη επιφάνεια δίνεται η απάντηση που υπογράφεται με το σύμβολο του αρσενικού γένους και προσφέρεται να εξηγήσει, τελικά, τί ακριβώς φταίει για ένα περίπλοκο ζήτημα με βαθιές πολιτισμικές ρίζες: μια λάθος αντίληψη.

Εικόνα 69

*Δε φταίει η ενδυμασία,
φταίει η κουλτούρα
βιασμού και η
πατριαρχία*

Χαριλάου Τρικούπη,
Μπίνειο κτίριο του
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Φ: 10/4/2016

Εικόνα 70

*Φταίει απλά η λάθος
αντίληψή σας*

Χαριλάου Τρικούπη,
Μπίνειο κτίριο του
Πανεπιστημίου Αιγαίου

Δ: 1/4/2017

Φ: 10/4/2017

Παρά τις ρωγμές, δηλαδή, που μπορούν να επιφέρουν τα συνθήματα που παρουσιάζουν φεμινιστικές και ΛΟΑΤΚΙ διεκδικήσεις στο ΓΤ –ο αντίκτυπος των οποίων μπορεί να διαπιστωθεί ακριβώς από τις “απαντήσεις” που βρίσκουν– κυρίαρχες νοηματοδοτήσεις για το φύλο και τη σεξουαλικότητα μάχονται να καταλάβουν (ή να μην παραχωρήσουν) το δημόσιο χώρο. Αυτό συμβαίνει ακόμα και μέσα από ένα μέσον “παραβατικό” και συνδεδεμένο με νοήματα ανατρεπτικά της –οικονομικής, έμφυλης, σεξουαλικής ή εθνικής– κανονικότητας, όπως το γκράφιτι. Μέσα από τον διακειμενικό αυτό “διάλογο”, ωστόσο, μπορεί να φανεί ξεκάθαρα η κυριαρχία της ευταξίας, η οποία θίγεται ακόμα και με την δημόσια παρουσία ορισμένων λέξεων και επιζητεί μόνιμως να έχει «τον τελευταίο λόγο» (Canakis 2017: 171-172). Από την άλλη, φαίνεται να επιχειρείται η οριοθέτηση του υλικού χώρου, της πόλης της Μυτιλήνης, ως τόπο ύπαρξης που “χωράει” τόσο τις τέτοιου είδους πιθανές ανατροπές όσο και τα δρώντα υποκείμενα που τις επιδιώκουν, καθώς η κατάκτηση του υλικού χώρου συνυπάρχει με τη συνδήλωση της δημιουργίας πολιτισμικού χώρου.

Αντίστοιχα, το ότι δημιουργείται σταδιακά ένα πολιτισμικό συγκείμενο στο οποίο χωράει προβληματισμός για ζητήματα φύλου & σεξουαλικότητας δημιουργεί το απαραίτητο “πρόσφορο έδαφος” ώστε όψεις αυτού του προβληματισμού να αποτυπώνονται στο ΓΤ. Έτσι, το ΓΤ αναδεικνύεται στο πεδίο όπου λαμβάνει χώρα μια αέναη μάχη μεταξύ δημιουργών στοιχείων του ΓΤ αλλά και μεταξύ νοημάτων για την κατάκτηση τόσο του υλικού, όσο και του πολιτισμικού χώρου, ενώ η γλώσσα, με τις σημειωτικές και ενδεικτικές προεκτάσεις της έχει κεντρικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Androutsopoulos, J. (2003). Non-native English and sub-cultural identities in media discourse. Στο H. Sandøy (Επιμ.), *Den fleirspråklege utfordringa/The multilingual challenge* (σσ. 83-98). Oslo: Novus.
- Androutsopoulos, J. (2006). Introduction: Sociolinguistics and computer-mediated communication. *Journal of Sociolinguistics*, 10(4), σσ. 419-438.
- Backhaus, P. (2006). Multilingualism in Tokyo: A look into the Linguistic Landscape. Στο D. Gorter (Επιμ.), *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism* (σσ. 52-66). Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters.
- Backhaus, P. (2010). Multilingualism in Japanese Public Space - Reading the Signs. *Japanese Studies*, 30(3), 359-372. doi:10.1080/10371397.2010.518598
- Barni, M., & Bagna, C. (2009). A Mapping Technique and the Linguistic Landscape. Στο E. Shohamy, & D. Gorter (Επιμ.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* (σσ. 126-140). London: Routledge.
- Barni, M., & Bagna, C. (2015). The Critical Turn In LL: New Methodologies and New Items In LL. *Linguistic Landscape. An international journal*, 1(1/2), 6-18.
- Barni, M., & Bagna, C. (2016). 1 March - 'A day without immigrants': The Urban Linguistic Landscape and the Immigrants' Protest. Στο R. Blackwood, E. Lanza, & H. Woldemariam (Επιμ.), *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes* (σσ. 55-70). London: Bloomsbury.
- Barrett, R. (2014). The Emergence of the Unmarked: Queer Theory, Language Ideology, and Formal Linguistics. Στο L. Zimman, J. L. Davis, & J. Raclaw (Επιμ.), *Queer Excursions: Rethorizing Binaries in Language, Gender, and Sexuality* (σσ. 195-223). Oxford: Oxford University Press.

- Ben-Rafael, E. (2009). A Sociological Approach to the Study of Linguistic Landscapes. Στο E. Shohamy, & D. Gorter (Επιμ.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* (σσ. 40-54). London: Routledge.
- Ben-Rafael, E., & Ben-Rafael, M. (2015). Linguistic landscapes in an era of multiple globalizations. *Linguistic Landscape. An international journal*, 1(1/2), 19-37.
- Ben-Rafael, E., Shohamy, E., Amara, M. H., & Trumper-Hecht, N. (2006). Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The case of Israel. Στο D. Gorter (Επιμ.), *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism* (σσ. 7-30). Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters.
- Blommaert, J. (2005). *Discourse. A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blommaert, J. (2013). *Ethnography, Superdiversity and Linguistic Landscapes: Chronicles of Complexity*. Bristol: Multilingual Matters.
- Blommaert, J. (2016). *The conservative turn in linguistic landscape studies*. Ανάκτηση από <http://alternative-democracyresearch.org/2016/01/05/the-conservative-turn-in-linguistic-landscape-studies/>
- Blommaert, J., & De Fina, A. (2016). Chronotopic identities: On the timespace organization of who we are. *Tilburg Papers in Culture Studies*, 153, 1-26.
- Blommaert, J., & Maly, I. (2014). Ethnographic linguistic landscape analysis and social change. A case study. *Tilburg Papers in Culture Studies*, 100, 1-29.
- Blommaert, J., & Rampton, B. (2011). Language and Superdiversity. *Diversities*, 13(2), 1-21.
- Bruner, E. M., & Kelso, J. (1980). Gender Differences in Graffiti: A Semiotic Perspective. *Women's Studies International Quarterly*, 3, σσ. 239-252.
- Butler, J. (2009). Performativity, Precarity and Sexual Politics. *AIBR. Revista de Antropología Iberoamericana*, 4(3), σσ. i-xiii.

- Calvet, L.-J. (1990). Des mots sur les murs: Une comparaison entre Paris et Dakar. Στο R. Chaudenson (Επιμ.), *Des langues et des villes, Colloque International, Dakar, 15-17 décembre 1990* (σσ. 73-83). Paris: Agence de cooperation culturelle et technique.
- Cameron, D., & Kulick, D. (2003). *Language and Sexuality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Canakis, C. (2013). The "national body": Language and sexuality in the Balkan national narrative. Στο F. Tsibiridou, & N. Palantzas (Επιμ.), *Myths of the Other in the Balkans: Representations*, (σσ. 305-320). Thessaloniki: www.balkanmyth.com.
- Canakis, C. (2014). Greek and English in public space: Aspects of the linguistic landscape in Athens. *Προσκεκλημένη ομιλία στο συμπόσιο "Greek in Contact with English"*. Europe House, London.
- Canakis, C. (2016). Snapshots of the Balkans through Ethnographic Investigation of the Linguistic Landscape. *Punctum*, 2(2), σσ. 24-65.
- Canakis, C. (2017). The linguistic landscape of Stadiou Street in Athens: An ethnographic approach to the linguistic appropriation of contested space. Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 37 (σσ. 165-180).
- Canakis, C. (υπό έκδοση α). Categorization & Indexicality. Στο K. Hall, & R. Barrett (Επιμ.), *The Oxford Handbook of Language and Sexuality*. Oxford: Oxford University Press.
- Canakis, C. (υπό έκδοση β). Notes on an ethnographic approach to the linguistic landscape of the Balkans. *Synergies Sud-Est europeen* n°5/2017, "L'Image de l'Autre dans les Balkans: Propositions pour ponderer la dissymetrie linguistique".
- Canakis, C., & Kersten-Pejanić, R. (2016). Spray-Canned Discourses: Reimagining Gender, Sexuality, and Citizenship Trough Linguistic Landscapes in the

- Balkans. Στο M. Mlinaric, S. Goll, & J. Gold (Επιμ.), *Minorities under Attack: Othering and Right-Wing Extremism in Southeast European Societies* (σσ. 128-159). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Carrington, V. (2009). I write, therefore I am: texts in the city. *Visual Communication*, 8(4), 409-425.
- Cenoz, J., & Gorter, D. (2006). Linguistic Landscape and Minority Languages. Στο D. Gorter (Επιμ.), *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism* (σσ. 67-80). Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters.
- Cenoz, J., & Gorter, D. (2009). Language Economy and Linguistic Landscape. Στο E. Shohamy, & D. Gorter (Επιμ.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* (σσ. 55-69). New York, London: Routledge.
- Chmielewska, E. (2007). Framing [Con]text: Graffiti and Place. *Space and Culture*, 10(2), 145-169.
- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, 19(6), σσ. 829-859.
- Coulmas, F. (2009). Linguistic Landscaping and the Seed of the Public Sphere. Στο E. Shohamy, & D. Gorter (Επιμ.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* (σσ. 13-24). New York, London: Routledge.
- Coupland, N., & Garrett, P. (2010). Linguistic landscapes, discursive frames and metacultural performance: The case of Welsh Patagonia. *International Journal of the Sociology of Language*(205), 7-36.
- Duranti, A. (2003). Indexical Speech across Samoan Communities. Στο S. M. Low, & D. Lawrence-Zúñiga (Επιμ.), *The anthropology of space and place : locating culture* (σσ. 110-127). Malden, MA: Blackwell.
- Edelman, L. (2009). What's in a name? Classification of Proper Names by Language. Στο E. Shohamy, & D. Gorter (Επιμ.), *Linguistic landscape : expanding the scenery* (σσ. 141-154). New York, London: Routledge.

- Freeman, E. (2010). *Time Binds: Queer Temporalities, Queer Histories*. Durham, London: Duke University Press.
- García, O. (2009). Education, multilingualism and translanguaging in the 21st century. Στο A. Mohanty, M. Panda, R. Phillipson, & T. Skutnabb-Kangas (Επιμ.), *Multilingual Education for Social Justice: Globalising the local* (σσ. 128-145). New Delhi: Orient Blackswan.
- Gordon, L., & DuBois, E. (1985). Seeking Ecstasy on the Battlefield: Danger and Pleasure in Nineteenth Century Feminist Sexual Thought. Στο C. S. Vane (Επιμ.), *Pleasure and Danger: exploring female sexuality* (σσ. 31-49). Boston, London: Routledge & Kegan Paul.
- Gorter, D. (2006). Introduction: The Study of the Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism. Στο D. Gorter (Επιμ.), *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism* (σσ. 1-6). Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters.
- Gorter, D. (Επιμ.). (2006). *Linguistic Landscape. A New Approach to Multilingualism*. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters.
- Gorter, D. (2013). Linguistic landscapes in a multilingual world. *Annual Review of Applied Linguistics*, 33, 190-212.
- Grbavac, I. (2013). Linguistic landscape in Mostar. *Jezikoslovlje*, 14.2-3, 501-515.
- Green, S. (2010). Performing Border in the Aegean. On relocating political, economic and social relations. *Journal of Cultural Economy*, 3(2), σσ. 261-278.
- Green, S. (2014). Σε χρόνο μέλλοντα: Καθημερινές αφηγήσεις για τα αλβανικά και τα ελληνοτουρκικά σύνορα. Στο Ε. Παπαταξιάρχης (Επιμ.), *Πολιτικές της καθημερινότητας. Σύνορο, σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα* (σσ. 207-233). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

- Green, S. (2017). When infrastructures fail: an ethnographic note in the middle of an Aegean crisis. Στο P. Harvey, C. Jensen, & A. Morita (Επιμ.), *Infrastructures and Social Complexity. A companion* (σσ. 271-283). London: Routledge.
- Halberstam, J. (2011). *The Queer Art of Failure*. Durham, NC: Duke University Press.
- Halkià, A. (2015). Democracy and Greece-in-crisis. Contesting masculinities take center stage. *Deportate, Esuli e Profughe*(27), σσ. 182-191.
- Halsey, M., & Young, A. (2002). The Meanings of Graffiti and Municipal Administration. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 35(2), σσ. 165-186.
- Huebner, T. (2006). Bangkok's Linguistic Landscapes: Environmental Print, Codemixing and Language Change. Στο D. Gorter (Επιμ.), *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism* (σσ. 31-51). Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters.
- Jacobs, A. (2002). Appropriating a Slur: Semantic Looping in the African-American Usage of ‘Nigga’. *M/C: A Journal of Media and Culture*, 5(4).
- Jaworski, A., & Thurlow, C. (2010). Introducing Semiotic Landscapes. Στο A. Jaworski, & C. Thurlow (Επιμ.), *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space* (σσ. 1-40). London: Continuum International Publishing Group.
- Jørgensen, J. N., Karrebæk, M. S., Madsen, L. M., & Møller, J. S. (2011). Polylinguaging in Superdiversity. *Diversities*, 13(2), 23-37.
- Kallen, J. L., & Dhonnacha, E. (2010). Language and Inter-language in Urban Irish and Japanese Linguistic Landscapes. Στο E. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni (Επιμ.), *Linguistic Landscape in the City* (σσ. 19-36). Bristol, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters.

- Kitis, E. (2011). The subversive poetics of a marginalized discourse and culture. Στο E. Foust, & S. Fuggle (Επιμ.), *Word on the Street* (σσ. 53-70). London: IGRS Books.
- Kitis, E., & Milani, T. M. (2015). The performativity of the body: Turbulent spaces in Greece. *Linguistic Landscape*, 1(3), 268-290.
- Knight, D. M. (2015). Wit and Greece's economic crisis. *American Ethnologist*, 42(2), σσ. 230-246.
- Kulick, D. (2000). Gay and lesbian language. *Annual Review of Anthropology*(29), σσ. 243-285.
- Lakoff, R. (1973). Language and Woman's Place. *Language in Society*, 2(1), σσ. 45-80.
- Landry, R., & Bourhis, R. Y. (1997). Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality. An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16(1), 23-49.
- Leap, W. (1995). Introduction. Στο W. Leap (Επιμ.), *Beyond the lavender lexicon: authenticity, imagination, and appropriation in lesbian and gay languages* (σσ. vii-xxix). Newark: Gordon and Breach.
- Leppänen, S., Pitkänen-Huhta, A., Piirainen-Marsh, A., Nikula, T., & Peuronen, S. (2009). Young People's Translocal New Media Uses: A Multiperspective Analysis Of Language Choice And Heteroglossia. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14(4), σσ. 1080-1107.
- Lynn, N., & Lea, S. J. (2005). "Racist" graffiti: text, context and social comment. *Visual Communication*, 4(1), 39-63. doi:10.1177/1470357205048935
- Marten, H. F. (2010). Linguistic Landscape under Strict State Language Policy: Reversing the Soviet Legacy in a Regional Centre in Latvia. Στο E. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni (Επιμ.), *Linguistic Landscape in the City* (σσ. 115-132). Bristol, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters.

- McConnell-Ginet, S. (2001). 'Queering' semantics: Definitional Struggles. Στο K. Campbell-Kibler, R. J. Podesva, S. J. Roberts, & A. Wong (Επιμ.), *Language and Sexuality. Contesting Meaning in Theory and Practice* (σσ. 137-160). Stanford, CA: CSLI Publications.
- Miklavcic, A. (2008). Slogans and graffiti: Postmemory among youth in the Italo-Slovenian borderland. *American Ethnologist*, 35(3), 440-453.
- Milani, T. (2014). Sexed signs- queering the scenery. *International Journal of the Sociology of Language*, 2014(228), 201-225.
- Milani, T., & Levon, E. (2016). Sexing Diversity: linguistic landscapes of homonationalism. *Language & Communication*, 51, σσ. 69-86.
- Ochs, E. (1992). Indexing Gender. Στο A. Duranti, & C. Goodwin (Επιμ.), *Rethinking Context: Language as an interactive phenomenon* (σσ. 335-358). Cambridge: Cambridge University Press.
- Papataxiarchis, E. (2016). Being "there": At the front line of the "European refugee crisis" (part 1). *Anthropology Today*, 32(3), σσ. 5-9.
- Papataxiarchis, E. (2016). Being "there": At the frontline of the "European Refugee Crisis" (part 2). *Anthropology Today*, 32(3), σσ. 3-7.
- Papen, U. (2012). Commercial discourses, gentrification and citizens' protest: The linguistic landscape of Prenzlauer Berg, Berlin. *Journal of Sociolinguistics*, 16(1), σσ. 56-80.
- Peck, A., & Stroud, C. (2015). Skinscapes. *Linguistic Landscape. An international journal*, 1(1/2), σσ. 133-151.
- Pennycook, A. (2004). Performativity and Language. *Critical Inquiry in Language Studies*, 1(1), 1-19.

- Pennycook, A. (2009). Linguistic Landscapes and the Transgressive Semiotics of Graffiti. Στο E. Shohamy, & D. Gorter (Επιμ.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* (σσ. 302-312). New York, London: Routledge.
- Pennycook, A. (2010). Spatial narrations: graffscapes and city souls. Στο A. Jaworski, & C. Thurlow (Επιμ.), *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space* (σσ. 137-150). London: Continuum International Publishing Group.
- Pennycook, A., & Otsuji, E. (2015). Making scents of the landscape. *Linguistic Landscape. An international journal*, 1(3), σσ. 191-212.
- Ramallo, F., & Rodríguez Barcia, S. (2015). Graffiti y conflicto lingüístico: el paisaje urbano como espacio ideológico. *Revista Internacional de Linguística Iberoamericana*, XVIII(25), σσ. 131-153.
- Rozakou, K. (2016). Crafting the Volunteer: Voluntary Associations and the Reformation of Solidarity. *Journal of Modern Greek Studies*, 34(1), σσ. 79-102.
- Rubin, G. (2006). Σκέψεις για τη σεξουαλικότητα: Σημειώσεις για μια ριζοσπαστική θεωρία των πολιτικών της σεξουαλικότητας. Στο Κ. Γιαννακόπουλος (Επιμ.), *Σεξουαλικότητα. Θεωρίες και πολιτικές της Ανθρωπολογίας* (σσ. 401-481). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Scollon, R., & Scollon, S. (2003). *Discourses in Place: Language in the material world*. London: Routledge.
- Shohamy, E., & Gorter, D. (2009). Introduction. Στο E. Shohamy, & D. Gorter (Επιμ.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* (σσ. 1-10). New York: Routledge.
- Shohamy, E., & Waksman, S. (2009). Linguistic Landscape as an Ecological Arena: Modalities, Meanings, Negotiations, Education. Στο E. Shohamy, & D. Gorter (Επιμ.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* (σσ. 313-331). Routledge.

- Silverstein, M. (2003). Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language & Communication*, 23, 193–229.
- Spolsky, B. (2009). Prolegomena to a Sociolinguistic Theory of Public Signage. Στο E. Shohamy, & D. Gorter (Επιμ.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* (σσ. 25-39). New York, London: Routledge.
- Spolsky, B., & Cooper, R. L. (1991). *The Languages of Jerusalem*. Oxford: Clarendon Press.
- Stampoulidis, G. (2016). Rethinking Athens as Text: The Linguistic Context of Athenian Graffiti during the Crisis. *Journal of Language Works*, 1(1), 10-23.
- Stroud, C. (2016). Turbulent Linguistic Landscapes and the Semiotics of Citizenship. Στο R. Blackwood, E. Lanza, & H. Woldemariam (Επιμ.), *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes* (σσ. 3-18). London: Bloomsbury.
- Stroud, C., & Jegels, D. (2014). Semiotic landscapes and mobile narrations of place: performing the local. *International Journal of the Sociology of Language*, 2014(228), 179-199.
- Stroud, C., & Mpendukana, S. (2009). Towards a material ethnography of linguistic landscape: Multilingualism, mobility and space in a South African township. *Journal of Sociolinguistics*, 13(3), 363-386.
- Vance, C. S. (1985). *Pleasure and Danger: Toward a Politics of Sexuality*. Στο C. S. Vance (Επιμ.), *Pleasure and Danger: exploring the female sexuality* (σσ. 1-27). London: Routledge & Kegan Paul.
- Waldner, L. K., & Dobratz, B. A. (2013). Graffiti as a Form of Contentious Political Participation. *Sociology Compass*, 7(5), σσ. 377-389.
- Warren, C. (1998 (1974)). Space and Time. Στο P. Nardi, & B. Schneider (Επιμ.), *Social Perspectives in Lesbian and Gays Studies. A Reader* (σσ. 183-193). London, New York: Routledge.

- Williams Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299.
- Zabrodskaia, A., & Milani, T. (2014). Signs in context: multilingual and multimodal texts in semiotic space. *International Journal of the Sociology of Language*(228), σσ. 1-6.
- Αβδελά, Έ. (2002). *Δια λόγους τιμής. Βία, συναισθήματα και αξίες σε μια μετεμφυλιακή Ελλάδα*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Αθανασίου, Α. (2013). Γραμμές Αίματος: Επιτελώντας το σώμα του "δήμου", υπολογίζοντας το χρόνο του "έθνους". Στο Β. Καντσά (Επιμ.), *Η μητρότητα στο προσκήνιο. Σύγχρονες έρευνες στη ελληνική εθνογραφία* (σσ. 37-67). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Αρχάκης, Α., & Λαμπροπούλου, Σ. (2011). Σεξουαλικότητα, Αρσενικότητες και η αφηγηματική κατασκευή ταυτοτήτων. Στο Κ. Κανάκης (Επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις* (σσ. 183-201). Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.
- Αρχάκης, Α., & Τσάκωνα, Β. (2011). *Ταυτότητες, αφηγήσεις και γλωσσική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Γιαννακόπουλος Κ. & Γιαννιτσιώτης Γ. (2010). *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*. (Κ. Γιαννακόπουλος, & Γ. Γιαννιτσιώτης, Επιμ.) Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Γιαννακόπουλος, Κ. (2001). Ανδρική ταυτότητα, σώμα και ομόφυλες σχέσεις. Μία προσέγγιση του φύλου και της σεξουαλικότητας. Στο Σ. Δημητρίου (Επιμ.), *Ανθρωπολογία των φύλων* (σσ. 161-187). Αθήνα: Σαββάλας.
- Γιαννακόπουλος, Κ. (2003). Εμφυλη τάξη και αταξία: "φυσικός" ανδρισμός και άσκηση εξουσίας. Στο *Εαυτός και "Άλλος"*. *Εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο* (σσ. 183-204). Gutenberg.

- Ζαϊμάκης, Γ. (2013). Η ετερογλωσσία του γκράφιτι στην ποιοτική έρευνα: Μεθοδολογικές διασταυρώσεις σε ανοίκειους κοινωνικούς κόσμους. Ανάκτηση Δεκέμβριος 2016, από <https://www.academia.edu/1972323/>
- Ζαϊμάκης, Γ. (2015). Φωνές διαμαρτυρίας στους δρόμους της πόλης: προσλήψεις της κρίσης μέσα στο εκφραστικό-πολιτικό γκράφιτι. *Κοινωνιολογική Επιθεώρηση*(2-3), σσ. 119-143.
- Κανάκης, Κ. (2007). *Εισαγωγή στην πραγματολογία. Γνωστικές και κοινωνικές όψεις της γλωσσικής χρήσης*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Κανάκης, Κ. (2011). Εισαγωγή: Πόθεν Γλώσσα και Σεξουαλικότητα. Στο Κ. Κανάκης (Επιμ.), *Γλώσσα και Σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις* (σσ. 13-46). Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.
- Κανάκης, Κ. (2012). Η επιθυμία για την ταυτότητα και η ταυτότητα της επιθυμίας. Στο Α. Χαλκιά, & Ά. Αποστολέλλη (Επιμ.), *Σώμα- Φύλο- Σεξουαλικότητα* (σσ. 137-171). Αθήνα: Πλέθρον.
- Καντσά, Β. (2010). Περπατώντας αγκαλιασμένες στους δρόμους της Αθήνας: Ομόφυλες σεξουαλικότητες και αστικός χώρος. Στο Κ. Γιαννακόπουλος, & Γ. Γιαννιτσιώτης (Επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του Πολιτισμού* (σσ. 195-225). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Καραθανάσης, Π. (2010). Οι τοίχοι της πόλης ως "αμφισβητούμενοι χώροι": Αισθητική και αστικό τοπίο στην Αθήνα. Στο Κ. Γιαννακόπουλος, & Γ. Γιαννιτσιώτης (Επιμ.), *Αμφισβητούμενοι Χώροι στην Πόλη. Χωρικές Προσεγγίσεις του Πολιτισμού* (σσ. 315-348). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Ντε Σερτώ, Μ. (2010). *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική. Η πολύτροπη τέχνη του πράττειν*. Αθήνα: Σμίλη.
- Παπαταξιάρχης, Ε. (2016). Μια μεγάλη ανατροπή; "Ευρωπαϊκή προσφυγική κρίση" και ο νέος πατριωτισμός της "αλληλεγγύης". *Σύγχρονα Θέματα*(132-133), σσ. 7-28.

- Ροζάκου, Κ. (2015, Δεκέμβριος). Το πέρασμα της Λέσβου: κρίση, ανθρωπιστική διακυβέρνηση και αλληλεγγύη. *Σύγχρονα Θέματα*(130-131), σσ. 13-16.
- Τρουμπέτα, Σ. (Επιμ.). (2010). *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα. Διαβάσεις και μελέτες συνόρων*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Χαλκιά, Α. (2012). Η κοινωνιολογία της σεξουαλικότητας, οι αρρενωπότητες και ο έμφυλος Δεκέμβρης. Στο Α. Χαλκιά, & Α. Αποστολέλλη (Επιμ.), *Σώμα-Φύλο- Σεξουαλικότητα. ΛΟΑΤΚ πολιτικές στην Ελλάδα* (σσ. 215-249). Αθήνα: Πλέθρον.